

משנה תורה - ספר המדע

רבינו משה בן מיימון זצ"ל

• [הלכות יסודי התורה](#) • [הלכות דעות](#) • [הלכות תלמוד תורה](#) • [הלכות עבודת כוכבים](#)
• [חוקותיהם](#) • [הלכות תשובה](#)

הלכות יסודי התורה

[פרק ראשון](#) [פרק שני](#) [פרק שלישי](#) [פרק רביעי](#) [פרק חמישי](#) [פרק](#)
[ששי](#) [פרק שביעי](#) [פרק שמיני](#) [פרק תשיעי](#) [פרק עשירי](#)

הלכות דעות

[פרק ראשון](#) [פרק שני](#) [פרק שלישי](#) [פרק רביעי](#) [פרק חמישי](#) [פרק](#)
[ששי](#) [פרק שביעי](#)

הלכות תלמוד תורה

[פרק ראשון](#) [פרק שני](#) [פרק שלישי](#) [פרק רביעי](#) [פרק חמישי](#) [פרק](#)
[ששי](#) [פרק שביעי](#)

הלכות עבודת כוכבים וחוקותיהם

[פרק ראשון](#) [פרק שני](#) [פרק שלישי](#) [פרק רביעי](#) [פרק חמישי](#) [פרק](#)
[ששי](#) [פרק שביעי](#) [פרק שמיני](#) [פרק תשיעי](#) [פרק עשירי](#) [פרק אחד](#)
[עשר](#) [פרק שנים עשר](#)

הלכות תשובה

[פרק ראשון](#) [פרק שני](#) [פרק שלישי](#) [פרק רביעי](#) [פרק חמישי](#) [פרק](#)
[ששי](#) [פרק שביעי](#) [פרק שמיני](#) [פרק תשיעי](#) [פרק עשירי](#)

ספר המדע והוא ספר ראשון - הלכותיו חמש. וזה סידורן: הלכות יסודי התורה. הלכות דעות. הלכות תלמוד תורה. הלכות עבודת כוכבים ומזלות וחוקות העובדי כוכבים ומזלות. הלכות תשובה:

יש בכללן עשר מצות. שש מצות עשה. וארבע מצות לא תעשה. וזהו פרטן: (א) לידע שיש שם אלוה. (ב) שלא יעלה במחשבה שיש שם אלוה אחר זולתי ה'. (ג) ליחדו. (ד) לאהבו. (ה) ליראה ממנו. (ו) לקדש שמו. (ז) שלא לחלל שמו. (ח) שלא לאבד דברים שנקרא שמו עליהם. (ט) לשמוע מן הנביא המדבר בשמו. (י) שלא לנסותו: וביאור כל המצות האלו בפרקים אלו:

הלכות יסודי התורה - פרק ראשון

א יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון. והוא ממציא כל נמצא. וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו:

ב ואם יעלה על הדעת שהוא אינו מצוי אין דבר אחר יכול להמצאות:

ג ואם יעלה על הדעת שאין כל הנמצאים מלבדו מצויים הוא לבדו יהיה מצוי. ולא יבטל הוא לבטולם. שכל הנמצאים צריכין לו והוא ברוך הוא אינו צריך להם ולא לאחד מהם. לפיכך אין אמתתו כאמתת אחד מהם:

ד הוא שהנביא אומר: [\(ירמיה יז\)](#) "וה' אלהים אמת". הוא לבדו האמת ואין לאחר אמת כאמתתו. והוא שהתורה אומרת [\(דברים ד-לה\)](#) "אין עוד מלבדו". כלומר אין שם מצוי אמת מלבדו כמותו:

ה המצוי הזה הוא אלהי העולם אדון כל הארץ. והוא המנהיג הגלגל בכח שאין לו קץ ותכלית. בכח שאין לו הפסק. שהגלגל סובב תמיד ואי אפשר שיסוב בלא מסבב. והוא ברוך הוא המסבב אותו בלא יד ובלא גוף:

ו וידיעת דבר זה מצות עשה שנאמר [\(שמות כב\)](#) "אנכי ה' אלהיך". וכל המעלה על דעתו שיש שם אלוה אחר חוץ מזה. עובר בלא תעשה שנאמר [\(שמות כג\)](#) "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני". וכופר בעיקר שזהו העיקר הגדול שהכל תלוי בו:

ז אלוה זה אחד הוא ואינו שנים ולא יתר על שנים. אלא אחד. שאין כיחודו אחד מן האחדים הנמצאים בעולם. לא אחד כמין שהוא כולל אחדים הרבה. ולא אחד כגוף שהוא נחלק למחלקות ולקצוות. אלא יחוד שאין יחוד אחר כמותו בעולם. אילו היו אלוהות הרבה היו גופין וגויות. מפני שאין הנמנים השוין במציאותן נפרדין זה מזה אלא במאורעין שיארעו בגופות והגויות. ואילו היה היוצר גוף וגוייה היה לו קץ ותכלית שאי אפשר להיות גוף שאין קץ. וכל שיש לגופו קץ ותכלית יש לכחו קץ וסוף. ואלהינו ברוך שמו הואיל וכחו אין לו קץ ואינו פוסק שהרי הגלגל סובב תמיד. אין כחו כח גוף. והואיל ואינו גוף לא יארעו לו מאורעות הגופות כדי שיהא נחלק ונפרד מאחר. לפיכך אי אפשר שיהיה אלא אחד. וידיעת דבר זה מצות עשה שנאמר [\(דברים ו-ד\)](#) "ה' אלהינו ה' אחד":

ח הרי מפורש בתורה ובנביאים שאין הקב"ה גוף וגוייה שנאמר [\(יהושע ב-יא\)](#) "כי ה' אלהיכם הוא אלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת", והגוף לא יהיה בשני מקומות. ונאמר [\(דברים ד-טו\)](#) "כי לא ראיתם כל תמונה". ונאמר [\(ישעיה מ-כה\)](#) "ואל מי תדמיוני ואשוה". ואילו היה גוף היה דומה לשאר גופים:

ט אם כן מהו זה שכתוב בתורה "ותחת רגליו". [\(שמות לא-יח\)](#) "כתובים באצבע אלהים". "ייד ה'". "עיני ה'". "אזני ה'". וכיוצא בדברים האלו. הכל לפי דעתן של בני אדם הוא שאינן מכירין אלא הגופות ודברה תורה כלשון בני אדם. והכל כנויים הן. שנאמר [\(דברים לב-מא\)](#) "אם שנותי ברק חרבי", וכי חרב יש לו ובחרב הוא הורג אלא משל והכל משל. ראיה לדבר שנביא אחד אומר שראה הקב"ה [\(דניאל ז-ט\)](#) "לבושיה כתלג חיור". ואחד ראהו [\(ישעיה סג-א\)](#) "חמוץ בגדים מבצרה". משה רבינו עצמו ראהו על הים כגבור עושה מלחמה. ובסיני כשליח צבור עטוף. לומר שאין לו דמות וצורה אלא הכל במראה הנבואה ובמחזה, ואמתת הדבר אין דעתו של אדם מבין ולא יכולה להשיגו ולחקרו. וזה שאמר הכתוב [\(איוב יא-ז\)](#) "החקר אלוה תמצא אם עד תכלית שדי תמצא":

י מהו זה שביקש משה רבינו להשיג כשאמר [\(שמות לג-יח\)](#) "הראני נא את כבודך". ביקש לידע אמיתת המצאו של הקדוש ב"ה עד שיהיה ידוע בלבו כמו ידיעת אחד מן האנשים שראה פניו ונחקה צורתו בלבו שנמצא אותו האיש נפרד בדעתו משאר האנשים. כך ביקש משה רבינו להיות מציאות הקב"ה נפרדת בלבו משאר הנמצאים עד שידע אמתת המצאו כאשר היא. והשיבו ברוך הוא שאין כח בדעת האדם החי שהוא מחובר מגוף ונפש להשיג אמיתת דבר זה על בוריו. והודיעו ברוך הוא מה שלא ידע אדם לפניו ולא ידע לאחריו. עד שהשיג מאמיתת המצאו דבר שנפרד הקב"ה בדעתו משאר הנמצאים. כמו שיפרד אחד מן האנשים שראה אחוריו והשיג כל גופו ומלבושו בדעתו משאר גופי האנשים. ועל דבר זה רמז הכתוב ואמר [\(שמות לג-כג\)](#) "וראית את אחורי לפני לא יראו":

יא וכיון שנתברר שאינו גוף וגוייה יתברר שלא יארע לו אחד ממאורעות הגופות. לא חיבור ולא פירוד. לא מקום ולא מדה. לא עליה ולא ירידה. ולא ימין ולא שמאל. ולא פנים ולא אחור. ולא ישיבה ולא עמידה. ואינו מצוי בזמן עד שיהיה לו ראשית ואחרית ומנין שנים. ואינו משתנה שאין לו דבר שיגרום לו שינוי. ואין לו לא מות ולא חיים כחיי הגוף החי. ולא סכלות ולא חכמה כחכמת האיש החכם. לא שינה ולא הקיצה. ולא כעס ולא שחוק ולא שמחה ולא עצבות. ולא שתיקה ולא דבור כדבור בני אדם. וכך אמרו חכמים אין למעלה לא ישיבה ולא עמידה ולא עורף ולא עיפוי:

יב והואיל והדבר כן הוא. כל הדברים הללו וכיוצא בהן שנאמרו בתורה ובדברי נביאים הכל משל ומליצה הן. כמו שנאמר [\(תהילים ב-ד\)](#) "יושב בשמים ישחק". [\(דברים לב-כא\)](#) "כעסוני בהבליהם". [\(דברים כח-סג\)](#) "כאשר שש ה'" וכיוצא בהן. על הכל אמרו חכמים "דברה תורה כלשון בני אדם". וכן הוא אומר [\(ירמיה ז-יט\)](#) "האותי הם מכעיסים". הרי הוא אומר [\(מלאכי ג-ו\)](#) "אני ה' לא שניתי". ואילו היה פעמים כועס ופעמים שמח היה משתנה. וכל הדברים האלו אינן מצויין אלא לגופים האפלים השפלים שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם אבל הוא ברוך הוא יתברך ויתרומם על כל זה:

הלכות יסודי התורה - פרק שני

א האל הנכבד והנורא הזה מצוה לאהבו וליראה אותו שנאמר [\(דברים ו-ה\)](#) "ואהבת את ה' אלהיך". ונאמר [\(דברים ו-יג\)](#) "את ה' אלהיך תירא":

ב והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו. בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול. כמו שאמר דוד [\(תהילים מב-ג\)](#) "צמאה נפשי לאלהים לאל חי". וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות. כמו שאמר דוד כי [\(תהילים ח-ד\)](#) "אראה שמיד מעשי אצבעותיך...". [\(תהילים ח-ה\)](#) "מה אנוש כי תזכרנו". ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה רבון העולמים כדי שיהיו פתח למבין לאהוב את השם. כמו שאמרו חכמים בענין אהבה שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם:

ג כל מה שברא הקב"ה בעולמו נחלק לשלשה חלקים. מהן ברואים שהן מחוברים מגולם וצורה והם הווים ונפסדים תמיד כמו גופות האדם

והבהמה והצמחים והמתכות. ומהן ברואים שהן מחוברים מגולם וצורה אבל אינן משתנין מגוף לגוף ומצורה לצורה כמו הראשונים אלא צורתן קבועה לעולם בגולמם ואינן משתנין כמו אלו. והם הגלגלים והכוכבים שבהן. ואין גולמם כשאר גולמים ולא צורתם כשאר צורות. ומהן ברואים צורה בלא גולם כלל והם המלאכים. שהמלאכים אינם גוף וגויה אלא צורות נפרדות זו מזו:

ד ומהו זה שהנביאים אומרים שראו המלאך אש ובעל כנפים. הכל במראה הנבואה ודרך חידה. לומר שאינו גוף ואינו כבד כגופות הכבדים. כמו שנאמר [\(דברים ד-כד\)](#) "כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא" ואינו אש אלא משל. וכמו שנאמר [\(תהילים קד-ד\)](#) "עושה מלאכיו רוחות":

ה ובמה יפרדו הצורות זו מזו והרי אינן גופין. לפי שאינן שוין במציאותן אלא כל אחד מהן למטה ממעלתו של חברו. והוא מצוי מכחו זה למעלה מזה והכל נמצאים מכחו של הקב"ה וטובו. וזהו שרמז שלמה בחכמתו ואמר [\(קהלת ה-ז\)](#) "כי גבוה מעל גבוה שומר":

ו זה שאמרנו למטה ממעלתו של חברו אינה מעלת מקום. כמו אדם שיושב למעלה מחבירו. אלא כמו שאומרין בשני חכמים שאחד גדול מחבירו בחכמה שהוא למעלה ממעלתו של זה. וכמו שאומרין בעילה שהיא למעלה מן העלול:

ז שינוי שמות המלאכים על שם מעלתם הוא. ולפיכך נקראים חיות הקדש והם למעלה מן הכל ואופנים ואראלים וחשמלים ושרפים ומלאכים ואלהים ובני אלהים וכרובים ואישים. כל אלו עשרה השמות שנקראו בהן המלאכים על שם עשר מעלות שלהן הן, ומעלה שאין למעלה ממנה אלא מעלת האל ברוך הוא היא מעלת הצורה שנקראת חיות. לפיכך נאמר בנבואה שהן תחת כסא הכבוד. ומעלה עשירית היא מעלת הצורה שנקראת אישים והם המלאכים המדברים עם הנביאים ונראים להם במראה הנבואה. לפיכך נקראו אישים שמעלתם קרובה למעלת דעת בני אדם:

ח וכל הצורות האלו חיים ומכירין את הבורא ויודעים אותו דעה גדולה עד למאד. כל צורה וצורה לפי מעלתה לא לפי גודלה. אפילו מעלה הראשונה אינה יכולה להשיג אמתת הבורא כמו שהוא אלא דעתה קצרה להשיג ולידע אבל משגת ויודעת יותר ממה שמשגת ויודעת צורה שלמטה ממנה. וכן כל מעלה ומעלה עד מעלה עשירית גם היא יודעת הבורא דעה שאין כח בני האדם המחוברים מגולם וצורה יכול להשיג ולידע כמותה. והכל אינן יודעין הבורא כמו שהוא יודע עצמו:

ט כל הנמצאים חוץ מן הבורא מצורה הראשונה עד יתוש קטן שיהיה בטבור הארץ הכל מכח אמתתו נמצאו. ולפי שהוא יודע עצמו ומכיר גדולתו ותפארתו ואמתתו הוא יודע הכל ואין דבר נעלם ממנו :

ז הקב"ה מכיר אמתו ויודע אותה כמו שהיא. ואינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו כמו שאנו יודעין. שאין אנו ודעתנו אחד אבל הבורא יתברך הוא ודעתו וחייו אחד מכל צד ומכל פינה ובכל דרך ייחוד. שאלמלי היה חי בחיים ויודע בדעה חוץ ממנו היו שם אלוהות הרבה הוא וחייו ודעתו, ואין הדבר כן אלא אחד מכל צד ומכל פינה ובכל דרך ייחוד. נמצאת אתה אומר הוא היודע והוא הידוע והוא הדעה עצמה הכל אחד. ודבר זה אין כח בפה לאומרו ולא באוזן לשמעו ולא בלב האדם להכירו על בוריו. ולפיכך אומר "חי פרעה" "וחי נפשך" ואין אומר חי ה' אלא "חי ה'". שאין הבורא וחייו שנים כמו חיי הגופים החיים או כחיי המלאכים. לפיכך אינו מכיר הברואים ויודעם מחמת הברואים כמו שאנו יודעין אותם אלא מחמת עצמו ידעם. לפיכך מפני שהוא יודע עצמו יודע הכל שהכל נסמך לו בהוייתו :

יא דברים אלו שאמרנו בענין זה בשני פרקים אלו כמו טיפה מן הים הם ממה שצריך לבאר בענין זה. וביאור כל העיקרים שבשני פרקים אלו הוא הנקרא מעשה מרכבה :

יב צוו חכמים הראשונים שלא לדרוש בדברים אלו אלא לאיש אחד בלבד והוא שיהיה חכם ומבין מדעתו ואחר כך מוסרין לו ראשי הפרקים ומודיעין אותו שמץ מן הדבר והוא מבין מדעתו וידע סוף הדבר ועומקו. ודברים אלו דברים עמוקים הם עד למאד ואין כל דעת ודעת ראויה לסובלן. ועליהם אמר שלמה בחכמתו דרך משל [\(משלי כז-כו\)](#) "כבשים ללבושך" כך אמרו חכמים בפירוש משל זה דברים שהן כבשונו של עולם יהיו ללבושך כלומר לך לבדך ואל תדרוש אותם ברבים. ועליהם אמר [\(משלי ה-ז\)](#) "יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך". ועליהם אמר [\(שיר השירים ד-יא\)](#) "דבש וחלב תחת לשונך", כך פירשו חכמים הראשונים דברים שהן כדבש וחלב יהיו תחת לשונך :

הלכות יסודי התורה - פרק שלישי

א הגלגלים הם הנקראים שמים ורקיע וזבול וערבות. והם תשעה גלגלים. גלגל הקרוב ממנו הוא גלגל הירח. והשני שלמעלה ממנו הוא גלגל שבו הכוכב הנקרא כוכב. וגלגל שלישי שלמעלה ממנו שבו נוגה. וגלגל רביעי שבו חמה. וגלגל חמישי שבו מאדים. וגלגל ששי שבו כוכב

צדק. וגלגל שביעי שבו שבת. וגלגל שמיני שבו שאר כל הכוכבים שנראים ברקיע. וגלגל תשיעי הוא גלגל החוזר בכל יום מן המזרח למערב והוא המקיף ומסבב את הכל. וזה שתראה כל הכוכבים כאילו הם כולם בגלגל אחד ואף על פי שיש בהן זה למעלה מזה. מפני שהגלגלים טהורים וזכים כזכוכית וכספיר לפיכך נראים הכוכבים שבגלגל השמיני מתחת גלגל הראשון :

ב כל גלגל וגלגל משמונה הגלגלים שבהן הכוכבים נחלק לגלגלים הרבה זה למעלה מזה כמו גלדי בצלים. מהן גלגלים טובים ממערב למזרח. ומהן טובים ממזרח למערב כמו הגלגל התשיעי החוזר ממזרח למערב. וכולן אין ביניהם מקום פנוי :

ג כל הגלגלים אינן לא קלים ולא כבדים ואין להם לא עין אדום ולא עין שחור ולא שאר עינות. וזה שאנו רואין אותם כעין התכלת למראית העין בלבד הוא לפי גובה האויר. וכן אין להם לא טעם ולא ריח לפי שאין אלו המאורעין מצויין אלא בגופות שלמטה מהן :

ד כל הגלגלים האלו המקיפין את העולם הן עגולין ככדור והארץ תלויה באמצע. ויש למקצת מן הכוכבים גלגלים קטנים שהן קבועים בהן ואין אותם הגלגלים מקיפין את הארץ אלא גלגל קטן שאינו מקיף קבוע בגלגל הגדול המקיף :

ה מספר כל הגלגלים המקיפין את כל העולם שמונה עשר. ומספר הגלגלים הקטנים שאינן מקיפין שמונה. וממהלך הכוכבים וידיעת שיעור סביבתן בכל יום ובכל שעה ומנטייתן מרוח דרום לרוח צפון ומרוח צפון לרוח דרום ומגבהן מעל הארץ וקריבתן יודע. מספר כל אלו הגלגלים וצורת הליכתן ודרך הקפתן. וזו היא חכמת חשבון תקופות ומזלות. וספרים רבים חיברו בהן חכמי יון :

ו גלגל התשיעי שהוא מקיף את הכל חלקוהו החכמים הקדמונים לשנים עשר חלקים, כל חלק וחלק העלו לו שם על שם צורה זו שתראה בו מן הכוכבים שלמטה ממנו שהם מכוונים תחתיו. והם המזלות ששמותם. טלה. שור. תאומים. סרטן. אריה. בתולה. מאזניים. עקרב. קשת. גדי. דלי. דגים :

ז גלגל התשיעי עצמו אין בו לא חלוקה ולא צורה מכל הצורות האלו ולא כוכב. אלא בחיבור הכוכבים שבגלגל השמיני הוא שיראה בכוכבים גדולים שבו תבנית הצורות האלו או קרוב מהן. ואלו השנים עשר צורות לא היו מכוונות כנגד אותן החלקים אלא בזמן המבול שאז העלו להן שמות אלו. אבל בזמן הזה כבר סבבו מעט, לפי שכל הכוכבים שבגלגל שמיני כולם טובים כמו השמש והירח אלא שהן טובין בכבידות. וחלק

שיתהלך השמש והירח כנגדו ביום אחד ילך כנגדו כל כוכב מהן בקירוב משבעים שנה :

ח כל הכוכבים הנראים, יש מהן כוכבים קטנים שהארץ גדולה מאחד מהן. ויש מהן כוכבים גדולים שכל אחד מהן גדול מן הארץ כמה פעמים. והארץ גדולה מן הירח כמו ארבעים פעמים. והשמש גדולה מן הארץ כמו מאה ושבעים פעמים. נמצא הירח אחד מששת אלפים ושמונה מאות מן השמש בקירוב. ואין בכל הכוכבים כוכב גדול מן השמש ולא קטן מכוכב שבגלגל השני :

ט כל הכוכבים והגלגלים כולן בעלי נפש ודעה והשכל הם. והם חיים ועומדים ומכירין את מי שאמר והיה העולם. כל אחד ואחד לפי גדלו ולפי מעלתו משבחים ומפארים ליוצרים. כמו המלאכים. וכשם שמכירין הקב"ה כד מכירין את עצמן ומכירין את המלאכים שלמעלה מהן. ודעת הכוכבים והגלגלים מעוטה מדעת המלאכים וגדולה מדעת בני אדם :

י ברא האל למטה מגלגל הירח גולם אחד שאינו כגולם הגלגלים. וברא ארבע צורות לגולם זה ואינן כצורת הגלגלים ונקבע כל צורה וצורה במקצת גולם זה. צורה ראשונה צורת האש נתחברה במקצת גולם זה ונהיה משניהן גוף האש. וצורה שניה צורת הרוח נתחברה במקצתו ונהיה משניהן גוף הרוח. וצורה שלישית צורת המים נתחברה במקצתו ונהיה משניהם גוף המים. וצורה רביעית צורת הארץ נתחברה במקצתו ונהיה משניהם גוף הארץ. נמצא למטה מן הרקיע ארבעה גופין מוחלקין זה למעלה מזה וכל אחד ואחד מקיף את שלמטה ממנו מכל רוחותיו כמו גלגל. גוף הראשון הסמוך לגלגל הירח הוא גוף האש. למטה ממנו גוף הרוח. למטה ממנו גוף המים. למטה ממנו גוף הארץ. ואין ביניהם מקום פנוי בלא גוף כלל :

יא ארבעה גופות האלו אינם בעלי נפש ואינם יודעים ולא מכירים אלא כגופים מתים. ויש לכל אחד ואחד מהם מנהג שאינו יודעו ולא משיגו ואינו יכול לשנותו. וזה שאמר דוד [\(תהילים קמח-ז\)](#) "הללו את ה' מן הארץ תניינים וכל תהומות" [\(תהילים קמח-ח\)](#) "אש וברד שלג וקיטור". וביאור ענין הדברים הללו בני אדם מגבורותיו שתראו באש ובברד ובשאר ברואים שתראו למטה מן הרקיע שגבורתם תמיד ניכרת לקטן ולגדול :

הלכות יסודי התורה - פרק רביעי

א ארבעה גופים הללו שהם אש ורוח ומים וארץ הם יסודות כל הנבראים למטה מן הרקיע. וכל שיהיה מאדם ומבהמה ועוף ורמש ודג

וצמח ומתכת ואבנים טובות ומרגליות ושאר אבני בנין והרים וגושי עפר הכל גולמן מחובר מארבעה יסודות הללו. נמצאו כל הגופים שלמטה מן הרקיע חוץ מארבעה יסודות האלו מחוברים מגולם וצורה. וגולם שלהם מחובר מארבעה יסודות האלו. אבל כל אחד מארבעה היסודות אינו מחובר אלא מגולם וצורה בלבד :

ב דרך האש והרוח להיות מהלכם ממטה מטבור הארץ למעלה כלפי הרקיע. ודרך המים והארץ להיות מהלכם מתחת הרקיע למטה עד לאמצע שאמצע הרקיע הוא המטה שאין למטה ממנו. ואין הילוכם לא בדעתם ולא בחפצם אלא מנהג שנקבע בהן וטבע שנטבע בהן. טבע האש חם ויבש והוא קל מכולם. והרוח חם ולח. והמים קרים ולחים. והארץ יבשה וקרה. והיא כבידה מכולם והמים קלים ממנה לפיכך נמצאים למעלה על הארץ. והרוח קל מן המים לפיכך הוא מרחף על פני המים. והאש קל מן הרוח. ומפני שהם יסודות לכל גופים שתחת הרקיע ימצא כל גוף וגוף מאדם ובהמה וחיה ועוף ודג וצמח ומתכת ואבן גולמו מחובר מאש ורוח ומים ועפר. וארבעתן יתערבו ביחד וישתנו כל אחד מהם בעת העירוב עד שימצא המחובר מארבעתן אינו דומה לאחד מהן כשהוא לבדו. ואין במעורב מהן אפילו חלק אחד שהוא אש בפני עצמו או מים בפני עצמן או ארץ בפני עצמה או רוח בפני עצמה אלא הכל נשתנו ונעשו גוף אחד. וכל גוף וגוף המחובר מארבעתן ימצא בו קור וחום לח ויבש כאחד. אבל יש מהם גופים שיהיה בהם חזקה מיסוד האש כמו בעלי נפש חיה. לפיכך יראה בהם החום יתר. ויש מהן גופין שיהיה בהן חזקה מיסוד הארץ כמו האבנים. לפיכך יראה בהם היובש הרבה. ויש מהן גופין שיהיה בהן חזקה מיסוד המים. לפיכך יראה בהם הלח יתר. ועל הדרך הזה ימצא גוף חם יתר מגוף אחר חם. וגוף יבש יתר מגוף אחר יבש. וכן ימצאו גופים שיראה בהן הקור בלבד. וגופים יראה בהן הלח בלבד. וגופים יראה בהן הקור והיובש כאחד בשוה. או הקור והלח כאחד בשוה. או החום והיובש כאחד בשוה. או החום והלח כאחד בשוה. לפי רוב היסוד שהיה בעיקר התערובת יראה מעשה אותו היסוד וטבעו בגוף המעורב :

ג וכל המחובר מארבעה יסודות אלו הוא נפרד בסוף. יש שהוא נפרד לאחר ימים אחדים. ויש שהוא נפרד לאחר שנים רבות. וכל שנתחבר מהם אי אפשר שלא יפרד להן. אפילו הזהב והאודם אי אפשר שלא יפסד ויחזור ליסודותיו. וישוב מקצתו לאש. ומקצתו למים. ומקצתו לרוח. ומקצתו לארץ :

ד הואיל וכל הנפרד יפרד ליסודות אלו למה נאמר לאדם **(בראשית ג-ט)** **"ואל עפר תשוב"**. לפי שרוב בנינו מן העפר. ולא כל הנפסד כשיפסד מיד יחזור לארבעה היסודות. אלא יפסד ויחזור לדבר אחר ודבר אחר לדבר אחר וסוף הדברים יחזור ליסודות ונמצאו כל הדברים חוזרין חלילה :

ה ארבעה יסודות האלו משתנים זה לזה תמיד בכל יום ובכל שעה מקצתן לא כל גופן. כיצד מקצת הארץ הקרובה מן המים משתנית ומתפוררת ונעשית מים. וכן מקצת המים הסמוכים לרוח משתנין ומתמסמסין והווין רוח. וכן הרוח מקצתו הסמוך לאש משתנה ומתחולל ונעשה אש. וכן האש מקצתה הסמוך לרוח מתחולל ומשתנה ומתכנס ונעשה רוח. וכן הרוח מקצתו הסמוך למים משתנה ומתכנס ונעשה מים. וכן המים מקצתו הסמוך לארץ משתנה ומתכנס ונעשה ארץ. ושינוי זה מעט מעט ולפי אורך הימים. ואין כל היסוד משתנה עד שיעשה כל המים רוח או כל הרוח אש שאי אפשר שיבטל אחד מן היסודות הארבעה. אלא מקצת ישתנה מאש לרוח ומקצת ישתנה מרוח לאש וכן בין כל אחד וחבירו ימצא השינוי בין ארבעתן וחוזרות חלילה לעולם :

ו ושינוי זה יהיה בסביבת הגלגל ומסביבתו יתחברו ארבעתן ויהיה מהן שאר גולמי בני אדם ונפש חיה צמח ואבן ומתכת. והאל נותן לכל גולם וגולם צורה ראויה לו על ידי מלאך העשירי שהיא הצורה הנקראת אישים :

ז לעולם אין אתה רואה גולם בלא צורה או צורה בלא גולם. אלא לב האדם הוא שמחלק גוף הנמצא בדעתו ויודע שהוא מחובר מגולם וצורה. ויודע שיש שם גופים שגולמם מחובר מארבעת היסודות. וגופים שגולמם פשוט ואינו מחובר רק מגולם אחד. והצורות שאין להם גולם אינן נראין לעין אלא בעין הלב הן ידועין. כמו שידענו אדון הכל בלא ראיית עין :

ח נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו האל והדעת היתרה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו. ועל צורה זו נאמר בתורה נעשה אדם בצלמנו כדמותנו כלומר שתהיה לו צורה היודעת ומשגת הדעות שאין להם גולם, כמו המלאכים שהם צורה בלא גולם עד שידמה להן. ואינו אומר על צורה זו הניכרת לעינים שהיא הפה והחוטם והלסתות ושאר רושם הגוף שזו תואר שמה. ואינה הנפש המצויה לכל נפש חיה שבה אוכל ושותה ומוליד ומרגיש ומהרהר. אלא הדעה שהיא צורת הנפש ובצורת הנפש הכתוב מדבר בצלמנו כדמותנו. ופעמים רבות תקרא זאת הצורה נפש ורוח. ולפיכך צריך להזהר בשמותן שלא יטעה אדם בהן. וכל שם ושם ילמד מענינו :

ט אין צורת הנפש הזאת מחוברת מן היסודות כדי שתפרד להם, ואינה מכח הנשמה עד שתהא צריכה לנשמה כמו שהנשמה צריכה לגוף. אלא מאת ה' מן השמים היא. לפיכך כשיפרד הגולם שהוא מחובר מן היסודות ותאבד הנשמה מפני שאינה מצויה אלא עם הגוף וצריכה לגוף בכל מעשיה לא תכרת הצורה הזאת. לפי שאינה צריכה לנשמה במעשיה. אלא יודעת ומשגת הדעות הפרודות מן הגולמים ויודעת בורא הכל ועומדת לעולם ולעולמי עולמים. הוא שאמר שלמה בחכמתו [\(קהלת יב-ז\)](#) "וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה" :

י כל הדברים האלו שדברנו בענין זה כמר מדלי הם ודברים עמוקים הם. אבל אינם כענין עומק פרק ראשון ושני. וביאור כל אלו הדברים שבפרק שלישי ורביעי הוא הנקרא מעשה בראשית. וכך צוו החכמים הראשונים שאין דורשין בדברים האלו ברבים אלא לאדם אחד מודיעין דברים אלו ומלמדין אותן:

יא ומה בין ענין מעשה מרכבה, לענין מעשה בראשית. שענין מעשה מרכבה אפילו לאחד אין דורשים בו אא"כ היה חכם ומבין מדעתו מוסרין לו ראשי הפרקים. וענין מעשה בראשית מלמדין אותו ליחיד אע"פ שאינו מבין אותו מדעתו ומודיעים אותו כל מה שיכול לידע מדברים אלו. ולמה אין מלמדין אותו לרבים. לפי שאין כל אדם יש לו דעת רחבה להשיג פירוש וביאור כל הדברים על בוריין:

יב בזמן שאדם מתבונן בדברים האלו ומכיר כל הברואים ממלאך וגלגל ואדם כיוצא בו ויראה חכמתו של הקב"ה בכל היצורים וכל הברואים. מוסיף אהבה למקום ותצמא נפשו ויכמה בשרו לאהוב המקום ברוך הוא. ויירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו כשיעריך עצמו לאחד מהגופות הקדושים הגדולים. וכ"ש לאחת מהצורות הטהורות הנפרדות מן הגולמים שלא נתחברו בגולם כלל. וימצא עצמו שהוא ככלי מלא בושא וכלימה ריק וחסר:

יג ועניני ארבעה פרקים אלו שבחמש מצות האלו הם שחכמים הראשונים קוראין אותו פרדס כמו שאמרו ארבעה נכנסו לפרדס. ואע"פ שגדולי ישראל היו וחכמים גדולים היו לא כולם היה בהן כח לידע ולהשיג כל הדברים על בוריין. ואני אומר שאין ראוי לטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כריסו לחם ובשר. ולחם ובשר הוא לידע האסור והמותר וכיוצא בהם משאר המצות. ואע"פ שדברים אלו דבר קטן קראו אותן חכמים שהרי אמרו חכמים דבר גדול מעשה מרכבה ודבר קטן הוויות דאביי ורבא. אעפ"כ ראויין הן להקדימן. שהן מיישבין דעתו של אדם תחלה. ועוד שהם הטובה הגדולה שהשפיע הקב"ה ליישוב העולם הזה כדי לנחול חיי העולם הבא. ואפשר שידעם הכל קטן וגדול איש ואשה בעל לב רחב ובעל לב קצר:

הלכות יסודי התורה - פרק חמישי

א כל בית ישראל מצווין על קדוש השם הגדול הזה שנאמר [\(ויקרא כב-לב\)](#) "ונקדשתי בתוך בני ישראל". ומוזהרין שלא לחללו שנאמר [\(ויקרא כב-לב\)](#) "ולא תחללו את שם קדשי". כיצד כשיעמוד עובד כוכבים ויאנוס את

ישראל לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה או יהרגנו יעבור ואל יהרג שנאמר במצות [\(ויקרא יח-ה\)](#) "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם". וחי בהם ולא שימות בהם. ואם מת ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו:

ב במה דברים אמורים בשאר מצות חוץ מעבודת כוכבים וגלוי עריות ושפיכת דמים. אבל שלש עבירות אלו אם יאמר לו עבור על אחת מהן או תהרג. יהרג ואל יעבור. במה דברים אמורים בזמן שהעובד כוכבים מתכוין להנאת עצמו. כגון שאנסו לבנות לו ביתו בשבת או לבשל לו תבשילו. או אנס אשה לבועלה וכיוצא בזה. אבל אם נתכוין להעבירו על המצות בלבד. אם היה בינו לבין עצמו ואין שם עשרה מישראל יעבור ואל יהרג. ואם אנסו להעבירו בעשרה מישראל יהרג ואל יעבור. ואפילו לא נתכוין להעבירו אלא על מצוה משאר מצות בלבד:

ג וכל הדברים האלו שלא בשעת הגזרה אבל בשעת הגזרה והוא שיעמוד מלך רשע, כנבוכדנצר וחביריו ויגזור גזרה על ישראל לבטל דתם או מצוה מן המצות. יהרג ואל יעבור אפילו על אחת משאר מצות בין נאנס בתוך עשרה בין נאנס בינו לבין עובדי כוכבים:

ד כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו. וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר הרי זה קידש את השם. ואם היה בעשרה מישראל הרי זה קידש את השם ברבים כדניאל חנניה מישאל ועזריה ורבי עקיבא וחביריו. ואלו הן הרוגי מלכות שאין מעלה על מעלתן. ועליהן נאמר [\(תהילים מד-כג\)](#) "כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה". ועליהם נאמר [\(תהילים נה-ה\)](#) "אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח". וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם. ואם היה בעשרה מישראל הרי זה חילל את השם ברבים ובטל מצות עשה שהיא קידוש השם ועבר על מצות לא תעשה שהיא חלול השם. ואעפ"כ מפני שעבר באונס אין מלקין אותו ואין צריך לומר שאין ממיתין אותו בית דין אפילו הרג באונס. שאין מלקין וממיתין אלא לעובר ברצונו ובעדים והתראה שנאמר בנותן מזרעו למולך [\(ויקרא כ-ה\)](#) "ושמתי אני את פני באיש ההוא" מפי השמועה למדו ההוא לא אנוס ולא שוגג ולא מוטעה. ומה אם עבודת כוכבים שהיא חמורה מן הכל העובד אותה באונס אינו חייב כרת ואין צריך לומר מיתת בית דין. קל וחומר לשאר מצות האמורות בתורה. ובעריות הוא אומר [\(דברים כב-כ\)](#) "ולנערה לא תעשה דבר". אבל אם יכול למלט נפשו ולברוח מתחת יד המלך הרשע ואינו עושה הנה הוא ככלב שב על קיאו. והוא נקרא עובד עבודת כוכבים במזיד והוא נטרד מן העולם הבא ויורד למדרגה התחתונה של גיהנם:

ה נשים שאמרו להם עובדי כוכבים תנו לנו אחת מכן ונטמא אותה ואם לאו נטמא את כולכן יטמאו כולן ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. וכן אם אמרו להם עובדי כוכבים תנו לנו אחד מכם ונהרגנו ואם לאו נהרוג

כולכם. יהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. ואם יחדוהו להם ואמרו תנו לנו פלוני או נהרוג את כולכם. אם היה מחוייב מיתה כשבע בן בכרי יתנו אותו להם. ואין מורין להם כן לכתחלה. ואם אינו חייב מיתה יהרגו כולן ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל:

י כענין שאמרו באונסין כך אמרו בחלאים. כיצד מי שחלה ונטה למות ואמרו הרופאים שרפואתו בדבר פלוני מאיסורין שבתורה עושין. ומתרפאין בכל איסורין שבתורה במקום סכנה חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכת דמים שאפילו במקום סכנה אין מתרפאין בהן. ואם עבר ונתרפא עונשין אותו בית דין עונש הראוי לו:

ז ומנין שאפילו במקום סכנת נפשות אין עוברין על אחת משלש עבירות אלו שנאמר **(דברים ו-ה) "ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך"** אפילו הוא נוטל את נפשך. והריגת נפש מישראל לרפאות נפש אחרת או להציל אדם מיד אנס. דבר שהדעת נוטה לו הוא שאין מאבדין נפש מפני נפש. ועריות הוקשו לנפשות שנאמר **(דברים כב-כו) "כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה"**:

ח במה דברים אמורים שאין מתרפאין בשאר איסורים אלא במקום סכנה. בזמן שהן דרך הנאתן כגון שמאכילין את החולה שקצים ורמשים או חמץ בפסח או שמאכילין אותו ביוה"כ. אבל שלא דרך הנאתן כגון שעושין לו רטיה או מלוגמא מחמץ או מערלה. או שמשקין אותו דברים שיש בהן מר מעורב עם אסורי מאכל שהרי אין בהן הנאה לחיך הרי זה מותר ואפילו שלא במקום סכנה. חוץ מכלאי הכרם ובשר בחלב שהן אסורים אפילו שלא דרך הנאתן. לפיכך אין מתרפאין מהן אפילו שלא דרך הנאתן אלא במקום סכנה:

ט מי שנתן עיניו באשה וחלה ונטה למות ואמרו הרופאים אין לו רפואה עד שתבעל לו. ימות ואל תבעל לו אפילו היתה פנויה. ואפילו לדבר עמה מאחורי הגדר אין מורין לו בכך וימות ולא יורו לדבר עמה מאחורי הגדר שלא יהו בנות ישראל הפקר ויבואו בדברים אלו לפרוץ בעריות:

י כל העובר מדעתו בלא אונס על אחת מכל מצות האמורות בתורה בשאט בנפש להכעיס הרי זה מחלל את השם. ולפיכך נאמר בשבועת שקר **(ויקרא יט-יב) "וחללת את שם אלהיך אני ה'"**. ואם עבר בעשרה מישראל הרי זה חילל את השם ברבים. וכן כל הפורש מעבירה או עשה מצוה לא מפני דבר בעולם לא פחד ולא יראה ולא לבקש כבוד אלא מפני הבורא ברוך הוא כמניעת יוסף הצדיק עצמו מאשת רבו הרי זה מקדש את השם:

יא ויש דברים אחרים שהן בכלל חילול השם. והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילם. ואע"פ שאינן עבירות הרי זה חילל את השם כגון שלקח ואינו

נותן דמי המקח לאלתר. והוא שיש לו ונמצאו המוכרים תובעין והוא מקיפן. או שירבה בשחוק או באכילה ושתייה אצל עמי הארץ וביניהן. או שדבורו עם הבריות אינו בנחת ואינו מקבלן בסבר פנים אלא בעל קטטה וכעס. וכיוצא בדברים האלו הכל לפי גדלו של חכם צריך שידקדק על עצמו ויעשה לפניו משורת הדין. וכן אם דקדק החכם על עצמו והיה דבורו בנחת עם הבריות ודעתו מעורבת עמהם ומקבלם בסבר פנים יפות ונעלב מהם ואינו עולבם. מכבד להן ואפילו למקילין לו. ונושא ונותן באמונה. ולא ירבה באריחות עמי הארץ וישיבתן. ולא יראה תמיד אלא עוסק בתורה עטוף בציצית מוכתר בתפילין ועושה בכל מעשיו לפניו משורת הדין. והוא שלא יתרחק הרבה ולא ישתומם. עד שימצאו הכל מקלסין אותו ואוהבים אותו ומתאווים למעשיו הרי זה קידש את ה' ועליו הכתוב אומר [\(ישעיה מט-ג\)](#) "ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר":

הלכות יסודי התורה - פרק ששי

א כל המאבד שם מן השמות הקדושים הטהורים שנקרא בהם הקב"ה לוקה מן התורה. שהרי הוא אומר בעבודת כוכבים [\(גמרא שבת קכב-ב\)](#) "ואבדתם את שמם מן המקום ההוא לא תעשון כן לה' אלהיכם":

ב ושבעה שמות הם. השם הנכתב יו"ד ה"א וא"ו ה"א והוא השם המפורש. או הנכתב אדני. ואל. אלוה. ואלהים. ואלהי. ושדי. וצבאות. כל המוחק אפילו אות אחת משבעה אלו לוקה:

ג כל הנטפל לשם מלפניו מותר למוחקו כגון למ"ד מליהוה ובי"ת מבאלהים וכיוצא בהן אינן כקדושת השם. וכל הנטפל לשם מאחריו כגון ד' של אלהיך וכ"ס של אלהיכם וכיוצא בהן אינם נמחקים והרי הם כשאר אותיות של שם מפני שהשם מקדשם. ואע"פ שנתקדשו ואסור למוחקם המוחק אלו האותיות הנטפלות אינו לוקה אבל מכין אותו מכת מרדות:

ד כתב אל"ף למ"ד מאלהים יו"ד ה"א מיהוה אינו נמחק. ואצ"ל יה שהוא שם בפני עצמו. מפני שזה השם מקצת שם המפורש הוא. אבל הכותב שי"ן דל"ת משדי צד"י בי"ת מצבאות הרי זה נמחק:

ה שאר הכינויין שמשבחין בהן את הקב"ה כגון חנון ורחום הגדול הגבור והנורא הנאמן קנא וחזק וכיוצא בהן הרי הן כשאר כתבי הקדש ומותר למוחקן:

ו כלי שהיה שם כתוב עליו קוצץ את מקום השם וגונזו. ואפילו היה השם חקוק בכלי מתכות או בכלי זכוכית והתיך הכלי הרי זה לוקה אלא חותך את מקומו וגונזו. וכן אם היה שם כתוב על בשרו הרי זה לא ירחץ ולא יסוך ולא יעמוד במקום הטנופת. נזדמנה לו טבילה של מצוה כורך עליו גמי וטובל ואם לא מצא גמי מסבב בבגדיו ולא יהדק כדי שלא יחוץ שלא אמרו לכרוך עליו אלא מפני שאסור לעמוד בפני השם כשהוא ערום :

ז הסותר אפילו אבן אחת דרך השחתה מן המזבח או מן ההיכל או משאר העזרה לוקה שנאמר בעבודת כוכבים [\(שמות לד-ג\)](#) "כי את מזבחותם תתוצון" וכתוב [\(דברים יב-ד\)](#) "לא תעשון כן לה' אלהיכם". וכן השורף עצי הקדש דרך השחתה לוקה שנאמר [\(דברים יב-ג\)](#) "ואשריהם תשרפון באש" וכתוב [\(דברים יב-ד\)](#) "לא תעשון כן לה' אלהיכם" :

ח כתבי הקדש כולן ופירושיהן וביאוריהן אסור לשורפם או לאבדם ביד והמאבדן ביד מכין אותו מכת מרדות. במה דברים אמורים בכתבי הקדש שכתבם ישראל בקדושה אבל אפיקורוס ישראל שכתב ספר תורה שורפין אותו עם האזכרות שבו. מפני שאינו מאמין בקדושת השם ולא כתבו לשמו אלא שהוא מעלה בדעתו שזה כשאר הדברים והואיל ודעתו כן לא נתקדש השם. ומצוה לשורפו כדי שלא להניח שם לאפיקורוסים ולא למעשיהם. אבל עובד כוכבים שכתב את השם גונזין אותו. וכן כתבי הקדש שבלו או שכתבן עובד כוכבים יגנזו :

ט כל השמות האמורים באברהם קדש אף זה שנאמר [\(בראשית יח-ג\)](#) "אדני אם נא מצאתי חן" הרי הוא קדש. כל השמות האמורים בלוט חול חוץ מזה [\(גמרא שבועות לה-ב\)](#) "אל נא אדני הנה נא מצא עבדך חן". כל השמות האמורים בגבעת בנימין קדש. כל השמות האמורים במיכה חול. כל השמות האמורים בנבות קדש. כל שלמה האמור בשיר השירים קדש והרי הוא כשאר הכנויין חוץ מזה [\(שיר השירים ח-יב\)](#) "האלף לך שלמה". כל מלכיא האמור בדניאל חול חוץ מזה [\(דניאל ב-לז\)](#) "אנת מלכא מלך מלכיא" והרי הוא כשאר הכנויין :

הלכות יסודי התורה - פרק שביעי

א מיסודי הדת לידע שהאל מנבא את בני האדם. ואין הנבואה חלה אלא על חכם גדול בחכמה גבור במדותיו ולא יהא יצרו מתגבר עליו בדבר בעולם אלא הוא מתגבר בדעתו על יצרו תמיד והוא בעל דעה רחבה נכונה עד מאד. אדם שהוא ממולא בכל המדות האלו שלם בגופו כשיכנס לפרדס וימשך באותן הענינים הגדולים הרחוקים ותהיה לו דעה נכונה

להבין ולהשיג והוא מתקדש והולך ופורש מדרכי כלל העם ההולכים במחשכי הזמן והולך ומזרז עצמו ומלמד נפשו שלא תהיה לו מחשבה כלל באחד מדברים בטלים ולא מהבלי הזמן ותחבולותיו אלא דעתו פנויה תמיד למעלה קשורה תחת הכסא להבין באותן הצורות הקדושות הטהורות ומסתכל בחכמתו של הקב"ה כולה מצורה ראשונה עד טבור הארץ ויודע מהן גדלו. מיד רוח הקודש שורה עליו. ובעת שתנוח עליו הרוח תתערב נפשו במעלת המלאכים הנקראים אישים ויהפך לאיש אחר ויבין בדעתו שאינו כמות שהיה אלא שנתעלה על מעלת שאר בני אדם החכמים כמו שנאמר בשאול [\(שמואל א יז\)](#) "והתנבית עמם ונהפכת לאיש אחר":

ב הנביאים מעלות מעלות הן. כמו שיש בחכמה חכם גדול מחבירו כך בנבואה נביא גדול מנביא. וכולן אין רואין מראה הנבואה אלא בחלום בחזיון, לילה. או ביום אחר שתפול עליהן תרדמה כמו שנאמר [\(במדבר יב\)](#) "במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו". וכולן כשמתנבאים אבריהן מזדעזעין וכח הגוף כשל ועשתנותיהם מתטרפות ותשאר הדעת פנויה להבין מה שתראה. כמו שנאמר באברהם [\(בראשית טו-יב\)](#) "והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו". וכמו שנאמר בדניאל [\(דניאל יח\)](#) "והודי נהפך עלי למשחית ולא עצרתי כח":

ג הדברים שמודיעים לנביא במראה הנבואה דרך משל מודיעין לו ומיד יחקק בלבו פתרון המשל במראה הנבואה וידע מה הוא. כמו הסולם שראה יעקב אבינו ומלאכים עולים ויורדים בו והוא היה משל למלכיות ושעבודן. וכמו החיות שראה יחזקאל והסיר נפוח ומקל שקד שראה ירמיה והמגלה שראה יחזקאל והאיפה שראה זכריה. וכן שאר הנביאים. מהם אומרים המשל ופתרונו כמו אלו. ויש שהן אומרים הפתרון בלבד. ופעמים אומרים המשל בלבד בלא פתרון כמקצת. דברי יחזקאל וזכריה וכולן במשל ודרך חידה הם מתנבאים:

ד כל הנביאים אין מתנבאין בכל עת שירצו אלא מכוונים דעתם ויושבים שמחים וטובי לב ומתבודדים. שאין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות אלא מתוך שמחה. לפיכך בני הנביאים לפנייהם נבל ותוף וחליל וכנור והם מבקשים הנבואה וזהו שנאמר [\(שמואל א יח\)](#) "והמה מתנבאים" כלומר מהלכין בדרך הנבואה עד שינבאו כמו שאתה אומר פלוני מתגדל:

ה אלו שהם מבקשין להתנבא הם הנקראים בני הנביאים. ואע"פ שמכוונים דעתם אפשר שתשרה שכינה עליהן ואפשר שלא תשרה:

ו כל הדברים שאמרנו הם דרך נבואה לכל הנביאים הראשונים והאחרונים חוץ ממה רבינו רבן של כל הנביאים. ומה הפרש יש בין נבואת משה לשאר כל הנביאים שכל הנביאים בחלום או במראה ומשה

רבינו מתנבא והוא ער ועומד שנאמר [\(במדבר ז-פט\)](#) "ובבוא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מדבר אליו". כל הנביאים על ידי מלאך. לפיכך רואים מה שהם רואים במשל וחידה. משה רבינו לא על ידי מלאך שנאמר [\(במדבר יב-ח\)](#) "פה אל פה אדבר בו". ונאמר [\(שמות לג-יא\)](#) "ודבר ה' אל משה פנים אל פנים". ונאמר [\(במדבר יב-ח\)](#) "ותמונת ה' יביט" כלומר שאין שם משל אלא רואה הדבר על בוריו בלא חידה ובלא משל. הוא שהתורה מעידה עליו [\(במדבר יב-ח\)](#) "במראה ולא בחידות" שאינו מתנבא בחידה אלא במראה שרואה הדבר על בוריו. כל הנביאים יראים ונבהלים ומתמוגגין ומשה רבינו אינו כן הוא שהכתוב אומר [\(שמות לג-יא\)](#) "כאשר ידבר איש אל רעהו" כלומר כמו שאין אדם נבהל לשמוע דברי חבירו כך היה כח בדעתו של משה רבינו להבין דברי הנבואה והוא עומד על עומדו שלם. כל הנביאים אין מתנבאים בכל עת שירצו משה רבינו אינו כן אלא כל זמן שיחפוץ רוח הקודש לובשתו ונבואה שורה עליו ואינו צריך לכוין דעתו ולהזדמן לה שהרי הוא מכוון ומזומן ועומד כמלאכי השרת. לפיכך מתנבא בכל עת שנאמר [\(במדבר ט-ח\)](#) "עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם". ובזה הבטיחו האל שנאמר [\(גמרא יבמות סב-א\)](#) "לך אמור להם שובו לכם לאהליכם ואתה פה עמוד עמדי". הא למדת שכל הנביאים כשהנבואה מסתלקת מהם חוזרים לאהלם שהוא צרכי הגוף כלם כשאר העם. לפיכך אין פורשין מנשותיהם. ומשה רבינו לא חזר לאהלו הראשון לפיכך פירש מן האשה לעולם ומן הדומה לו ונקשרה דעתו לצור העולמים ולא נסתלק מעליו ההוד לעולם וקרן עור פניו ונתקדש כמלאכים :

ז הנביא אפשר שתהיה נבואתו לעצמו בלבד להרחיב לבו ולהוסיף דעתו עד שידע מה שלא היה יודע מאותן הדברים הגדולים. ואפשר שישולח לעם מעמי הארץ או לאנשי עיר או ממלכה לכוון אותם ולהודיעם מה יעשו או למונעם ממעשים הרעים שבידיהם. וכשמשלחים אותו ונותנין לו אות ומופת כדי שידעו העם שהאל שלחו באמת. ולא כל העושה אות ומופת מאמינים לו שהוא נביא. אלא אדם שהיינו יודעים בו מתחלתו שהוא ראוי לנבואה כחכמתו ובמעשיו שנתעלה בהן על כל בני גילו והיה מהלך בדרכי הנבואה בקדושתה ובפרישותה ואח"כ בא ועשה אות ומופת ואמר שהאל שלחו מצוה לשמוע ממנו שנאמר [\(דברים יח-טו\)](#) "אליו תשמעו". ואפשר שיעשה אות ומופת ואינו נביא וזה האות יש לו דברים בגו. ואעפ"כ מצוה לשמוע לו הואיל ואדם גדול וחכם וראוי לנבואה [הוא] מעמידים אותו על חזקתו. שבכך נצטוינו כמו שנצטוינו לחתוך את הדין ע"פ שני עדים כשרים ואע"פ שאפשר שהעידו בשקר הואיל וכשרים הם אצלינו מעמידין אותן על כשרותן. ובדברים האלו וכיוצא בהן נאמר [\(דברים כט-כח\)](#) "הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו". ונאמר [\(שמואל א טז-ז\)](#) "כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב" :

הלכות יסודי התורה - פרק שמיני

א משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה. שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלט וכשוף. אלא כל האותות שעשה משה במדבר לפי הצורך עשאו. לא להביא ראיה על הנבואה. היה צריך להשקיע את המצריים קרע את היס והצלילן בתוכו. צרכנו למזון הוריד לנו את המן. צמאו בקע להן את האבן. כפרו בו עדת קרח בלעה אותן הארץ. וכן שאר כל האותות. ובמה האמינו בו במעמד הר סיני שענינו ראו ולא זר ואזנינו שמעו ולא אחר האש והקולות והלפידים והוא נגש אל הערפל והקול מדבר אליו ואנו שומעים משה משה לך אמור להן כך וכך. וכן הוא אומר [\(דברים ה-ד\)](#) "פנים בפנים דבר ה' עמכם". ונאמר [\(דברים ה-ג\)](#) "לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת". ומנין שמעמד הר סיני לבדו היא הראיה לנבואתו שהיא אמת שאין בו דופי שנאמר [\(שמות יט-ט\)](#) "הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם". מכלל שקודם דבר זה לא האמינו בו נאמנות שהיא עומדת לעולם אלא נאמנות שיש אחריה הרהור ומחשבה:

ב נמצאו אלו ששולח להן הם העדים על נבואתו שהיא אמת ואינו צריך לעשות להן אות אחר. שהם והוא עדים בדבר כשני עדים שראו דבר אחד ביחד שכל אחד מהן עד לחבירו שהוא אומר אמת ואין אחד מהן צריך להביא ראיה לחבירו. כך משה רבינו כל ישראל עדים לו אחר מעמד הר סיני ואינו צריך לעשות להם אות. וזהו שאמר לו הקב"ה בתחילת נבואתו בעת שנתן לו האותות לעשותן במצרים ואמר לו [\(שמות ג-יח\)](#) "ושמעו לקולך". ידע משה רבינו שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי ומהרהר ומחשב והיה נשמט מלילך ואמר [\(שמות ד-א\)](#) "והן לא יאמינו לי". עד שהודיעו הקב"ה שאלו האותות אינן אלא עד שיצאו ממצרים ואחר שיצאו ויעמדו על ההר הזה יסתלק הרהור שמהרהרין אחר כך שאני נותן לך כאן אות שידעו שאני שלחתיך באמת מתחילה ולא ישאר בלבם הרהור. והוא שהכתוב אומר [\(שמות ג-יב\)](#) "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה". נמצאת אומר שכל נביא שיעמוד אחר משה רבינו אין אנו מאמינים בו מפני האות לבדו כדי שנאמר אם יעשה אות נשמע לו לכל מה שיאמר. אלא מפני המצוה שצוה משה בתורה ואמר אם נתן אות [\(דברים יח-טו\)](#) "אליו תשמעו". כמו שצונו לחתוך הדבר על פי שנים עדים ואע"פ שאין אנו יודעין אם העידו אמת אם שקר. כך מצוה לשמוע מזה הנביא אע"פ שאין אנו יודעים אם האות אמת או בכישוף ולט:

ג לפיכך אם עמד הנביא ועשה אותות ומופתים גדולים ובקש להכחיש נבואתו של משה רבינו אין שומעין לו ואנו יודעין בבאור שאותן האותות. בלט וכשוף הן. לפי שנבואת משה רבינו אינה על פי האותות כדי שנערוך

אותות זה לאותות זה. אלא בעינינו ראינוה ובאזנינו שמענוה כמו ששמע הוא. הא למה הדבר דומה לעדים שהעידו לאדם על דבר שראה בעיניו שאינו כמו שראה שאינו שומע להן אלא יודע בודאי שהן עדי שקר. לפיכך אמרה תורה שאם בא האות והמופת [\(דברים יג-ד\)](#) "לא תשמע אל דברי הנביא ההוא". שהרי זה בא אליך באות ומופת להכחיש מה שראית בעיניך והואיל ואין אנו מאמינים במופת אלא מפני המצות שצונו משה היאך נקבל מאות זה שבא להכחיש נבואתו של משה שראינו וששמענו:

הלכות יסודי התורה - פרק תשיעי

א דבר ברור ומפורש בתורה שהיא מצוה עומדת לעולם ולעולמי עולמים אין לה לא שינוי ולא גרעון ולא תוספת שנאמר [\(דברים יג-א\)](#) "את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אותו תשמרו לעשות לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו". ונאמר [\(דברים כט-כח\)](#) "והנגלות לנו ולבנינו עד עולם לעשות את כל דברי התורה הזאת". הא למדת שכל דברי תורה מצווין אנו לעשותן עד עולם. וכן הוא אומר "חוקת עולם לדורותיכם". ונאמר [\(דברים ל-ב\)](#) "לא בשמים היא". הא למדת שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה. לפיכך אם יעמוד איש בין מן האומות בין מישראל ויעשה אות ומופת ויאמר שה' שלחו להוסיף מצוה או לגרוע מצוה או לפרש במצוה מן המצות פירוש שלא שמענו ממשה. או שאמר שאותן המצות שנצטוו בהן ישראל אינן לעולם ולדורי דורות אלא מצות לפי זמן היו. הרי זה נביא שקר שהרי בא להכחיש נבואתו של משה. ומיתתו בחנק על שהזיד לדבר בשם ה' אשר לא צוהו. שהוא ברוך שמו צוה למשה שהמצוה הזאת [\(דברים כט-כח\)](#) "לנו ולבנינו עד עולם" ו [\(במדבר כג-יט\)](#) "לא איש אל ויכזב":

ב אי"כ למה נאמר בתורה [\(דברים יח-יח\)](#) "נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך". לא לעשות דת הוא בא אלא לצוות על דברי התורה ולהזהיר העם שלא יעברו עליה. כמו שאמר האחרון שבהן [\(מלאכי ג-כב\)](#) "זכרו תורת משה עבדי". וכן אם צונו בדברי הרשות כגון לכו למקום פלוני או אל תלכו. עשו מלחמה היום או אל תעשו. בנו חומה זו או אל תבנוה. מצוה לשמוע לו והעובר על דבריו חייב מיתה בידי שמים שנאמר [\(דברים יח-יט\)](#) "והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי אשר ידבר בשמי אנכי אדרוש מעמו":

ג וכן נביא שעבר על דברי עצמו והכובש נבואתו חייב מיתה בידי שמים ובשלשתן נאמר [\(דברים יח-יט\)](#) "אנכי אדרוש מעמו". וכן אם יאמר לנו הנביא שנודע לנו שהוא נביא לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה או על מצות הרבה בין קלות בין חמורות לפי שעה מצוה לשמוע לו. וכן למדנו מחכמים ראשונים מפי השמועה בכל אם יאמר לך הנביא עבור על דברי תורה כאלוהו בהר הכרמל שמע לו חוץ מעבודת כוכבים. והוא

שיהיה הדבר לפי שעה. כגון אליהו בהר הכרמל שהקריב עולה בחוץ וירושלים נבחרת לכך והמקריב בחוץ חייב כרת. ומפני שהוא נביא מצוה לשמוע לו וגם בזה נאמר [\(דברים יח-טו\)](#) "אליו תשמעון". ואילו שאלו את אליהו ואמרו לו היאך נעקור מ"ש בתורה [\(דברים יב-יג\)](#) "פן תעלה עולותיך בכל מקום". היה אומר לא נאמר אלא המקריב בחוץ לעולם חייב כרת כמו שצוה משה. אבל אני אקריב היום בחוץ בדבר ה' כדי להכחיש נביאי הבעל. ועל הדרך הזאת אם צוו כל הנביאים לעבור לפי שעה מצוה לשמוע להם. ואם אמרו שהדבר נעקר לעולם מיתתו בחנק שהתורה אמרה [\(דברים כט-כ\)](#) "לנו ולבנינו עד עולם":

ד וכן אם עקר דבר מדברים שלמדנו מפי השמועה או שאמר בדין מדיני תורה שה' צוה לו שהדין כך הוא והלכה כדברי פלוני הרי זה נביא השקר ויחנק. אע"פ שעשה אות. שהרי בא להכחיש התורה שאמרה [\(דברים ל-ב\)](#) "לא בשמים היא". אבל לפי שעה שומעין לו בכל:

ה בד"א בשאר מצות אבל בעבודת כוכבים אין שומעין לו ואפילו לפי שעה ואפילו עשה אותות ומופתים גדולים ואמר שה' צוהו שתעבד עבודת כוכבים היום בלבד או בשעה זו בלבד הרי זה דבר סרה על ה' ועל זה צוה הכתוב ואמר [\(דברים יג-ג\)](#) "ובא האות והמופת" [\(דברים יג-ד\)](#) "לא תשמע אל דברי הנביא ההוא" [\(דברים יג-ו\)](#) "כי דבר סרה על ה' אלהיכם" שהרי בא להכחיש נבואתו של משה. ולפיכך נדע בודאי שהוא נביא שקר וכל מה שעשה בלט וכשוף עשה ויחנק:

הלכות יסודי התורה - פרק עשירי

א כל נביא שיעמוד לנו ויאמר שה' שלחו אינו צריך לעשות אות כאחד מאותות משה רבינו או כאותות אליהו ואלישע שיש בהם שינוי מנהגו של עולם. אלא האות שלו שיאמר דברים העתידים להיות בעולם ויאמנו דבריו שנאמר [\(דברים יח-כא\)](#) "וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר" וגו'. לפיכך כשיבוא אדם הראוי לנבואה במלאכות השם ולא יבוא להוסיף ולא לגרוע אלא לעבוד את ה' במצות התורה אין אומרין לו קרע לנו הים או החיה מת וכיוצא באלו ואחר כך נאמין בך. אלא אומרים לו אם נביא אתה אמור דברים העתידים להיות והוא אומר ואנו מחכים לראות היבואו דבריו אם לא יבואו. ואפילו נפל דבר קטן בידוע שהוא נביא שקר. ואם באו דבריו כולן יהיה בעינינו נאמן:

ב ובודקין אותו פעמים הרבה אם נמצאו דבריו נאמנים כולן הרי זה נביא אמת כמו שנאמר בשמואל [\(שמואל א ג-כ\)](#) "וידע כל ישראל מדן ועד באר שבע כי נאמן שמואל לנביא לה":

ג והלא המעוננים והקוסמים אומרים מה שעתיד להיות ומה הפרש יש בין הנביא ובינם. אלא שהמעוננים והקוסמים וכיוצא בהן מקצת דבריהם מתקיימין ומקצתן אין מתקיימין. כענין שנאמר [\(ישעיה מז-יג\)](#) "יעמדו נא ויושיעוך הוברי שמים החוזים בכוכבים מודיעים לחדשים מאשר יבאו עליך". מאשר ולא כל אשר. ואפשר שלא יתקיים מדבריהם כלום אלא יטעו בכל כענין שנאמר [\(ישעיה מד-כה\)](#) "מפר אותות בדים וקוסמים יהולל". אבל הנביא כל דבריו קיימין שנאמר [\(מלכים ב יג\)](#) "כי לא יפול מדבר ה' ארצה". וכן הוא אומר [\(ירמיה כג-כח\)](#) "הנביא אשר אתו חלום יספר חלום ואשר דברי ידבר דברי אמת מה לתבן את הבר נאם ה'". כלומר שדברי הקוסמים והחלומות כתבן שנתערב בו מעט בר ודבר ה' כבר שאין בו תבן כלל. ובדבר הזה הכתוב הבטיח ואמר שאותן הדברים שמודיעין המעוננים והקוסמים לאומות ומכזבין הנביא יודיע לכם דברי אמת ואין אתם צריכין למעונן וקוסם וכיוצא בו שנאמר [\(דברים יח-ג\)](#) "לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש" וגו' [\(דברים יח-יד\)](#) "כי הגוים האלה" וגו' ואמר [\(דברים יח-טו\)](#) "נביא מקרבך מאחיד" וגו'. הא למדת שאין הנביא עומד לנו אלא להודיענו דברים העתידים להיות בעולם משובע ורעב מלחמה ושלום וכיוצא בהן. ואפילו צרכי יחיד מודיע לו. כשאל שאבדה לו אבדה והלך לנביא להודיעו מקומה. וכיוצא באלו הדברים הוא שיאמר הנביא לא שיעשה דת אחרת או יוסיף מצוה או יגדע:

ד דברי הפורענות שהנביא אומר כגון שיאמר פלוני ימות או שנה פלונית רעב או מלחמה וכיוצא בדברים אלו אם לא עמדו דבריו אין בזה הכחשה לנבואתו. ואין אומרים הנה דבר ולא בא. שהקב"ה "ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה" ואפשר שעשו תשובה ונסלח להם כאנשי נינוה. או שתלה להם כחזקיה. אבל אם הבטיח על טובה ואמר שיהיה כך וכך ולא באה הטובה שאמר בידוע שהוא נביא שקר. שכל דבר טובה שיגזור האל אפילו על תנאי אינו חוזר. ולא מצינו שחזר בדבר טובה אלא בחרבן ראשון כשהבטיח לצדיקים שלא ימותו עם הרשעים וחזר בדבריו. וזה מפורש במסכת שבת. הא למדת שבדברי הטובה בלבד יבחן הנביא. הוא שירמיהו אמר בתשובתו לחנניה בן עזור כשהיה ירמיה מתנבא לרעה וחנניה לטובה. אמר לו לחנניה אם לא יעמדו דברי אין בזה ראיה שאני נביא שקר אבל אם לא יעמדו דברייך יודע שאתה נביא שקר. שנאמר [\(ירמיה כח-ז\)](#) "אך שמע נא הדבר הזה" וגו' הנביא אשר ידבר שלום בבוא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה' באמת:

ה נביא שהעיד לו נביא אחר שהוא נביא הרי הוא בחזקת נביא ואין זה השני צריך חקירה. שהרי משה רבינו העיד ליהושע והאמינו בו כל ישראל קודם שיעשה אות. וכן לדורות. נביא שנודעה נבואתו והאמינו בדבריו פעם אחר פעם או שהעיד לו נביא והיה הולך בדרכי הנבואה אסור לחשב אחריו ולהרהר בנבואתו שמא אינה אמת. ואסור לנסותו יותר מדאי ולא נהיה הולכים ומנסים לעולם שנאמר [\(דברים ו-טז\)](#) "לא תנסו את ה'":

אלהיכם כאשר נסיתם במסה" שאמרו [\(שמות יז-יז\)](#) "היש ה' בקרבנו אם אין". אלא מאחר שנודע שזה נביא יאמינו וידעו כי ה' בקרבם ולא יהרהרו ולא יחשבו אחריו. כענין שנאמר [\(יחזקאל ב-ה\)](#) "וידעו כי נביא היה בתוכם":

דעות

הלכות

יש בכללן אחת עשרה מצות. חמש מצות עשה. ושש מצות לא תעשה. וזהו פרטן: א) להדמות בדרכיו. ב) להדבק ביודעיו. ג) לאהוב את ריעים. ד) לאהוב את הגרים. ח) שלא לשנא אחים. ו) להוכיח. ז) שלא להלבין פנים. ח) שלא לענות אמללים. ט) שלא להלוך רכיל. י) שלא לנקום. יא) שלא לנטור: וביאור כל המצות האלו בפרקים אלו:

הלכות דעות - פרק ראשון

א דעות הרבה יש לכל אחד ואחד מבני אדם וזו משונה מזו ורחוקה ממנו ביותר. יש אדם שהוא בעל חמה כועס תמיד. ויש אדם שדעתו מיושבת עליו ואינו כועס כלל ואם יכעס יכעס מעט בכמה שנים. ויש אדם שהוא גבה לב ביותר. ויש שהוא שפל רוח ביותר. ויש שהוא בעל תאווה לא תשבע נפשו מהלוך בתאווה. ויש שהוא בעל לב טהור מאד ולא יתאווה אפילו לדברים מעטים שהגוף צריך להן. ויש בעל נפש רחבה שלא תשבע נפשו מכל ממון העולם, כענין שנאמר [\(קהלת ה-ט\)](#) "אוהב כסף לא ישבע כסף". ויש מקצר נפשו שדיו אפילו דבר מעט שלא יספיק לו ולא ירדוף להשיג כל צרכו. ויש שהוא מסגף עצמו ברעב וקובץ על ידו ואינו אוכל פרוטה משלו אלא בצער גדול. ויש שהוא מאבד כל ממונו בידו לדעתו. ועל דרכים אלו שאר כל הדעות כגון מהולל ואונן וכילי ושוע ואכזרי ורחמן ורך לבב ואמיץ לב וכיוצא בהן:

ב ויש בין כל דעה ודעה הרחוקה ממנה בקצה האחר דעות בינוניות זו רחוקה מזו. וכל הדעות יש מהן דעות שהן לאדם מתחלת ברייתו לפי טבע גופו. ויש מהן דעות שטבעו של אדם זה מכוון ועתיד לקבל אותם במהרה יותר משאר הדעות. ויש מהן שאינן לאדם מתחלת ברייתו אלא למד אותם מאחרים או שנפנה להן מעצמו לפי מחשבה שעלתה בלבו. או

ששמע שזו הדעה טובה לו ובה ראוי לילך והנהיג עצמו בה עד שנקבעה בלבו :

ג שתי קצוות הרחוקות זו מזו שבכל דעה ודעה אינן דרך טובה ואין ראוי לו לאדם ללכת בהן ולא ללמדן לעצמו. ואם מצא טבעו נוטה לאחת מהן או מוכן לאחת מהן או שכבר למד אחת מהן ונהג בה יחזיר עצמו למוטב וילך בדרך הטובים והיא הדרך הישרה :

ד הדרך הישרה היא מדה בינונית שבכל דעה ודעה מכל הדעות שיש לו לאדם. והיא הדעה שהיא רחוקה משתי הקצוות ריחוק שוה ואינה קרובה לא לזו ולא לזו. לפיכך צוו חכמים הראשונים שיהא אדם שם דעותיו תמיד ומשער אותם ומכוין אותם בדרך האמצעית כדי שיהא שלם בגופו. כיצד לא יהא בעל חמה נוח לכעוס ולא כמת שאינו מרגיש אלא בינוני. לא יכעוס אלא על דבר גדול שראוי לכעוס עליו כדי שלא יעשה כיוצא בו פעם אחרת. וכן לא יתאוה אלא לדברים שהגוף צריך להן ואי אפשר להיות בזולתן כענין שנאמר [\(משלי יג-כה\)](#) "צדיק אוכל לשובע נפשו". וכן לא יהיה עמל בעסקו אלא להשיג דבר שצריך לו לחיי שעה כענין שנאמר [\(תהילים לז-טז\)](#) "טוב מעט לצדיק". ולא יקפוץ ידו ביותר. ולא יפזר ממונו אלא נותן צדקה כפי מסת ידו ומלוה כראוי למי שצריך. ולא יהא מהולל ושוחק ולא עצב ואונן אלא שמח כל ימיו בנחת בסבר פנים יפות. וכן שאר דעותיו. ודרך זו היא דרך החכמים. כל אדם שדעותיו דעות בינונית ממוצעות נקרא חכם :

ה ומי שהוא מדקדק על עצמו ביותר ויתרחק מדעה בינונית מעט לצד זה או לצד זה נקרא חסיד. כיצד מי שיתרחק מגובה הלב עד הקצה האחרון ויהיה שפל רוח ביותר נקרא חסיד וזו היא מדת חסידות. ואם נתרחק עד האמצע בלבד ויהיה עניו נקרא חכם וזו היא מדת חכמה. ועל דרך זו שאר כל הדעות. וחסידים הראשונים היו מטין דעות שלהן מדרך האמצעית כנגד שתי הקצוות. יש דעה שמטין אותה כנגד הקצה האחרון ויש דעה שמטין אותה כנגד הקצה הראשון. וזהו לפנים משורת הדין. ומצווין אנו ללכת בדרכים האלו הבינונים והם הדרכים הטובים והישרים שנאמר [\(דברים כח-ט\)](#) "והלכת בדרכיו" :

ו כך למדו בפירוש מצוה זו. מה הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון. מה הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום. מה הוא נקרא קדוש אף אתה היה קדוש. ועל דרך זו קראו הנביאים לאל בכל אותן הכנויין ארך אפים ורב חסד צדיק וישר תמים גבור וחזק וכיוצא בהן. להודיע שהן דרכים טובים וישרים וחייב אדם להנהיג עצמו בהן ולהדמות אליו כפי כחו :

ז וכיצד ירגיל אדם עצמו בדעות אלו עד שיקבעו בו. יעשה וישנה וישלש במעשים שעושה על פי הדעות האמצעיות ויחזור בהם תמיד עד שיהיו מעשיהם קלים עליו ולא יהיה בהם טורח עליו ויקבעו הדעות בנפשו. ולפי

שהשמות האלו נקרא בהן היוצר והם הדרך הבינונית שאנו חייבין ללכת בה. נקראת דרך זו דרך ה'. והיא שלמד אברהם אבינו לבניו שנאמר [\(בראשית יח-ט\)](#) "כי ידעתיו למען אשר יצוה" וגו'. וההולך בדרך זו מביא טובה וברכה לעצמו שנאמר [\(בראשית יח-ט\)](#) "למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו":

הלכות דעות - פרק שני

א חולי הגוף טועמים המר מתוק ומתוק מר. ויש מן החולים מי שמתאוה ותאב למאכלות שאינן ראויין לאכילה כגון העפר והפחם ושונא המאכלות הטובים כגון הפת והבשר הכל לפי רוב החולי. כך בני אדם שנפשותיהם חולות מתאווים ואוהבים הדעות הרעות ושונאים הדרך הטובה ומתעצלים ללכת בה והיא כבידה עליהם למאד לפי חליים. וכן ישעיהו אומר באנשים הללו [\(ישעיה ה-כ\)](#) "הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע שמים חושך לאור ואור לחושך שמים מר למתוק ומתוק למר". ועליהם נאמר [\(משלי ב-ג\)](#) "העוזבים ארחות יושר ללכת בדרכי חושך". ומה היא תקנת חולי הנפשות. ילכו אצל החכמים שהן רופאי הנפשות וירפאו חליים בדעות שמלמדין אותם עד שיחזירום לדרך הטובה. והמכירים בדעות הרעות שלהם ואינם הולכים אצל החכמים לרפא אותם עליהם אמר שלמה [\(משלי א-ז\)](#) "חכמה ומוסר אוילים בזו":

ב וכיצד היא רפואתם מי שהוא בעל חמה אומרים לו להנהיג עצמו שאם הוכה וקולל לא ירגיש כלל. וילך בדרך זו זמן מרובה עד שיתעקר החמה מלבו. ואם היה גבה לב ינהיג עצמו בבזיון הרבה וישב למטה מן הכל. וילבש בלויי סחבות המבזות את לובשיהם וכיוצא בדברים אלו עד שיעקור גובה הלב ממנו ויחזור לדרך האמצעית שהוא דרך הטובה. ולכשיחזור לדרך האמצעית ילך בה כל ימיו. ועל קו זה יעשה בשאר כל הדעות אם היה רחוק לקצה האחד ירחיק עצמו לקצה השני וינהוג בו זמן רב עד שיחזור בו לדרך הטובה והיא מדה בינונית שבכל דעה ודעה:

ג ויש דעות שאסור לו לאדם לנהוג בהן בבינונית אלא יתרחק מן הקצה האחד עד הקצה האחר. והוא גובה לב. שאין דרך הטובה שיהיה אדם עניו בלבד אלא שיהיה שפל רוח ותהיה רוחו נמוכה למאד. ולפיכך נאמר במשה רבינו [\(במדבר יב-ג\)](#) "ענו מאד" ולא נאמר ענו בלבד. ולפיכך צוו חכמים מאד מאד שפל רוח. ועוד אמרו שכל המגביה לבו כפר בעיקר שנאמר [\(דברים ת-ז\)](#) "ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך". ועוד אמרו בשמתא מאן דאית ביה גסות הרוח ואפילו מקצתה. וכן הכעס מדה רעה היא עד למאד וראוי לאדם שיתרחק ממנה עד הקצה האחר. וילמד עצמו שלא יכעוס ואפילו על דבר שראוי לכעוס עליו. ואם רצה להטיל אימה

על בניו ובני ביתו או על הציבור אם היה פרנס ורצה לכעוס עליהן כדי שיחזרו למוטב יראה עצמו בפניהם שהוא כועס כדי לייסרם ותהיה דעתו מיושבת בינו לבין עצמו כאדם שהוא מדמה כועס בשעת כעסו והוא אינו כועס. אמרו חכמים הראשונים כל הכועס כאילו עובד עבודת כוכבים. ואמרו שכל הכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. ובעלי כעס אין חייהם חיים. לפיכך צוו להתרחק מן הכעס עד שינהיג עצמו שלא ירגיש אפילו לדברים המכעיסים וזו היא הדרך הטובה. ודרך הצדיקים הן עלובין ואינן עולבין שומעים חרפתם ואינם משיבין עושין מאהבה ושמחים ביסורים. ועליהם הכתוב אומר [\(שופטים ה-לא\)](#) "ואוהביו כצאת השמש בגבורתו":

ד לעולם ירבה אדם בשתיקה ולא ידבר אלא או בדבר חכמה או בדברים שצריך להם לחיי גופו. אמרו על רב תלמיד רבינו הקדוש שלא שח שיחה בטלה כל ימיו. וזו היא שיחת רוב כל אדם. ואפילו בצרכי הגוף לא ירבה אדם דברים. ועל זה צוו חכמים ואמרו כל המרבה דברים מביא חטא. ואמרו [\(משנה אבות א-ז\)](#) "לא מצאתי לגוף טוב אלא שתיקה". וכן בדברי תורה ובדברי חכמה יהיו דברי האדם מעטים ועניניהם מרובים. והוא שצוו חכמים ואמרו [\(גמרא פסחים ג-ב\)](#) "לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה". אבל אם היו הדברים מרובין והענין מועט הרי זו סכלות ועל זה נאמר [\(קהלת ה-ב\)](#) "כי בא החלוס ברוב ענין וקול כסיל ברוב דברים":

ה [\(משנה אבות ג-ג\)](#) "סיג לחכמה שתיקה". לפיכך לא ימהר להשיב ולא ירבה לדבר. וילמד לתלמידים בשובה ונחת בלא צעקה ובלא אריכות לשון. הוא שאמר שלמה [\(קהלת ט-ז\)](#) "דברי חכמים בנחת נשמעים":

ו אסור לאדם להנהיג עצמו בדברי חלקות ופיתוי. ולא יהיה אחד בפה ואחד בלב אלא תוכו כברו והענין שבלב הוא הדבר שבפה. ואסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעת הנכרי. כיצד לא ימכור לנכרי בשר נבילה במקום בשר שחוטה. ולא מנעל של מתה במקום מנעל של שחוטה. ולא יסרהב בחבירו שיאכל אצלו והוא יודע שאינו אוכל. ולא ירבה לו בתקרובת והוא יודע שאינו מקבל. ולא יפתח לו חביות שהוא צריך לפותחן למוכרן כדי לפתותו שבשביל כבודו פתח וכן כל כיוצא בו. ואפילו מלה אחת של פיתוי ושל גניבת דעת אסור, אלא שפת אמת ורוח נכון ולב טהור מכל עמל והוות:

ז לא יהא אדם בעל שחוק ומהתלות ולא עצב ואונן אלא שמח. כך אמרו חכמים שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה. וצוו שלא יהא אדם פרוץ בצחוק ולא עצב ומתאבל אלא מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. וכן לא יהיה בעל נפש רחבה נבהל להון ולא עצב ובטל ממלאכה. אלא בעל עין טובה ממעט בעסק ועוסק בתורה. ואותו המעט שהוא חלקו ישמח בו. ולא בעל קטטה ולא בעל קנאה ולא בעל תאוה ולא רודף אחר הכבוד. כך אמרו חכמים הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן

העולם. כללו של דבר ילך במדה הבינונית שבכל דעה ודעה עד שיהיו כל דעותיו מכוונות באמצעות. והוא ששלמה אמר [\(משלי ד-כו\)](#) "פּלֶס מעגל רגליך וכל דרכיך יכוֹנוּ":

הלכות דעות - פרק שלישי

א שמא יאמר אדם הואיל והקנאה והתאוה והכבוד וכיוצא בהם דרך רעה הן ומוציאין את האדם מן העולם. אפרוש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון. עד שלא יאכל בשר ולא ישתה יין ולא ישא אשה ולא ישב בדירה נאה ולא ילבש מלבוש נאה אלא השק והצמר הקשה וכיוצא בהן כגון כהני העובדי כוכבים. גם זה דרך רעה היא ואסור לילך בה. המהלך בדרך זו נקרא חוטא. שהרי הוא אומר בניזיר [\(במדבר ו-יא\)](#) "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש". אמרו חכמים ומה אם נזיר שלא פירש אלא מן היין צריך כפרה המונע עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה. לפיכך צוו חכמים שלא ימנע אדם עצמו אלא מדברים שמנעתו התורה בלבד. ולא יהא אוסר עצמו בנדרים ובשבועות על דברים המותרים. כך אמרו חכמים לא דיך מה שאסרה תורה אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים. ובכלל הזה אלו שמתענין תמיד אינן בדרך טובה. ואסרו חכמים שיהא אדם מסגף עצמו בתענית. ועל כל הדברים האלו וכיוצא בהן צוה שלמה ואמר [\(קהלת ז-טז\)](#) "אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם":

ב צריך האדם שיכוון לבו וכל מעשיו כולם לידע את השם ברוך הוא בלבד. ויהיה שבתו וקומו ודבורו הכל לעומת זה הדבר. כיצד כשישא ויתן או יעשה מלאכה ליטול שכר. לא יהיה בלבו לקבוץ ממון בלבד אלא יעשה דברים האלו כדי שימצא דברים שהגוף צריך להם מאכילה ושתיה וישיבת בית ונשיאת אשה. וכן כשיאכל וישתה ויבעול לא ישים בלבו לעשות דברים האלו כדי ליהנות בלבד עד שנמצא שאינו אוכל ושותה אלא המתוק לחיך ויבעול כדי ליהנות. אלא ישים על לבו שיאכל וישתה כדי להברות גופו ואיבריו בלבד. לפיכך לא יאכל כל שהחיד מתאוה ככלב וחמור אלא יאכל דברים המועילים לגוף אם מרים אם מתוקים. ולא יאכל דברים הרעים לגוף אע"פ שהן מתוקים לחיך. כיצד מי שהיה בשרו חם לא יאכל בשר ולא דבש ולא ישתה יין. כענין שאמר שלמה דרך משל [\(משלי כה-כו\)](#) "אכול דבש" וגו'. ושותה מי העולשין אע"פ שהוא מר שנמצא שותה ואוכל דרך רפואה בלבד כדי שיבריא ויעמוד שלם. הואיל ואי אפשר לאדם לחיות אלא באכילה ושתיה. וכן כשיבעול לא יבעול אלא כדי להברות גופו וכדי לקיים את הזרע. לפיכך אינו בועל כל זמן שיתאוה אלא כל עת שידע שהוא צריך להוציא שכבת זרע כמו דרך הרפואה או לקיים את הזרע:

ג המנהיג עצמו על פי הרפואה. אם שם על לבו שיהיה כל גופו ואבריו שלמים בלבד ושיהיו לו בנים עושין מלאכתו ועמלין לצורכו אין זו דרך טובה. אלא ישים על לבו שיהא גופו שלם וחזק כדי שתהיה נפשו ישרה לדעת את ה'. שאי אפשר שיבין וישתכל בחכמות והוא רעב וחולה או אחד מאיבריו כואב. וישים על לבו שיהיה לו בן אולי יהיה חכם וגדול בישראל. נמצא המהלך בדרך זו כל ימיו עובד את ה' תמיד, אפילו בשעה שנושא ונותן ואפילו בשעה שבוועל. מפני שמחשבתו בכל כדי שימצא צרכיו עד שיהיה גופו שלם לעבוד את ה'. ואפילו בשעה שהוא ישן אם ישן לדעת כדי שתנוח דעתו עליו וינוח גופו כדי שלא יחלה ולא יוכל לעבוד את ה' והוא חולה, נמצאת שינה שלו עבודה למקום ברוך הוא. ועל ענין זה צוו חכמים ואמרו (משנה אבות ב-יב) "וכל מעשיך יהיו לשם שמים". והוא שאמר שלמה בחכמתו (משלי ג-ו) "בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך":

הלכות דעות - פרק רביעי

א הואיל והיות הגוף בריא ושלם מדרכי השם הוא. שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידיעת הבורא והוא חולה. לפיכך צריך להרחיק אדם עצמו מדברים המאבדין את הגוף. ולהנהיג עצמו בדברים המבריין והמחלימים. ואלו הן. לעולם לא יאכל אדם אלא כשהוא רעב. ולא ישתה אלא כשהוא צמא. ואל ישהא נקביו אפילו רגע אחד. אלא כל זמן שצריך להשתין או להסך את רגליו יעמוד מיד:

ב לא יאכל אדם עד שתתמלא כריסו אלא יפחות כמו רביע משבעתו. ולא ישתה מים בתוך המזון אלא מעט ומזוג ביין. וכשיתחיל המזון להתעכל במעיו שותה מה שהוא צריך לשתות. ולא ירבה לשתות מים ואפילו כשיתעכל המזון. ולא יאכל עד שיבדוק עצמו יפה שמה יהיה צריך לנקביו. לא יאכל אדם עד שילך קודם אכילה עד שיתחיל גופו לחום. או יעשה מלאכה או יתיגע ביגע אחר. כללו של דבר יענה גופו וייגע כל יום בבקר עד שיתחיל גופו לחום וישקוט מעט עד שתתישב נפשו ואוכל. ואם רחץ בחמין אחר שיגע הרי זה טוב ואחר כך שוהה מעט ואוכל:

ג לעולם כשיאכל אדם ישב במקומו או יטה על שמאל. ולא יהלך ולא ירכב ולא ייגע ולא יזעזע גופו ולא יטייל עד שיתעכל המזון שבמעיו. וכל המטייל אחר אכילתו או שיגע הרי זה מביא על עצמו חלאים רעים וקשים:

ד היום והלילה כ"ד שעות. די לו לאדם לישן שלישי שמונה שעות. ויהיו בסוף הלילה כדי שתהיה מתחלת שנתו עד שתעלה השמש שמונה שעות. ונמצא עומד ממתנו קודם שתעלה השמש :

ה לא יישן אדם לא על פניו ולא על ערפו אלא על צדו. בתחלת הלילה על צד שמאל. ובסוף הלילה על צד ימין. ולא יישן סמוך לאכילה אלא ימתין אחר אכילה כמו שלש או ארבע שעות. ולא יישן ביום :

ו דברים המשלשלין את בני מעים כגון ענבים ותאנים ותותים ואגסים ואבטיחים ומיני הקשואים ומיני מלפפונות אוכל אותם האדם בתחלה קודם אכילה. ולא יערבם עם המזון. אלא שוהה מעט עד שיצאו מבטן העליון ואוכל מזונו. ודברים שמאמצין את בני מעים כגון רמונים ופרישים ותפוחים וקרוסטומולין אוכל אותן תיכף למזונו. ולא ירבה לאכול מהן :

ז כשירצה אדם לאכול בשר עוף ובשר בהמה כאחד. אוכל בתחלה בשר העוף. וכן ביצים ובשר עוף אוכל בתחלה ביצים. בשר בהמה דקה ובשר בהמה גסה אוכל בתחלה בשר דקה. לעולם יקדים אדם דבר הקל ומאחר הכבד :

ח בימות החמה אוכל מאכלים הקרים ולא ירבה בתבליים ואוכל את החומץ. ובימות הגשמים אוכל מאכלים החמים ומרבה בתבליים ואוכל מעט מן החרדל ומן החלתית. ועל דרך זו הולך ועושה במקומות הקרים ובמקומות החמים בכל מקום ומקום הראוי לו :

ט יש מאכלות שהם רעים ביותר עד מאד וראוי לאדם שלא לאוכלן לעולם. כגון הדגים הגדולים המלוחים הישנים. והגבינה המלוחה הישנה. והכמהין ופטריות והבשר המליח הישן. ויין מגתו. ותבשיל ששהא עד שנדף ריחו. וכן כל מאכל שריחו רע או מר ביותר. הרי אלו לגוף כמו סם המות. ויש מאכלות שהן רעים אבל אינן כמו הראשונים לרוע. לפיכך ראוי לאדם שלא לאכול מהן אלא מעט ואחר ימים הרבה. ולא ירגיל עצמו להיות מזונו מהם או לאוכלן עם מזונו תמיד. כגון דגים גדולים וגבינה וחלב ששהא אחר שנחלב כ"ד שעות. ובשר שורים גדולים ותישים גדולים והפול והעדשים והספיר ולחם שעורים ולחם מצות והכרוב והחציר והבצלים והשומים והחרדל והצנון. כל אלו מאכלים רעים הם אין ראוי לאדם לאכול מאלו אלא מעט עד מאד ובימות הגשמים. אבל בימות החמה לא יאכל מהן כלל. והפול והעדשים בלבד אין ראוי לאוכלן לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. והדלועין אוכלין מהן בימות החמה :

י ויש מאכלות שהם רעים ואינן כמו אלו. והם עוף המים ובני יונה הקטנים והתמרים ולחם קלוי בשמן או לחם שנילוש בשמן והסולת שנפו

אותה כל צרכה עד שלא נשארה בה ריח מורסן. והציר והמורייס. אין ראוי להרבות מאכלות אלו. ואדם שהוא חכם וכובש את יצרו ולא ימשך אחר תאוותיו ולא יאכל מן הנזכרים כלום אלא אם נצרך להם לרפואה הרי זה גבור:

יא לעולם ימנע אדם עצמו מפירות האילנות. ולא ירבה מהן ואפילו יבשין ואין צריך לומר רטובים. אבל קודם שיתבשלו כל צרכן הרי הן כחרבות לגוף. וכן החרובים רעים לעולם. וכל הפירות החמוצין רעים ואין אוכלין מהן אלא מעט בימות החמה ובמקומות החמים. והתאנים והענבים והשקדים לעולם טובים בין רטובין בין יבשין ואוכל אדם מהם כל צורכו. ולא יתמיד אכילתם אע"פ שהן טובים מכל פרי האילנות:

יב הדבש והיין רע לקטנים ויפה לזקנים וכל שכן בימות הגשמים. וצריך אדם לאכול בימות החמה שני שלישים מה שהוא אוכל בימות הגשמים:

יג לעולם ישתדל אדם שיהיו מעיו רפין כל ימיו ויהיה קרוב לשלשול מעט. וזה כלל גדול ברפואה כל זמן שהרעי נמנע או יוצא בקושי חלאים רעים באים. ובמה ירפה אדם מעיו אם יתאמצו מעט. אם היה בחור יאכל בבקר בבקר מלוחים שלוקים מתובלין בשמן זית ובמורייס ובמלח בלא פת. או ישתה מי שלק של תרדין או כרוב בשמן זית ומורייס ומלח. ואם היה זקן ישתה דבש מזוג במים חמים בבקר וישהא כמו ארבע שעות ואחר כך יאכל סעודתו. ויעשה כן יום אחד או שלשה או ארבעה ימים אם צריך לכך עד שירפו מעיו:

יד ועוד כלל אחר אמרו בבריאות הגוף. כל זמן שאדם מתעמל ויגע הרבה ואינו שבע ומעיו רפין אין חולי בא עליו וכחו מתחזק. ואפילו אוכל מאכלות הרעים:

טו וכל מי שהוא יושב לבטח ואינו מתעמל. או מי שמשאה נקביו. או מי שמעיו קשין. אפילו אכל מאכלות טובים ושמר עצמו על פי הרפואה. כל ימיו יהיו מכאובים וכחו תשש. ואכילה גסה לגוף כל אדם כמו סם המות. והוא עיקר לכל החלאים. ורוב החלאים שבאים על האדם אינם אלא או מפני מאכלים רעים. או מפני שהוא ממלא בטנו ואוכל אכילה גסה אפילו ממאכלים טובים. הוא ששלמה אמר בחכמתו [\(משלי כא-כג\)](#) "שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו". כלומר שומר פיו מלאכול מאכל רע או מלשבוע ולשונו מלדבר אלא בצרכיו:

טז דרך הרחיצה, שיכנס אדם למרחץ משבעה ימים לשבעה ימים: ולא יכנס סמוך לאכילה. ולא כשהוא רעב. אלא כשיתחיל המזון להתעכל. ורוחץ כל גופו בחמין שאין הגוף נכוה בהן. וראשו בלבד בחמין שהגוף נכוה בהן. ואחר כך ירחץ גופו בפושרין ואחר כך בפושרין מן הפושרין עד שירחץ בצונן. ולא יעבור על ראשו מים לא פושרין ולא צונן. ולא ירחץ

בצונן בימות הגשמים. ולא ירחץ עד שיזיע ויפרך כל גופו. ולא יאריך במרחץ אלא כשיזיע ויפרך גופו ישתטף ויצא. בודק עצמו קודם שיכנס למרחץ ואחר שיצא שמא יהא צריך לנקביו. וכן בודק אדם עצמו תמיד קודם אכילה ואחר אכילה. וקודם בעילה ואחר בעילה. וקודם שייגע ויתעמל ואחר שייגע ויתעמל. וקודם שיישן ואחר שיישן. ובשיעור הכל עשרה :

יז כשיצא אדם מן המרחץ ילבש בגדיו ויכסה ראשו בבית החיצון כדי שלא תשלוט בו רוח קרה. ואפילו בימות החמה צריך להזהר. וישהא אחר שיצא עד שתתישב נפשו וינוח גופו ותסור החמימות ואחר כך יאכל. ואם ישן מעט כשיצא מן המרחץ קודם אכילה הרי זה יפה מאד. ולא ישתה מים קרים בצאתו מן המרחץ ואין צריך לומר שלא ישתה במרחץ. ואם צמא כשיצא מן המרחץ ואינו יכול למנוע עצמו יערב המים ביין או בדבש וישתה. ואם סך בשמן במרחץ בימות הגשמים אחר שישתטף הרי זה טוב :

יח לא ירגיל אדם להקיז דם תמיד. ולא יקיז אלא אם יהיה צריך לו ביותר. ולא יקיז לא בימות החמה ולא בימות הגשמים אלא מעט בימי ניסן ומעט בימי תשרי. ומאחר חמשים שנה לא יקיז כלל. ולא יקיז אדם דם ויכנס למרחץ בו ביום. ולא יקיז ויצא לדרך. ולא ביום שיבא מן הדרך. ויאכל וישתה ביום ההקזה פחות ממה שהוא רגיל. וינוח ביום ההקזה ולא ייגע ולא יתעמל ולא יטייל :

יט שכבת זרע היא כח הגוף וחיייו ומאור העיניים וכל שתצא ביותר הגוף כלה וכחו כלה וחיייו אובדים הוא שאמר שלמה בחכמתו [\(משלי לא-ג\)](#) "אל תתן לנשים חילך". כל השטוף בבעילה זקנה קופצת עליו. וכחו תשש. ועיניו כהות. וריח רע נודף מפיו ומשחיו ושער ראשו וגבות עיניו וריסי עיניו נושרות ושער זקנו ושחיו ושער רגליו רבה שיניו נופלות והרבה כאבים חוץ מאלו באים עליו. אמרו חכמי הרופאים אחד מאלף מת בשאר חלאים והאלף מרוב התשמיש. לפיכך צריך אדם להזהר בדבר זה אם רצה לחיות בטובה. ולא יבעול אלא כשימצא גופו בריא וחזק ביותר והוא מתקשה הרבה שלא לדעתו. ומסיח עצמו לדבר אחר והקישוי בו כשהיה. וימצא כובד ממתניו ולמטה וכאלו חוטי הביצים נמשכים ובשרו חם. זה צריך לבעול ורפואה לו שיבעול. לא יבעול אדם והוא שבע ולא רעב אלא אחר שיתעכל המזון שבמעיו. ויבדוק נקביו קודם בעילה ולאחר בעילה. ולא יבעול מעומד ולא מיושב. ולא בבית המרחץ ולא ביום שיכנס למרחץ ולא ביום הקזה ולא ביום יציאה לדרך או ביאה מן הדרך לא לפנייהם ולא לאחריהם :

כ כל המנהיג עצמו בדרכים אלו שהורינו אני ערב לו שאינו בא לידי חולי כל ימיו עד שיזקין הרבה וימות ואינו צריך לרופא ויהיה גופו שלם ועומד על בוריו כל ימיו. אלא אם כן היה גופו רע מתחילת ברייתו. או אם היה

רגיל במנהג מן המנהגות הרעים מתחילת מולדתו. או אם תבא מכת דבר או מכת בצורת לעולם :

כא וכל המנהגות הטובים האלו שאמרנו אין ראוי לנהוג בהן אלא הבריא. אבל החולה או מי שאחד מאיבריו חולה או מי שנהג מנהג רע שנים רבות. יש לכל אחד מהם דרכים אחרים והנהגות כפי חליו כמו שיתבאר בספר הרפואות ושינוי וסת תחילת חולי :

כב כל מקום שאין בו רופא. אחד הבריא ואחד החולה אין ראוי לו לזוז מכל הדרכים האלו שנאמרו בפרק זה. שכל אחד מהן לאחרית טובה מביא :

כג כל עיר שאין בה עשרה דברים האלו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה. ואלו הן. רופא. ואומן. ובית המרחץ. ובית הכסא. ומים מצויין כגון נהר ומעין. ובית הכנסת. ומלמד תינוקות. ולבלר. וגבאי צדקה. ובית דין מכים וחובשים :

הלכות דעות - פרק חמישי

א כשם שהחכם ניכר בחכמתו ובדעותיו והוא מובדל בהם משאר העם. כך צריך שיהיה ניכר במעשיו במאכלו ובמשקו ובבעילתו ובעשיית צרכיו ובדבורו ובהילוכו ובמלבושו ובכלכלו דבריו ובמשאו ובמתנו. ויהיו כל המעשים האלו נאים ומתוקנים ביותר. כיצד תלמיד חכם לא יהיה גרגרן אלא אוכל מאכל הראוי להברות גופו. ולא יאכל ממנו אכילה גסה. ולא יהא רודף למלאות בטנו כאלו שמתמלאין ממאכל ומשתה עד שתיפח כריסם. ועליהם מפורש בקבלה [\(מלאכי ב-ג\)](#) "וזריתי פרש על פניכם". אמרו חכמים אלו בני אדם שאוכלין ושותין ועושין כל ימיהם כחגים. והם האומרים [\(ישעיה כב-ג\)](#) "אכול ושתו כי מחר נמות". וזהו מאכל הרשעים. ושלחנות אלו הם שגינה הכתוב ואמר [\(ישעיה כח-ח\)](#) "כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום". אבל החכם אינו אוכל אלא תבשיל אחד או שנים ואוכל ממנו כדי חייו ודיו. הוא שאמר שלמה [\(משלי יג-כה\)](#) "צדיק אוכל לשובע נפשו" :

ב כשהחכם אוכל מעט זה הראוי לו לא יאכלנו אלא בביתו על שולחנו. ולא יאכל בחנות ולא בשוק אלא מפני צורך גדול. כדי שלא יתגנה בפני הבריות. ולא יאכל אצל עמי הארץ ולא על אותן השלחנות המלאים קיא צואה. ולא ירבה סעודותיו בכל מקום ואפילו עם החכמים. ולא יאכל בסעודות שיש בהן קיבוץ הרבה. ואין ראוי לו לאכול אלא בסעודה של מצוה בלבד כגון סעודת אירוסין ונישואין. והוא שיהיה תלמיד חכם

שנשא בת תלמיד חכם. והצדיקים והחסידים הראשונים לא אכלו מסעודה שאינה שלהן :

ג כשהחכם שותה יין אינו שותה אלא כדי לשרות אכילה שבמעיו. וכל המשתכר הרי זה חוטא ומגונה ומפסיד חכמתו. ואם נשתכר בפני עמי הארץ הרי זה חילל את השם. ואסור לשתות יין בצהרים ואפילו מעט אלא אם היה בכלל האכילה. שהשתיה שהיא בכלל האכילה אינה משכרת. ואין נזהרין אלא מיין שלאחר המזון :

ד אע"פ שאשתו של אדם מותרת לו תמיד. ראוי לו לתלמיד חכם שינהיג עצמו בקדושה ולא יהא מצוי אצל אשתו כתרנגול אלא מלילי שבת ללילי שבת אם יש בו כח. וכשהוא מספר עמה לא יספר בתחלת הלילה כשהוא שבע ובטנו מלא. ולא בסוף הלילה כשהוא רעב. אלא באמצע הלילה כשיתעכל המזון שבמעיו. ולא יקל בראשו ביותר ולא ינבל את פיו בדברי הבאי ואפילו בינו לבינה. הרי הוא אומר בקבלה מגיד לאדם מה שיחו. אמרו חכמים אפילו שיחה קלה שבין אדם לאשתו עתיד ליתן עליה את הדין. ולא יהיו שניהם לא שכורים ולא עצלנים ולא עצבנים, ולא אחד מהן. ולא תהיה ישינה. ולא יאנוס אותה והיא אינה רוצה אלא ברצון שניהם ובשמחתם. יספר וישחק מעט עמה כדי שתתישב נפשה ויבעול בבושה ולא בעזות ויפרוש מיד :

ה כל הנוהג מנהג זה לא די לו שקדש נפשו וטהר עצמו ותקן דעותיו אלא שאם היו לו בנים יהיו נאים וביישנים ראויין לחכמה ולחסידות. וכל הנוהג במנהגות שאר העם ההולכים בחשך יהיו לו בנים כמו אותם העם :

ו צניעות גדולה נוהגים תלמידי חכמים בעצמן. לא יתבזו ולא יתגלו ראשן ולא גופן. ואפילו בשעה שיכנס לבית הכסא יהא צנוע ולא יגלה בגדיו עד שישב. ולא יקנח בימין. ויתרחק מכל אדם. ויכנס חדר לפנים מחדר מערה לפנים מן המערה ונפנה. ואם נפנה אחורי הגדר יתרחק כדי שלא ישמע חבירו קולו אם נתעטש. ואם נפנה בבקעה ירחיק כדי שלא יראה חבירו פירושו. ולא ידבר כשהוא נפנה אפילו לצורך גדול. וכדרך שנוהג צניעות ביום בבית הכסא כך נוהג בלילה. ולעולם ילמד אדם עצמו להפנות שחרית וערבית בלבד כדי שלא יתרחק :

ז תלמיד חכם לא יהא צועק וצווח בשעת דבורו כבהמות וחיות. ולא יגביה קולו ביותר אלא דבורו בנחת עם כל הבריות. וכשידבר בנחת יזהר שלא יתרחק עד שיראה כדברי גסי הרוח. ומקדים שלום לכל האדם כדי שתהא רוחן נוחה הימנו. ודן את כל האדם לכף זכות. מספר בשבח חבירו ולא בגנותו כלל. אוהב שלום ורודף שלום. אם רואה שדבריו מועילים ונשמעים אומר ואם לאו שותק. כיצד לא ירצה חבירו בשעת כעסו. ולא ישאל לו על נדרו בשעה שנדר עד שתתקרר דעתו וינוח. ולא ינחמנו בשעה שמתו מוטל לפניו מפני שהוא בהול עד שיקברו, וכן כל כיוצא באלו.

ולא יראה לחבירו בשעת קלקלתו אלא יעלים עיניו ממנו. ולא ישנה בדבורו. ולא יוסיף ולא יגרע אלא בדברי שלום וכיוצא בהן. כללו של דבר אינו מדבר אלא בדברי חכמה או בגמילות חסדים וכיוצא בהן. ולא יספר עם אשה בשוק ואפילו היא אשתו או אחותו או בתו :

ח לא ילך תלמיד חכם בקומה זקופה וגרון נטוי כענין שנאמר [\(ישעיה ג-טז\)](#) "ותלכנה נטויות גרון ומשקרות עינים". ולא יהלך עקב בצד גודל בנחת כמו הנשים וגסי הרוח כענין שנאמר [\(ישעיה ג-טז\)](#) "הלוך וטפוף תלכנה וברגליהם תעכסנה". ולא ירוץ ברשות הרבים כמנהג משוגעים. ולא יכפוף קומתו כבעלי חטוּרַת. אלא מסתכל למטה כמו שהוא עומד בתפלה. ומהלך בשוק כאדם שהוא טרוד בעסקיו. גם ממהלכו של אדם ניכר אם חכם ובעל דעה הוא או שוטה וסכל. וכן אמר שלמה בחכמתו [\(קהלת יג\)](#) "וגם בדרך כשהסכל הולך לבו חסר ואמר לכל סכל הוא". הוא מודיע לכל על עצמו שהוא סכל :

ט מלבוש תלמיד חכם מלבוש נאה ונקי. ואסור לו שימצא בבגדו כתם או שמנונית וכיוצא בהן. ולא ילבש לא מלבוש מלכים כגון בגדיזהב וארגמן שהכל מסתכלין בהן. ולא מלבוש עניים שהוא מבזה את לובשיו אלא בגדים בינוניים נאים. ולא יהא בשרו נראה מתחת מדיו כמו בגדי הפשתן הקלים ביותר שעושים במצרים. ולא יהיו בגדיו סחובין על הארץ כמו בגדי גסי הרוח אלא עד עקבו ובית יד שלו עד ראשי אצבעותיו. ולא ישלשל טליתו מפני שנראה כגסות הרוח אלא בשבת בלבד אם אין לו להחליף. ולא ינעל מנעלים מטולאים טלאי על גבי טלאי בימות החמה. אבל בימות הגשמים מותר אם היה עני. לא יצא מבושם לשוק ולא בבגדים מבושמים ולא ישים בושם בשערו. אבל אם משח בשרו בבושם כדי להעביר את הזוהמא מותר. וכן לא יצא יחידי בלילה. אלא א"כ היה לו זמן קבוע לצאת בו לתלמודו. כל אלו מפני החשד :

י תלמיד חכם מכלכל דבריו במשפט. אוכל ושותה וזן את אנשי ביתו כפי ממונו והצלחתו. ולא יטריח על עצמו יותר מדאי. צוו חכמים בדרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא לתיאבון. שנאמר [\(דברים יב-כ\)](#) "כי תאוו נפשך לאכול בשר". דיו לבריא לאכול בשר מערב שבת לערב שבת. ואם היה עשיר כדי לאכול בשר בכל יום אוכל. צוו חכמים ואמרו לעולם יאכל אדם פחות מן הראוי לו לפי ממונו וילבש כראוי לו ויכבד אשתו ובניו יותר מן הראוי לו :

יא דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחילה. ואחר כך יקנה בית דירה. ואחר כך ישא אשה. שנאמר [\(דברים כ-ו\)](#) "מי האיש אשר נטע כרם ולא חללו". [\(דברים כ-ה\)](#) "מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו". [\(דברים כ-ז\)](#) "מי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה". אבל הטפשין מתחילין לישא אשה ואחר כך אם תמצא ידו יקנה בית ואחר כך בסוף ימיו יחזור לבקש אומנות או יתפרנס מן הצדקה. וכן הוא אומר בקללות

(דברים כח-ל) **"אשה תארש"** (דברים כח-ל) **"בית תבנה"** (דברים כח-ל) **"כרם תטע"**. כלומר יהיו מעשיך הפוכין כדי שלא תצליח את דרכיך. ובברכה הוא אומר (שמואל א יח-יד) **"ויהי דוד לכל דרכיו משכיל וה' עמו"**:

יב ואסור לו לאדם להפקיר או להקדיש כל נכסיו ויטריח על הבריות. ולא ימכור שדה ויקנה בית ולא בית ויקנה מטלטלין או יעשה סחורה בדמי ביתו. אבל מוכר הוא מטלטלין וקונה שדה. כללו של דבר ישים מגמתו להצליח נכסיו ולהחליף הכלה בקיים. ולא תהיה כוונתו ליהנות מעט לפי שעה או ליהנות מעט ויפסיד הרבה:

יג משאו ומתנו של תלמיד חכם באמת ובאמונה. אומר על לאו לאו ועל הן הן. מדקדק על עצמו בחשבון ונותן ומוותר לאחרים כשיקח מהן ולא ידקדק עליהן. ונותן דמי המקח לאלתר ואינו נעשה לא ערב ולא קבלן ולא יבא בהרשאה. (אינו) מחייב עצמו בדברי מקח וממכר במקום שלא חייבה אותו תורה. כדי שיעמוד בדבורו ולא ישנהו. ואם נתחייבו לו אחרים בדין מאריך ומוחל להן ומלוה וחונן. ולא ירד לתוך אומנות חבירו. ולא יצר לאדם לעולם בחייו. כללו של דבר יהיה מן הנרדפים ולא מן הרודפים מן הנעלבים ולא מן העולבים. ואדם שעושה כל המעשים האלו וכיוצא בהן עליו הכתוב אומר (ישעיה מט-ג) **"ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר"**:

הלכות דעות - פרק ששי

א דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר ריעיו וחביריו נוהג כמנהג אנשי מדינתו. לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד כדי שילמוד ממעשיהם. ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחשך כדי שלא ילמוד ממעשיהם. הוא ששלמה אומר (משלי יג-ב) **"הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע"**. ואומר **"אשרי האיש"** וגו'. וכן אם היה במדינה שמנהגותיה רעים ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה ילך למקום שאנשיה צדיקים ונוהגים בדרך טובים. ואם היו כל המדינות שהוא יודעם ושומע שמועתן נוהגים בדרך לא טובה כמו זמנינו. או שאינו יכול ללכת למדינה שמנהגותיה טובים מפני הגייסות או מפני החולי ישב לבדו יחידי כענין שנאמר (איכה ג-כח) **"ישב בדד וידום"**. ואם היו רעים וחטאים שאין מניחים אותו לישב במדינה אלא אם כן נתערב עמהן ונוהג במנהגם הרע יצא למערות ולחוחים ולמדברות, ואל ינהיג עצמו בדרך חטאים כענין שנאמר (ירמיה ט-א) **"מי יתנני במדבר מלון אורחים"**:

ב מצות עשה להדבק בחכמים ותלמידיהם כדי ללמוד ממעשיהם כענין שנאמר **"ובו תדבק"**. וכי אפשר לאדם להדבק בשכינה. אלא כך אמרו חכמים בפירוש מצוה זו הדבק בחכמים ותלמידיהם. לפיכך צריך אדם להשתדל שישא בת תלמיד חכם וישא בתו לתלמיד חכם ולאכול ולשתות עם תלמידי חכמים ולעשות פרקמטיא לתלמיד חכם ולהתחבר להן בכל מיני חברות שנאמר **"ולדבקה בו"**. וכן צוו חכמים ואמרו **(משנה אבות א-ד)** **"והוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את דבריהם"** :

ג מצוה על כל אדם לאהוב את כל אחד ואחד מישראל כגופו שנאמר **(ויקרא יט-יח)** **"ואהבת לרעך כמוך"**. לפיכך צריך לספר בשבחו ולחוס על ממונו כאשר הוא חס על ממון עצמו ורוצה בכבוד עצמו. והמתכבד בקלון חבירו אין לו חלק לעולם הבא :

ד אהבת הגר שבא ונכנס תחת כנפי השכינה שתי מצות עשה. אחת מפני שהוא בכלל ריעים ואחת מפני שהוא גר והתורה אמרה **(דברים י-יט)** **"ואהבתם את הגר"**. צוה על אהבת הגר כמו שצוה על אהבת עצמו שנאמר **(דברים ו-ה)** **"ואהבת את ה' אלהיך"**. הקב"ה עצמו אוהב גרים שנאמר **(דברים י-ח)** **"ואוהב גר"** :

ה כל השונא אחד מישראל בלבו עובר בלא תעשה שנאמר **(ויקרא יט-יז)** **"לא תשנא את אחיך בלבבך"**. ואין לוקין על לאו זה לפי שאין בו מעשה. ולא הזהירה תורה אלא על שנאה שבלב. אבל המכה את חבירו והמחרפו אע"פ שאינו רשאי אינו עובר משום לא תשנא :

ו כשיחטא איש לאיש לא ישטמנו וישתוק כמו שנאמר ברשעים **(שמואל ב יג-כב)** **"ולא דבר אבשלום עם אמנון למרע ועד טוב כי שנא אבשלום את אמנון"**. אלא מצוה עליו להודיעו ולומר לו למה עשית לי כך וכך ולמה חטאת לי בדבר פלוני. שנאמר **(ויקרא יט-יז)** **"הוכח תוכיח את עמיתך"**. ואם חזר ובקש ממנו למחול לו צריך למחול. ולא יהא המוחל אכזרי שנאמר **(בראשית כ-יז)** **"ויתפלל אברהם אל האלהים"** :

ז הרואה חבירו שחטא או שהלך בדרך לא טובה מצוה להחזירו למוטב ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים שנאמר **(ויקרא יט-יז)** **"הוכח תוכיח את עמיתך"**. המוכיח את חבירו בין בדברים שבינו לבינו. בין בדברים שבינו לבין המקום. צריך להוכיחו בינו לבין עצמו. וידבר לו בנחת ובלשון רכה ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו להביאו לחיי העולם הבא. אם קיבל ממנו מוטב ואם לאו יוכיחו פעם שניה ושלישית. וכן תמיד חייב אדם להוכיחו עד שיכהו החוטא ויאמר לו איני שומע. וכל שאפשר בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפש בעון אלו כיון שאפשר לו למחות בהם :

ח המוכיח את חברו תחלה לא ידבר לו קשות עד שיכלימנו שנאמר [\(ויקרא יט-יז\)](#) "ולא תשא עליו חטא". כך אמרו חכמים יכול אתה מוכיחו ופניו משתנות ת"ל [\(ויקרא יט-יז\)](#) "ולא תשא עליו חטא". מכאן שאסור לאדם להכלים את ישראל וכל שכן ברבים. אע"פ שהמכלים את חברו אינו לוקה עליו עון גדול הוא. כך אמרו חכמים [\(גמרא סנהדרין קז-א\)](#) "המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעולם הבא". לפיכך צריך אדם להזהר שלא לבייש חברו ברבים בין קטן בין גדול. ולא יקרא לו בשם שהוא בוש ממנו. ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו. במה דברים אמורים בדברים שבין אדם לחברו. אבל בדברי שמים אם לא חזר בו בסתר מכלימין אותו ברבים ומפרסמים חטאו ומחרפים אותו בפניו ומבזין ומקללין אותו עד שיחזור למוטב כמו שעשו כל הנביאים בישראל:

ט מי שחטא עליו חברו ולא רצה להוכיחו ולא לדבר לו כלום מפני שהיה החוטא הדיוט ביותר. או שהיתה דעתו משובשת. ומחל לו בלבו ולא שטמו ולא הוכיחו הרי זו מדת חסידות לא הקפידה תורה אלא על המשטמה:

י חייב אדם להזהר ביתומים ואלמנות מפני שנפשו שפלה למאד ורוחם נמוכה אע"פ שהן בעלי ממון אפילו אלמנתו של מלך ויתומיו מוזהרים אנו עליהן שנאמר [\(שמות כב-כא\)](#) "כל אלמנה ויתום לא תענון". והיאך נוהגין עמהן. לא ידבר אליהם אלא רכות. ולא ינהוג בהן אלא מנהג כבוד. ולא יכאיב גופם בעבודה ולבם בדברים קשים. ויחוס על ממונם יותר מממון עצמו. כל המקניטן או מכעיסן או הכאיב להן או רדה בהן או אבד ממונן הרי זה עובר בלא תעשה וכל שכן המכה אותם או המקללן. ולא זו אע"פ שאין לוקין עליו הרי עונשו מפורש בתורה [\(שמות כב-כג\)](#) "וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב". ברית כרת להן מי שאמר והיה העולם שכל זמן שהם צועקים מחמס הם נענים שנאמר [\(שמות כב-כב\)](#) "כי אם צעק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו". במה דברים אמורים בזמן שעינה אותן לצורך עצמו. אבל עינה אותם הרב כדי ללמדן תורה או אומנות או להוליכן בדרך ישרה הרי זה מותר. ואע"פ כן לא ינהוג בהן מנהג כל אדם אלא יעשה להם הפרש וינהלם בנחת וברחמים גדולים ובכבוד שנאמר [\(משלי כב-\)](#) [\(כג\)](#) "כי ה' יריב ריבם". אחד יתום מאב אחד יתום מאם. ועד אימתי נקראים יתומים לענין זה. עד שלא יהיו צריכין לאדם גדול להסמך עליו ולאמנן ולהטפל בהן אלא יהיה עושה כל צרכי עצמו לעצמו כשאר כל הגדולים:

א המרגל בחבירו עובר בלא תעשה שנאמר [\(ויקרא יט-טז\)](#) "לא תלך רכיל בעמיד". ואע"פ שאין לוקין על דבר זה עון גדול הוא וגורם להרוג נפשות רבות מישראל. לכך נסמך לו [\(ויקרא יט-טז\)](#) "ולא תעמוד על דם רעד". צא ולמד מה אירע לדואג האדומי :

ב אי זהו רכיל זה שטוען דברים והולך מזה לזה ואומר כך אמר פלוני כך וכך שמעתי על פלוני אע"פ שהוא אמת הרי זה מחריב את העולם. יש עון גדול מזה עד מאד והוא בכלל לאו זה והוא לשון הרע. והוא המספר בגנות חבירו אע"פ שאומר אמת. אבל האומר שקר נקרא מוציא שם רע על חבירו. אבל בעל לשון הרע זה שיושב ואומר כך וכך עשה פלוני וכך וכך היו אבותיו וכך וכך שמעתי עליו ואמר דברים של גנאי. על זה אמר הכתוב [\(תהילים יב-ד\)](#) "יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות" :

ג אמרו חכמים שלש עבירות נפרעין מן האדם בעולם הזה ואין לו חלק לעולם הבא. עבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים ולשון הרע כנגד כולם. ועוד אמרו חכמים כל המספר בלשון הרע כאילו כופר בעיקר. שנאמר [\(תהילים יב-ה\)](#) "אשר אמרו ללשונו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו". ועוד אמרו חכמים שלשה לשון הרע הורגת. האומרו. והמקבלו. וזה שאומר עליו. והמקבלו יותר מן האומרו :

ד ויש דברים שהן אבק לשון הרע. כיצד מי יאמר לפלוני שיהיה כמות שהוא עתה. או שיאמר שתקו מפלוני איני רוצה להודיע מה אירע ומה היה וכיוצא בדברים האלו. וכל המספר בטובת חבירו בפני שונאיו הרי זה אבק לשון הרע שזה גורם להם שיספרו בגנותו. ועל זה הענין אמר שלמה [\(משלי כז-יד\)](#) "מברך רעהו בקול גדול בבקר השכם קללה תחשב לו". שמתוך טובתו בא לידי רעתו. וכן המספר בלשון הרע דרך שחוק ודרך קלות ראש כלומר שאינו מדבר בשנאה. הוא ששלמה אמר בחכמתו [\(משלי כז-יח\)](#) "כמתלהלה היורה זקים חצים ומות" [\(משלי כז-יט\)](#) "ואמר הלא משחק אני". וכן המספר לשון הרע דרך רמאות והוא שיספר לתומו כאילו אינו יודע שדבר זה שדבר לשון הרע הוא אלא כשממחין בו אומר איני יודע שדבר זה לשון הרע או שאלו מעשיו של פלוני :

ה אחד המספר בלשון הרע בפני חבירו או שלא בפניו, והמספר דברים שגורמים אם נשמעו איש מפי איש להזיק חבירו בגופו או בממונו ואפילו להצר לו או להפחידו הרי זה לשון הרע. ואם נאמרו דברים אלו בפני שלשה כבר נשמע הדבר ונודע. ואם סיפר הדבר אחד מן השלשה פעם אחרת אין בו משום לשון הרע. והוא שלא יתכוין להעביר הקול ולגלותו יותר :

ו כל אלו הם בעלי לשון הרע שאסור לדור בשכונתם וכל שכן לישוב עמהם ולשמוע דבריהם. ולא נחתם גזר דין על אבותינו במדבר אלא על לשון הרע לבד :

ז הנוקם מחבירו עובר בלא תעשה שנאמר **"לא תקום"**. ואע"פ שאינו לוקה עליו דעה רעה היא עד מאד. אלא ראוי לו לאדם להיות מעביר על מדותיו על כל דברי העולם שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינן כדי לנקום עליהם. כיצד היא הנקימה אמר לו חבירו השאילני קרדומך אמר לו איני משאילך. למחר צריך לשאול ממנו אמר לו חבירו השאילני קרדומך אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני כששאלתי ממך הרי זה נוקם. אלא כשיבוא לו לשאול יתן בלב שלם ולא יגמול לו כאשר גמלו וכן כל כיוצא באלו. וכן אמר דוד בדעותיו הטובות **(תהילים ז-ה)** **"אם גמלתי שולמי רע ואחלצה"** וגו' :

ח וכן כל הנוטר לאחד מישראל עובר בלא תעשה שנאמר **(ויקרא יט-ח)** **"ולא תטור את בני עמך"**. כיצד היא הנטירה, ראובן שאמר לשמעון השכיר לי בית זה או השאילני שור זה ולא רצה שמעון. לימים בא שמעון לראובן לשאול ממנו או לשכור ממנו ואמר לו ראובן הא לך הריני משאילך ואיני כמותך לא אשלם לך כמעשיך. העושה כזה עובר בלא תטור, אלא ימחה הדבר מלבו ולא יטרנו. שכל זמן שהוא נוטר את הדבר וזוכרו שמא יבא לנקום. לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד שימחה העון מלבו ולא יזכרנו כלל. וזו היא הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה יישוב הארץ ומשאם ומתנם של בני אדם זה עם זה :

הלכות תלמוד תורה

יש בכללן. שתי מצות עשה. וזהו פרטן : א) ללמוד תורה. ב) לכבד מלמדיה ויודעיה : וביאור שתי מצות אלו בפרקים אלו :

הלכות תלמוד תורה - פרק ראשון

א נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה. אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר **(דברים יא-ט)** **"ולמדתם אותם את בניכם לדבר בס"**. ואין האשה חייבת ללמד את בנה שכל החייב ללמוד חייב ללמד :

ב כשם שחייב אדם ללמד את בנו כך הוא חייב ללמד את בן בנו שנאמר **(דברים ד-ט)** **"והודעתם לבניך ולבני בניך"**. ולא בנו ובן בנו בלבד אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אע"פ שאינן בניו.

שנאמר [\(דברים ו-ז\)](#) "ושננתם לבניך" מפי השמועה למדו בניך אלו תלמידים שהתלמידים קרויין בנים שנאמר [\(מלכים ב-ג\)](#) "ויצאו בני הנביאים". אם כן למה נצטוו על בנו ועל בן בנו. להקדים בנו לבן בנו ובן לבן חבירו:

ג וחיוב לשכור מלמד לבנו ללמדו. ואינו חייב ללמד בן חבירו אלא בחנם. מי שלא למדו אביו חייב ללמד את עצמו כשיכיר שנאמר [\(דברים ה-א\)](#) "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם". וכן אתה מוצא בכל מקום שהתלמוד קודם למעשה מפני שהתלמוד מביא לידי מעשה ואין המעשה מביא לידי תלמוד:

ד היה הוא רוצה ללמוד תורה ויש לו בן ללמוד תורה הוא קודם לבנו. ואם היה בנו נבון ומשכיל להבין מה שילמוד יותר ממנו בנו קודם. ואע"פ שבנו קודם לא יבטל הוא. שכשם שמצוה עליו ללמד את בנו כך הוא מצווה ללמד עצמו:

ה לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך ישא אשה שאם נשא אשה תחלה אין דעתו פנויה ללמוד. ואם היה יצרו מתגבר עליו עד שנמצא שאין לבו פנוי ישא ואחר כך ילמוד תורה:

ו מאימתי אביו חייב ללמדו תורה משיתחיל לדבר מלמדו [\(דברים לג-ד\)](#) "תורה צוה לנו משה" ו [\(דברים ו-ז\)](#) "שמע ישראל", ואחר כך מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים עד שיהיה בן שש או בן שבע הכל לפי בוריו. ומוליכו אצל מלמד התינוקות:

ז היה מנהג המדינה ליקח מלמד התינוקות שכר נותן לו שכרו. וחיוב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה. מקום שנהגו ללמד תורה שבכתב בשכר מותר ללמד בשכר. אבל תורה שבעל פה אסור ללמדה בשכר שנאמר [\(דברים ד-ה\)](#) "ראה למדתי אתכם חוקים ומשפטים כאשר צוני ה'" וגוי' מה אני בחנם למדתי אף אתם למדתם בחנם ממני וכן כשתלמדו לדורות למדו בחנם כמו שלמדתם ממני. לא מצא מי שילמדו בחנם ילמדו בשכר שנאמר אמת קנה. יכול ילמד לאחרים בשכר תלמוד לומר [\(משלי כג-כג\)](#) "ואל תמכור". הא למדת שאסור לו ללמד בשכר אע"פ שלמדו רבו בשכר:

ח כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר בין שלם בגופו בין בעל יסורין בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כחו אפילו היה עני המתפרנס מן הצדקה ומחזר על הפתחים ואפילו בעל אשה ובנים חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה שנאמר [\(יהושע א-ח\)](#) "והגית בו יומם ולילה":

ט גדולי חכמי ישראל היו מהן חוטבי עצים ומהן שואבי מים ומהן סומים ואף על פי כן היו עוסקין בתלמוד תורה ביום ובלילה והם מכלל מעתיקי השמועה איש מפי איש מפי משה רבינו :

י עד אימתי חייב ללמוד תורה עד יום מותו שנאמר **(דברים ד-ט)** "ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך". וכל זמן שלא יעסוק בלימוד הוא שוכח :

יא וחייב לשלש את זמן למידתו. שליש בתורה שבכתב. ושליש בתורה שבעל פה. ושליש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו ויוציא דבר מדבר וידמה דבר לדבר ויבין במדות שהתורה נדרשת בהן עד שידע היאך הוא עיקר המדות והיאך יוציא האסור והמותר וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה. וענין זה הוא הנקרא גמרא :

יב כיצד היה בעל אומנות והיה עוסק במלאכתו שלש שעות ביום ובתורה תשע. אותן התשע קורא בשלש מהן בתורה שבכתב ובשלש בתורה שבעל פה ובשלש אחרות מתבונן בדעתו להבין דבר מדבר. ודברי קבלה בכלל תורה שבכתב הן ופירושן בכלל תורה שבעל פה. והענינים הנקראים פרדס בכלל הגמרא הן. במה דברים אמורים בתחלת תלמודו של אדם אבל כשיגדיל בחכמה ולא יהא צריך לא ללמוד תורה שבכתב ולא לעסוק תמיד בתורה שבעל פה יקרא בעתים מזומנים תורה שבכתב ודברי השמועה כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני תורה ויפנה כל ימיו לגמרא בלבד לפי רוחב שיש בלבו וישוב דעתו :

יג אשה שלמדה תורה יש לה שכר אבל אינו כשכר האיש. מפני שלא נצטוית. וכל העושה דבר שאינו מצווה עליו לעשותו אין שכרו כשכר המצווה שעשה אלא פחות ממנו. ואע"פ שיש לה שכר צו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה. מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונת להתלמד אלא הן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן. אמרו חכמים כל המלמד את בתו תורה כאילו למדה תפלות. במה דברים אמורים בתורה שבעל פה אבל תורה שבכתב לא ילמד אותה לכתחלה ואם למדה אינו כמלמדה תפלות :

הלכות תלמוד תורה - פרק שני

א מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר. וכל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחרימין את אנשי העיר עד שמושיבין מלמדי תינוקות. ואם לא הושיבו מחרימין את העיר. שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן :

ב מכניסין את התינוקות להתלמד כבן שש כבן שבע לפי כח הבן ובנין גופו. ופחות מבן שש אין מכניסים אותו. ומכה אותו המלמד להטיל עליהם אימה. ואינו מכה אותם מכת אויב מכת אכזרי. לפיכך לא יכה אותם בשוטים ולא במקלות אלא ברצועה קטנה. ויושב ומלמדן כל היום כולו ומקצת מן הלילה כדי לחנכן ללמוד ביום ובלילה. ולא יבטלו התינוקות כלל חוץ מערבי שבתות וימים טובים בסוף הימים ובימים טובים. אבל בשבת אין קורין בתחלה אבל שונין בראשון. ואין מבטלין התינוקות ואפילו לבנין בית המקדש :

ג מלמד התינוקות שהוא מניח התינוקות ויוצא או שהוא עושה מלאכה אחרת עמהן או שהוא מתרשל בלימודן הרי זה בכלל [\(ירמיה מח-ג\)](#) "ארור עושה מלאכת ה' רמיה". לפיכך אין ראוי להושיב מלמד אלא בעל יראה מהיר לקרות ולדקדק :

ד ומי שאין לו אשה לא ילמד תינוקות מפני אמותיהם הבאות אצל בניהם. וכל אשה לא תלמד תינוקות מפני אבותיהם שהם באים אצל הבנים :

ה עשרים וחמשה תינוקות למדים אצל מלמד אחד. היו יותר על עשרים וחמשה עד ארבעים מושיבין עמו אחר לסייעו בלימודם. היו יותר על ארבעים מעמידין להם שני מלמדי תינוקות :

ו מוליכין את הקטן ממלמד למלמד אחר שהוא מהיר ממנו בין במקרא בין בדקדוק. במה דברים אמורים כשהיו שניהם בעיר אחת ולא היה הנהר מפסיק ביניהם. אבל מעיר לעיר או מצד הנהר לצדו אפילו באותה העיר אין מוליכין את הקטן אלא אם כן היה בנין בריא על גבי הנהר בנין שאינו ראוי ליפול במהרה :

ז אחד מבני מבוי שביקש להעשות מלמד אפילו אחד מבני החצר אין יכולין שכניו למחות בידו. וכן מלמד תינוקות שבא חבירו ופתח בית ללמד תינוקות בצדו כדי שיבואו תינוקות אחרים לו או כדי שיבאו מתינוקות של זה אצל זה אינו יכול למחות בידו. שנאמר [\(ישעיה מב-כא\)](#) "ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר" :

הלכות תלמוד תורה - פרק שלישי

א בשלשה כתרים נכתרו ישראל. כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות. כתר כהונה זכה בו אהרן שנאמר [\(במדבר כה-ג\)](#) "והיתה לו ולזרעו אחריו

ז ברית כהנת עולם". כתר מלכות זכה בו דוד שנאמר [\(תהילים פט-לז\)](#) "זרעו לעולם יהיה וכסאו כשמש נגדי". כתר תורה הרי מונח ועומד ומוכן לכל ישראל. שנאמר [\(דברים לג-ד\)](#) "תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב". כל מי שירצה יבא ויטול. שמא תאמר אותם הכתרים גדולים מכתר תורה הרי הוא אומר [\(משלי ח-טו\)](#) "בי מלכים ימלוכו ורוזנים יחוקקו צדק" [\(משלי ח-טז\)](#) "בי שרים ישורו". הא למדת שכתר תורה גדול משניהם :

ב אמרו חכמים ממזר ת"ח קודם לכהן גדול עם הארץ שנאמר [\(משלי ג-טו\)](#) "יקרה היא מפנינים". מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים :

ג אין לך מצוה בכל המצות כולן שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה אלא תלמוד תורה כנגד כל המצות כולן שהתלמוד מביא לידי מעשה. לפיכך התלמוד קודם למעשה בכל מקום :

ד היה לפניו עשיית מצוה ותלמוד תורה אם אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים לא יפסיק תלמודו. ואם לאו יעשה המצוה ויחזור לתלמודו :

ה תחלת דינו של אדם אינו נידון אלא על התלמוד ואחר כך על שאר מעשיו. לפיכך אמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה בין לשמה בין שלא לשמה "שמתוך שלא לשמה בא לשמה" :

ו מי שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה. לא יסיח דעתו לדברים אחרים. ולא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת. [\(משנה אבות ו-ד\)](#) "כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל". ולא עליך הדבר לגמור ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה ואם הרבית תורה הרבית שכר. והשכר לפי הצער :

ז שמא תאמר עד שאקבץ ממון אחזור ואקרא. עד שאקנה מה שאני צריך ואפנה מעסקי ואחזור ואקרא. אם תעלה מחשבה זו על לבך אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם. אלא עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי [\(משנה אבות ב-ד\)](#) "ואל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה" :

ח כתוב בתורה [\(גמרא עירובין נה-א\)](#) "לא בשמים היא ולא מעבר לים היא". לא בשמים היא לא בגסי הרוח היא מצויה ולא במהלכי מעבר לים היא. לפיכך אמרו חכמים [\(משנה אבות ב-ה\)](#) "ולא כל המרבה בסחורה מחכים". וצוו חכמים הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה :

ט דברי תורה נמשלו כמים שנאמר [\(ישעיה נה-א\)](#) "הוי כל צמא לכו למים". לומר לך מה מים אינם מתכנסין במקום מדרון אלא נזחלין מעליו ומתקבצים במקום אשבורן כך דברי תורה אינם נמצאים בגסי הרוח ולא בלב כל גבה לב אלא בדכא ושפל רוח שמתאבק בעפר רגלי החכמים

ומסיר התאוות ותענוגי הזמן מלבו ועושה מלאכה בכל יום מעט כדי חייו אם לא היה לו מה יאכל ושאר יומו ולילו עוסק בתורה :

י כל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה הרי זה חלל את השם ובזה את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא. לפי שאסור ליהנות מדברי תורה בעולם הזה. אמרו חכמים [\(משנה אבות ד-ה\)](#) "כל הנהנה מדברי תורה נטל חייו מן העולם". ועוד צוו ואמרו [\(משנה אבות ד-ה\)](#) "אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם". ועוד צוו ואמרו [\(משנה אבות א-ז\)](#) "אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות" [\(משנה אבות ב-ב\)](#) "וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון". וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות :

יא מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו. ומדת חסידים הראשונים היא. ובזה זוכה לכל כבוד וטובה שבעולם הזה ולעולם הבא שנאמר [\(תהילים קכח-ב\)](#) "יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך" [\(משנה אבות ו-ז\)](#) "אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא" שכולו טוב :

יב אין דברי תורה מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן. ולא באלו שלומדין מתוך עידון ומתוך אכילה ושתייה. אלא במי שממית עצמו עליהן ומצער גופו תמיד ולא יתן שינה לעיניו ולעפעפיו תנומה. אמרו חכמים דרך רמז [\(במדבר יט-יד\)](#) "זאת התורה אדם כי ימות באהל" אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו באהלי החכמים. וכן אמר שלמה בחכמתו [\(משלי כד-ז\)](#) "התרפית ביום צרה צר כחכה". ועוד אמר [\(קהלת ב-ט\)](#) "אף חכמתי עמדה לי" חכמה שלמדתי באף היא עמדה לי. אמרו חכמים ברית כרותה שכל היגע בתורתו בבית המדרש לא במהרה הוא משכת. וכל היגע בתלמודו בצנעה מחכים שנאמר [\(משלי יא-ב\)](#) "ואת צנועים חכמה". וכל המשמיע קולו בשעת תלמודו תלמודו מתקיים בידו. אבל הקורא בלחש במהרה הוא שוכח :

יג אף על פי שמצוה ללמוד ביום ובלילה אין אדם למד רוב חכמתו אלא בלילה. לפיכך מי שרצה לזכות בכתר התורה יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפילו אחד מהן בשינה ואכילה ושתייה ושיחה וכיוצא בהן אלא בתלמוד תורה ודברי חכמה. אמרו חכמים אין רנה של תורה אלא בלילה שנאמר [\(איכה ב-ט\)](#) "קומי רוני בלילה". וכל העוסק בתורה בלילה חוט של חסד נמשך עליו ביום שנאמר [\(תהילים מב-ט\)](#) "יומם יצוה ה' חסדו ובלילה (שירה) עמי תפלה לאל חיי". וכל בית שאין נשמעים בו דברי תורה בלילה אש אוכלתו שנאמר [\(איוב כ-כו\)](#) "כל חשך טמון לצפונו תאכלהו אש לא נופח". כי דבר ה' בזה זה שלא השגיח על דברי תורה כל עיקר. וכן כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק או שקרא ושנה ופירש להבלי עולם והניח תלמודו וזנחו הרי זה בכלל בזה דבר ה'. אמרו חכמים כל המבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני וכל המקיים את התורה מעוני

סופו לקיימה מעושר. וענין זה מפורש הוא בתורה הרי הוא אומר (דברים כח-מז) "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל" (דברים כח-מח) "ועבדת את אויביך". ואומר (דברים ח-ב) "למען ענותך" (דברים ח-טז) "להטיבך באחריתך":

הלכות תלמוד תורה - פרק רביעי

א אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו. או לתם. אבל אם היה הולך בדרך לא טובה מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה ובודקין אותו ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו. אמרו חכמים כל השונה לתלמיד שאינו הגון כאילו זרק אבן למרקוליס שנאמר (משלי כו-ח) "כצרוור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד". אין כבוד אלא תורה שנאמר (משלי ג-לה) "כבוד חכמים ינחלו". וכן הרב שאינו הולך בדרך טובה אע"פ שחכם גדול הוא וכל העם צריכין לו אין מתלמדין ממנו עד שובו למוטב. שנאמר (מלאכי ב-ז) "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא". אמרו חכמים אם הרב דומה למלאך ה' צבאות תורה יבקשו מפיהו אם לאו אל יבקשו תורה מפיהו:

ב כיצד מלמדים. הרב יושב בראש והתלמידים מוקפים לפניו כעטרה כדי שיהו כלם רואים הרב ושומעים דבריו. ולא ישב הרב על הכסא ותלמידיו על הקרקע אלא או הכל על הארץ או הכל על הכסאות. ובראשונה היה הרב יושב והתלמידים עומדים ומקודם חורבן בית שני נהגו הכל ללמד לתלמידים והם יושבים:

ג אם היה מלמד מפיו לתלמידים מלמד. ואם היה מלמד על פי מתרגם [המתרגם] עומד בינו ובין התלמידים והרב אומר למתרגם והמתרגם משמיע לכל התלמידים. וכשהם שואלין למתרגם הוא שואל לרב והרב משיב למתרגם והמתרגם משיב לשואל. ולא יגביה הרב קולו יותר מקול המתרגם. ולא יגביה המתרגם קולו בעת ששואל את הרב יותר מקול הרב. אין המתרגם רשאי לא לפחות ולא להוסיף ולא לשנות אלא אם כן היה המתורגמן אביו של חכם או רבו. אומר הרב למתורגמן כך אמר לי רבי או כך אמר לי אבא מרי. וכשאומר המתורגמן הדברים לעם אומר בשם החכם ומזכיר שמו של אבי הרב או של רבו ואומר כך אמר רבנא פלוני אע"פ שלא הזכיר הרב שמו של חכם שאסור לקרות לרבו או לאביו בשמו:

ד הרב שלמד ולא הבינו התלמידים לא יכעוס עליהם וירגז אלא חוזר ושונה הדבר אפילו כמה פעמים עד שיבינו עומק ההלכה. וכן לא יאמר התלמיד הבנתי והוא לא הבין אלא חוזר ושואל אפילו כמה פעמים. ואם

כעס עליו רבו ורגז יאמר לו רבי תורה היא וללמוד אני צריך ודעתני קצרה :

ה לא יהיה התלמיד בוש מחביריו שלמדו מפעם ראשונה או שניה והוא לא למד אלא אחר כמה פעמים. שאם נתבייש מדבר זה נמצא נכנס ויוצא לבית המדרש והוא אינו למד כלום. לפיכך אמרו חכמים הראשונים אין הביישן למד ולא הקפדן מלמד. במה דברים אמורים בזמן שלא הבינו התלמידים הדבר מפני עומקו או מפני דעתן שהיא קצרה. אבל אם ניכר לרב שהם מתרשלין בדברי תורה ומתרפין עליהן ולפיכך לא הבינו חייב לרגוז עליהן ולהכלימן בדברים כדי לחדדם. וכענין זה אמרו חכמים זרוק מרה בתלמידים. לפיכך אין ראוי לרב לנהוג קלות ראש לפני התלמידים ולא לשתוק בפניהם ולא לאכול ולשתות עמהם כדי שתהא אימתו עליהן וילמדו ממנו במהרה :

ו אין שואלין את הרב כשיכנס למדרש עד שתתישב דעתו עליו. ואין התלמיד שואל כשיכנס עד שיתישב וינוח. ואין שואלין שנים כאחד. ואין שואלין את הרב מענין אחר אלא מאותו הענין שהן עסוקין בו כדי שלא יתבייש. ויש לרב להטעות את התלמידים בשאלותיו ובמעשים שעושה בפניהם כדי לחדדן. וכדי שידע אם זוכרים הם מה שלמדס או אינם זוכרים. ואין צריך לומר שיש לו רשות לשאול אותם בענין אחר שאין עוסקין בו כדי לזרזם :

ז אין שואלין מעומד ואין משיבין מעומד ולא מגבוה ולא מרחוק ולא מאחורי הזקנים. ואין שואלין הרב אלא בענין שהן קורין בו. ואין שואלין אלא מיראה. ולא ישאל בענין יותר משלש הלכות :

ח שנים ששאלו. שאל אחד כענין ושאל אחד שלא כענין נזקקין לענין. מעשה ושאינו מעשה נזקקין למעשה. הלכה ומדרש נזקקין להלכה. מדרש ואגדה נזקקין למדרש. אגדה וקל וחומר נזקקין לקל וחומר. קל וחומר וגזירה שוה נזקקין לקל וחומר. היו השואלין שנים אחד חכם ואחד תלמיד נזקקין לחכם. תלמיד ועם הארץ נזקקין לתלמיד. שניהם חכמים שניהם תלמידים שניהם עמי הארץ שאלו שניהם בשתי הלכות או בשתי תשובות או בשתי שאלות שני מעשים. הרשות ביד המתרגם מעתה :

ט אין ישנים בבית המדרש וכל המתנמנם בבית המדרש חכמתו נעשית קרעים קרעים. וכן אמר שלמה בחכמתו [\(משלי כג-כא\)](#) "וקרעים תלביש נומה". ואין משיחין בבית המדרש אלא בדברי תורה בלבד. אפילו מי שנתעטש אין אומרים לו רפואה בבית המדרש ואין צריך לומר שאר הדברים. וקדושת בית המדרש חמורה מקדושת בתי כנסיות :

הלכות תלמוד תורה - פרק חמישי

א כשם שאדם מצווה בכבוד אביו ויראתו כך הוא חייב בכבוד רבו ויראתו יתר מאביו. שאביו מביאו לחיי העולם הזה ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא. ראה אבידת אביו ואבידת רבו של רבו קודמת לשל אביו. אביו ורבו נושאים במשא מניח את של רבו ואחר כך של אביו. אביו ורבו שבויים בשביה פודה את רבו ואחר כך פודה את אביו. ואם היה אביו תלמיד חכם פודה את אביו תחלה. וכן אם היה אביו תלמיד חכם אע"פ שאינו שקול כנגד רבו משיב אבידתו ואחר כך משיב אבידת רבו. ואין לך כבוד גדול מכבוד הרב ולא מורא ממורא הרב. אמרו חכמים (משנה אבות ד-יב) "מורא רבך כמורא שמים". לפיכך אמרו כל החולק על רבו כחולק על השכינה שנאמר (במדבר כו-ט) "בהצותם על ה'". וכל העושה מריבה עם רבו כעושה מריבה עם השכינה שנאמר (במדבר כג-יג) "אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש בס'". וכל המתרעם על רבו כמתרעם על ה' שנאמר (שמות טז-ח) "לא עלינו תלונותיכם כי על ה'". וכל המהרהר אחר רבו כאילו מהרהר אחר שכינה שנאמר (במדבר כא-ה) "וידבר העם באלהים ובמשה":

ב איזהו חולק על רבו זה שקובע לו מדרש ויושב ודורש ומלמד שלא ברשות רבו ורבו קיים ואע"פ שרבו במדינה אחרת. ואסור לאדם להורות בפני רבו לעולם. וכל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה:

ג היה בינו ובין רבו י"ב מיל ושאל לו אדם דבר הלכה מותר להשיב. ולהפריש מן האיסור אפילו בפני רבו מותר להורות. כיצד כגון שראה אדם עושה דבר האסור מפני שלא ידע באיסורו או מפני רשעו יש לו להפרישו ולומר לו דבר זה אסור ואפילו בפני רבו ואע"פ שלא נתן לו רבו רשות. שכל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב. במה דברים אמורים בדבר שנקרה מקרה אבל לקבוע עצמו להוראה ולישב ולהורות לכל שואל אפילו הוא בסוף העולם ורבו בסוף העולם אסור לו להורות עד שימות רבו אלא אם כן נטל רשות מרבו. ולא כל מי שמת רבו מותר לו לישב ולהורות בתורה. אלא אם כן היה תלמיד שהגיע להוראה:

ד וכל תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה הרי זה רשע שוטה וגס הרוח. ועליו נאמר (משלי ז-כו) "כי רבים חללים הפילה" וגו'. וכן חכם שהגיע להוראה ואינו מורה הרי זה מונע תורה ונותן מכשולות לפני העורים ועליו נאמר (משלי ז-כו) "ועצומים כל הרוגיה". אלו, התלמידים הקטנים שלא הרבו תורה כראוי והם מבקשים להתגדל בפני עמי הארץ ובין אנשי עירם וקופצין ויושבין בראש לדין ולהורות בישראל הם המרבים המחלוקת והם המחריבים את העולם והמכבין נרה של תורה והמחבלים כרם ה' צבאות. עליהם אמר שלמה בחכמתו (שיר השירים ב-טו) "אחזו לנו שועלים שועלים קטנים מחבלים כרמים":

ה ואסור לו לתלמיד לקרות לרבו בשמו ואפילו שלא בפניו. והוא שיהיה השם פלאי שכל השומע ידע שהוא פלוני. ולא יזכיר שמו בפניו ואפילו לקרות לאחרים ששם כשם רבו כדרך שעושה בשם אביו. אלא ישנה את שם אפילו לאחר מותם. ולא יתן שלום לרבו או יחזיר לו שלום כדרך שנותנים לריעים ומחזירים זה לזה. אלא שוחה לפניו ואומר לו ביראה וכבוד שלום עליך רבי. ואם נתן לו רבו שלום יחזיר לו שלום עליך רבי ומורי:

ו וכן לא יחלוץ תפיליו לפני רבו. ולא יסב אלא יושב כיושב לפני המלך. ולא יתפלל לא לפני רבו ולא לאחר רבו ולא בצד רבו. ואין צריך לומר שאסור לו להלך בצידו. אלא יתרחק לאחר רבו ולא יהא מכוון כנגד אחוריו ואח"כ יתפלל. ולא יכנס עם רבו במרחץ. ולא ישב במקום רבו. ולא יכריע דבריו בפניו. ולא יסתור את דבריו. ולא ישב לפניו עד שיאמר לו שב. ולא יעמוד מלפניו עד שיאמר לו עמוד או עד שיטול רשות לעמוד. וכשיפטר מרבו לא יחזור לו לאחוריו אלא נרתע לאחוריו ופניו כנגד פניו:

ז וחייב לעמוד מפני רבו משיראנו מרחוק מלא עיניו עד שיתכסה ממנו ולא יראה קומתו ואח"כ ישב. וחייב אדם להקביל פני רבו ברגל:

ח אין חולקין כבוד לתלמיד בפני רבו אלא א"כ דרך רבו לחלוק לו כבוד. וכל המלאכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו. ואם היה במקום שאין מכירין אותו ולא היו לו תפילין וחש שמא יאמרו עבד הוא אינו נועל לו מנעלו ואינו חולצו. וכל המונע תלמידו מלשמשו מונע ממנו חסד ופורק ממנו יראת שמים. וכל תלמיד שמזלזל דבר מכל כבוד רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל:

ט ראה רבו עובר על דברי תורה אומר לו לימדתנו רבינו כך וכך. וכל זמן שמזכיר שמועה בפניו אומר לו כך לימדתנו רבינו. ואל יאמר דבר שלא שמע מרבו עד שיזכיר שם אומרו. וכשימות רבו קורע כל בגדיו עד שהוא מגלה את לבו ואינו מאחה לעולם. במה דברים אמורים ברבו מובהק שלמד ממנו רוב חכמתו. אבל אם לא למד ממנו רוב חכמתו הרי זה תלמיד חבר ואינו חייב בכבודו בכל אלו הדברים. אבל עומד מלפניו וקורע עליו כשם שהוא קורע על כל המתים שהוא מתאבל עליהם. אפילו לא למד ממנו אלא דבר אחד בין קטן בין גדול עומד מלפניו וקורע עליו:

י וכל תלמיד חכם שדעותיו מכוונות אינו מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה אע"פ שלא למד ממנו כלום:

יא הרב המובהק שרצה למחול על כבודו בכל הדברים האלו או באחד מהן לכל תלמידיו או לאחד מהן הרשות בידו. ואע"פ שמחל חייב התלמיד להדרו ואפילו בשעה שמחל:

יב כשם שהתלמידים חייבין בכבוד הרב כך הרב צריך לכבד את תלמידיו ולקרבן. כך אמרו חכמים [\(משנה אבות ד-יב\)](#) "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך". וצריך אדם להזהר בתלמידיו ולא להבס שהם הבנים המהנים לעולם הזה ולעולם הבא:

יג התלמידים מוסיפין חכמת הרב ומרחיבין לבו. אמרו חכמים הרבה חכמה למדתי מרבתי ויותר מחבירי ומתלמידי יותר מכולם. וכשם שעץ קטן מדליק את הגדול כך תלמיד קטן מחדד הרב עד שיוציא ממנו בשאלותיו חכמה מפוארה:

הלכות תלמוד תורה - פרק ששי

א כל תלמיד חכם מצוה להדרו ואע"פ שאינו רבו שנאמר [\(ויקרא יט-לב\)](#) "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן" זקן זה שקנה חכמה. ומאימתי חייבין לעמוד מפניו משיקרב ממנו בארבע אמות עד שיעבור מכנגד פניו:

ב אין עומדין מפניו לא בבית המרחץ ולא בבית הכסא שנאמר [\(ויקרא יט-לב\)](#) "תקום והדרת" קימה שיש בה הידור. ואין בעלי אומניות חייבין לעמוד מפני תלמידי חכמים בשעה שעוסקין במלאכתן שנאמר [\(ויקרא יט-לב\)](#) "תקום והדרת" מה הידור שאין בה חסרון כיס אף קימה שאין בה חסרון כיס. ומנין שלא יעצים עיניו מן החכם כדי שלא יראהו עד שלא יעמוד מפניו. שנאמר "ויראת מאלהיך" הא כל דבר שהוא מסור ללב נאמר בו "ויראת מאלהיך":

ג אין ראוי לחכם שיטריח את העם ויכוין עצמו להן כדי שיעמדו מפניו אלא ילך בדרך קצרה ומתכוין שלא יראו אותו כדי שלא יטריחון לעמוד. והחכמים היו מקיפין והולכין בדרך החיצונה שאין מכיריהן מצויין שם כדי שלא יטריחום:

ד רוכב הרי הוא כמהלך וכשם שעומדים מפני המהלך כך עומדין מפני הרוכב:

ה שלשה שהיו הולכין בדרך. הרב באמצע גדול מימינו וקטן משמאלו:

ו הרואה חכם אינו עומד מפניו עד שיגיע לו לארבע אמות וכיון שעבר יושב. ראה אב בית דין עומד מלפניו משיראנו מרחוק מלא עיניו ואינו יושב עד שיעבור מאחריו ארבע אמות. ראה את הנשיא עומד מלפניו מלא עיניו ואינו יושב עד שישב במקומו או עד שיתכסה מעיניו. והנשיא שמחל

על כבודו כבודו מחול. כשהנשיא נכנס כל העם עומדים ואינן יושבין עד שיאמר להם שבו. כשאב בית דין נכנס עושין לו שתי שורות ועומדין מכאן ומכאן עד שנכנס ויושב במקומו ושאר העם יושבין במקומן :

ז חכם שנכנס כל שיגיע לו בארבע אמות עומד מלפניו אחד עומד ואחד יושב עד שנכנס ויושב במקומו. בני חכמים ותלמידי חכמים בזמן שהרבים צריכין להם מקפצין על ראשי העם ונכנסים למקומם. ואין שבח לתלמידי חכמים שיכנסו לאחרונה. יצא לצורך חוזר למקומו. בני חכמים בזמן שיש בהן דעת לשמוע הופכין פניהן כלפי אביהן אין בהן דעת לשמוע הופכין פניהן כלפי העם :

ח תלמיד שהוא יושב לפני רבו תמיד אינו רשאי לעמוד מפניו אלא שחרית וערבית בלבד שלא יהא כבודו מרובה מכבוד שמים :

ט מי שהוא זקן מופלג בזקנה אע"פ שאינו חכם עומדין לפניו. ואפילו החכם שהוא ילד עומד בפני הזקן המופלג בזקנה. ואינו חייב לעמוד מלא קומתו אלא כדי להדרו. ואפילו זקן כותי מהדרין אותו בדברים ונותנין לו יד לסומכו שנאמר [\(ויקרא יט-לב\)](#) "מפני שיבה תקום" כל שיבה במשמע :

י תלמידי חכמים אינם יוצאין בעצמן לעשות עם כל הקהל בבנין וחפירה של מדינה וכיוצא בהן כדי שלא יתבזו בפני עמי הארץ. ואין גובין מהן לבנין החומה ותיקון השערים ושכר השומרים וכיוצא בהן ולא לתשורת המלך. ואין מחייבים אותן ליתן המס בין מס שהוא קצוב על בני העיר בין מס שהוא קצוב על כל איש ואיש שנאמר [\(הושע ח-ג\)](#) "גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך ושרים". וכן אם היתה סחורה לתלמיד חכם מניחים אותו למכור תחלה ואין מניחים אחד מבני השוק למכור עד שימכור הוא. וכן אם היה לו דין והיה עומד בכלל בעלי דינים הרבה מקדימין אותו ומושיבין אותו :

יא עון גדול הוא לבזות את החכמים או לשנאותן. לא חרבה ירושלים עד שבזו בה תלמידי חכמים שנאמר [\(דברי הימים ב לו-טז\)](#) "ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובזים דבריו ומתעתעים בנביאיו". כלומר בזים מלמדי דבריו. וכן זה שאמרה תורה [\(ויקרא כו-טו\)](#) "אם בחקותי תמאסו" מלמדי חקותי תמאסו. וכל המבזה את החכמים אין לו חלק לעולם הבא והרי הוא בכלל [\(במדבר טו-לא\)](#) "כי דבר ה' בזה" :

יב אע"פ שהמבזה את החכמים אין לו חלק לעוה"ב אם באו עדים שבזהו אפילו בדברים חייב נידוי ומנדין אותו בית דין ברבים וקונסין אותו ליטרא זהב בכל מקום ונותנין אותה לחכם. והמבזה את החכם בדברים אפילו לאחר מיתה מנדין אותו בית דין והם מתירין אותו כשיחזור בתשובה. אבל אם היה החכם חי אין מתירין אותו עד שירצה זה שנדוהו בשבילו. וכן החכם עצמו מנדה לכבודו לעם הארץ שהפקיר בו

ואין צריך לא עדים ולא התראה. ואין מתירין לו עד שירצה את החכם. ואם מת החכם באין שלשה ומתירין לו. ואם רצה החכם למחול לו ולא נדהו הרשות בידו:

יג הרב שנידה לכבודו כל תלמידיו חייבין לנהוג נידוי במנודה. אבל תלמיד שנידה לכבוד עצמו אין הרב חייב לנהוג בו נידוי. אבל כל העם חייבין לנהוג בו נידוי. וכן מנודה לנשיא מנודה לכל ישראל. מנודה לכל ישראל אינו מנודה לנשיא. מנודה לעירו מנודה לעיר אחרת. מנודה לעיר אחרת אינו מנודה לעירו:

יד במה דברים אמורים במי שנדוהו על שבזה תלמידי חכמים אבל מי שנדוהו על שאר דברים שחייבים עליהם נידוי אפילו נידוהו קטן שבישראל חייב הנשיא וכל ישראל לנהוג בו נידוי עד שיחזור בתשובה מדבר שנדוהו בשבילו ויתירו לו. על עשרים וארבעה דברים מנדין את האדם בין איש בין אשה ואלו הן: (א) המבזה את החכם ואפילו לאחר מותו. (ב) המבזה שליח בית דין. (ג) הקורא לחבירו עבד. (ד) מי ששלחו לו בית דין וקבעו לו זמן ולא בא. (ה) המזלזל בדבר אחד מדברי סופרים ואין צריך לומר בדברי תורה. (ו) מי שלא קיבל עליו את הדין מנדין אותו עד שיתן. (ז) מי שיש ברשותו דבר המזיק כגון כלב רע או סולם רעוע מנדין אותו עד שיסיר היזקו. (ח) המוכר קרקע שלו לעובד כוכבים מנדין אותו עד שיקבל עליו כל אונס שיבא מן העובד כוכבים לישראל חבירו בעל המצר. (ט) המעיד על ישראל בערכאות של עובדי כוכבים והוציא ממנו בעדותו ממון שלא כדין ישראל מנדין אותו עד שישלם. (י) טבח כהן שאינו מפריש המתנות ונותן לכהן אחר מנדין אותו עד שיתן. (יא) המחלל יום טוב שני של גליות אע"פ שהוא מנהג. (יב) העושה מלאכה בערב הפסח אחר חצות. (יג) המזכיר שם שמים לבטלה או לשבועה בדברי הבאי. (יד) המביא את הרבים לידי חלול השם. (טו) המביא את הרבים לידי אכילת קדשים בחוץ. (טז) המחשב שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ. (יז) המכשיל את העור. (יח) המעכב הרבים מלעשות מצוה. (יט) טבח שיצאה טרפה מתחת ידו. (כ) טבח שלא בדק סכיניו לפני חכם. (כא) המקשה עצמו לדעת. (כב) מי שגירש את אשתו ועשה בינו ובינה שותפות או משא ומתן המביאין להן להזקק זה לזה כשיבואו לבית דין מנדין אותם. (כג) חכם ששמועתו רעה. (כד) המנדה מי שאינו חייב נידוי.

הלכות תלמוד תורה - פרק שביעי

א חכם זקן בחכמה וכן נשיא או אב בית דין שסרח אין מנדין אותו בפרהסיא לעולם. אלא אם כן עשה כירבעם בן נבט וחביריו. אבל כשחטא שאר חטאות מלקין אותו בצנעה. שנאמר [\(הושע ד-ה\)](#) "וכשלת היום וכשל

ג גם נביא עמך לילה" אע"פ שכשל כסהו כלילה. ואומרים לו הכבד ושב בביתך. וכן כל תלמיד חכם שנתחייב נידוי אסור לבית דין לקפוץ ולנדותו במהרה אלא בורחין מדבר זה ונשמטין ממנו. וחסידי החכמים היו משתבחים שלא נמנו מעולם לנדות תלמיד חכם אף על פי שנמנין להלקותו אם נתחייב מלקות. ואפילו מכת מרדות נמנין עליו להכותו :

ב וכיצד הוא הנידוי אומר פלוני יהא בשמתא. ואם נידוהו בפניו אומר לו פלוני זה בשמתא. והחרם אומר לו פלוני מוחרם. וארור בו אלה בו שבועה בו נידוי :

ג וכיצד מתירין הנידוי או החרם אומר לו שרוי לך ומחול לך. ואם התירוהו שלא בפניו אומר לו פלוני שרוי לו ומחול לו :

ד מהו המנהג שינהוג המנודה בעצמו ושנוהגין עמו. מנודה אסור לספר ולכבס כאבל כל ימי נידויו. ואין מזמנין עליו. ולא כוללין אותו בעשרה לכל דבר שצריך עשרה. ולא יושבין עמו בארבע אמות. אבל שונה הוא לאחרים ושונין לו ונשכר ושוכר. ואם מת בנידוי בית דין שולחין ומניחין אבן על ארונו כלומר שהן רוגמין אותו לפי שהוא מובדל מן הציבור. ואין צריך לומר שאין מספידין אותו ואין מלוין את מטתו :

ה יותר עליו המוחרם שאינו שונה לאחרים ואין שונין לו אבל שונה הוא לעצמו שלא ישכח תלמודו. ואינו נשכר ואין נשכרין לו. ואין נושאים ונותנין עמו. ואין מתעסקין עמו אלא מעט עסק כדי פרנסתו :

ו מי שישב בנידוי שלשים יום ולא בקש להתירו מנדין אותו שניה. ישב שלשים יום אחרים ולא בקש להתירו מחרימין אותו :

ז בכמה מתירין הנידוי או החרם. בשלשה אפילו הדיוטות. ויחיד מומחה מתיר הנידוי או החרם לבדו. ויש לתלמיד להתיר הנידוי או החרם ואפילו במקום הרב :

ח שלשה שנידו והלכו להן וחזר זה מדבר שנידהו בגללו באין שלשה אחרים ומתירין לו :

ט מי שלא ידע מי שנידהו ילך לו אצל הנשיא ויתיר לו נידויו :

י נידוי על תנאי אפילו על פי עצמו צריך הפרה. תלמיד חכם שנידה עצמו ואפילו נידה עצמו על דעת פלוני ואפילו על דבר שחייב עליו נידוי הרי זה מיפר לעצמו :

יא מי שנידוהו בחלום אפילו ידע מי נידהו צריך עשרה בני אדם ששונין הלכות להתירו מנידויו. ואם לא מצא טורח אחריהם עד פרסא לא מצא

מתירים לו אפילו עשרה ששונים משנה. לא מצא מתירין לו עשרה שיודעים לקרות בתורה. לא מצא מתירין לו אפילו עשרה שאינן יודעין לקרות. לא מצא במקומו עשרה מתירין לו אפילו שלשה:

יג מי שנידוהו בפניו אין מתירין לו אלא בפניו. נידוהו שלא בפניו מתירין לו בפניו ושלא בפניו. ואין בין נידוי להפרה כלום אלא מנדין ומתירין ברגע אחד כשיחזור המנודה למוטב. ואם ראו בית דין להניח זה בנידוי כמה שנים מניחין כפי רשעו. וכן אם ראו בית דין להחרים לזה לכתחלה ולהחרים מי שיאכל עמו ושותה עמו או מי שיעמוד עמו בארבע אמות מחרימין כדי לייסרו וכדי לעשות סייג לתורה עד שלא יפרצו החוטאים. אע"פ שיש רשות לחכם לנדות לכבודו אינו שבח לתלמיד חכם להנהיג עצמו בדבר זה אלא מעלים אזניו מדברי עם הארץ ולא ישית לבו להן כענין שאמר שלמה בחכמתו [\(קהלת ז-כא\)](#) "גם לכל הדברים אשר ידברו אל תתן לבך". וכן היה דרך חסידים הראשונים שומעים חרפתם ואינן משיבין ולא עוד אלא שמוחלים למחרף וסולחים לו. וחכמים גדולים היו משתבחים במעשיהם הנאים ואומרים שמעולם לא נידו אדם ולא החרמוהו לכבודו. וזוהי דרכם של תלמידי חכמים שראוי לילך בה. במה דברים אמורים כשבזהו או חרפהו בסתר אבל תלמיד חכם שבזהו או חרפו אדם בפרהסיא אסור לו למחול על כבודו ואם מחל נענש שזה בזיון תורה אלא נוקם ונוטר הדבר כנחש עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו:

הלכות עבודת כוכבים וחקותיהם

יש בכללן נ"א מצות. שתי מצות עשה. ומ"ט מצות לא תעשה. וזהו פרטן:
(א) שלא לפנות אחר עבודת כוכבים. (ב) שלא לתור אחר הרהור הלב וראית העינים. (ג) שלא לגדף. (ד) שלא יעבוד אותה כדרך עבודתה. (ה) שלא ישתחוה לה ו(ו) שלא לעשות פסל לעצמו. (ז) שלא לעשות פסל אפילו לאחרים. (ח) שלא לעשות צורות אפילו לנוי. (ט) שלא להדיח אחרים אחריה. (י) לשרוף עיר הנדחת. (יא) שלא לבנותה. (יב) שלא ליהנות מכל ממונה. (יג) שלא להסית יחיד לעבודת כוכבים לעובדה. (יד) שלא לאהוב המסית. (טו) שלא לעזוב שנאתו. (טז) שלא להצילו. (יז) שלא ללמד עליו זכות. (יח) שלא ימנע מללמד עליו חובה. (יט) שלא להתנבא בשמה. (כ) שלא לשמוע מן המתנבא בשמה. (כא) שלא להתנבא בשקר ואפילו בשם השם. (כב) שלא לגור מהריגת נביא שקר. (כג) שלא לישבע בשם עבודת כוכבים. (כד) שלא לעשות אוב. (כה) שלא לעשות ידעוני. (כו) שלא להעביר למולך. (כז) שלא להקים מצבה. (כח) שלא להשתחוות על אבן משכית. (כט) שלא ליטע אשרה. (ל) לאבד עבודת כוכבים וכל הנעשה בשבילה. (לא) שלא ליהנות בעבודת כוכבים ובכל משמשיה. (לב) שלא ליהנות בציפוי נעבד. (לג)

שלא לכרות ברית לעובדי כוכבים. לד) שלא לחון עליהן. לה) שלא ישבו בארצנו. לו) שלא להדמות במנהגותם ובמלבושם. לז) שלא לנחש. לח) שלא לקסום. לט) שלא לעונן. מ) שלא לחבור חבר. מא) שלא לדרוש אל המתים. מב) שלא לשאול באוב. מג) שלא לשאול בידעוני. מד) שלא לכשף. מה) שלא להקיף פאת ראש. מו) שלא להשחית פאת זקן. מז) שלא יעדה איש עדי אשה. מח) שלא תעדה אשה כלי זיין ועדי איש. מט) שלא לכתוב קעקע. נ) שלא להתגודד. נא) שלא לעשות קרחה על מת: וביאור כל המצות האלו בפרקים אלו:

הלכות עבודת כוכבים - פרק ראשון

א בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה. וזו היתה טעותם. אמרו הואיל והאלהים ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד והם שמשים המשמשים לפניו ראויין הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד. וזהו רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבדו. כמו שהמלך רוצה לכבד העומדים לפניו וזהו כבודו של מלך. כיון שעלה דבר זה על לבם התחילו לבנות לכוכבים היכלות ולהקריב להן קרבנות ולשבחם ולפארם בדברים ולהשתחוות למולם כדי להשיג רצון הבורא בדעתם הרעה. וזה היה עיקר עבודת כוכבים. וכך היו אומרים עובדיה היוודעים עיקרה. לא שהן אומרים שאין שם אלוה אלא כוכב זה. הוא שירמיהו אומר מי לא ייראך מלך הגוים כי לך יאתה כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם מאין כמוך ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא. כלומר הכל יודעים שאתה הוא לבדך אבל טעותם וכסילותם שמדמים שזה ההבל רצונך הוא:

ב ואחר שארכו הימים עמדו בבני האדם נביאי שקר ואמרו שהאל צוה ואמר להם עבדו כוכב פלוני או כל הכוכבים והקריבו לו ונסכו לו כך וכך ובנו לו היכל ועשו צורתו כדי להשתחוות לו כל העם הנשים והקטנים ושאר עמי הארץ. ומודיע להם צורה שבדה מלבו ואומר זו היא צורת הכוכב פלוני שהודיעוהו בנבואתו. והתחילו על דרך זו לעשות צורות בהיכלות ותחת האילנות ובראשי ההרים ועל הגבעות ומתקבצין ומשתחווים להם ואומרים לכל העם שזו הצורה מטיבה ומריעה וראוי לעובדה וליראה ממנה. וכהנייהם אומרים להם שבעבודה זו תרבו ותצליחו ועשו כך וכך ואל תעשו כך וכך. והתחילו כוזבים אחרים לעמוד ולומר שהכוכב עצמו או הגלגל או המלאך דבר עמהם ואמר להם עבדוני בכך וכך והודיע להם דרך עבודתו ועשו כך וכך ופשט דבר זה בכל העולם לעבוד את הצורות בעבודות משונות זו מזו ולהקריב להם ולהשתחוות. וכיון שארכו הימים נשתכח השם הנכבד והנורא מפי כל

היקום ומדעתם ולא הכירוהו ונמצאו כל עם הארץ הנשים והקטנים אינם יודעים אלא הצורה של עץ ושל אבן והיכל של אבנים שנתחנכו מקטנותם להשתחוות לה ולעבדה ולהשבע בשמה. והחכמים שהיו בהם כגון כהניהם וכיוצא בהן מדמין שאין שם אלוה אלא הכוכבים והגלגלים שנעשו הצורות האלו בגללם ולדמותן אבל צור העולמים לא היה שום אדם שהיה מכירו ולא יודעו אלא יחידים בעולם כגון חנוך ומתושלח נח שם ועבר. ועל דרך זה היה העולם הולך ומתגלגל עד שנולד עמודו של עולם והוא אברהם אבינו :

ג כיון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן והתחיל לחשוב ביום ובלילה והיה תמיה היאך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד ולא יהיה לו מנהיג ומי יסבב אותו. כי אי אפשר שיסבב את עצמו. ולא היה לו מלמד ולא מודיע דבר אלא מושקע באור כשדים בין עובדי כוכבים הטפשים ואביו ואמו וכל העם עובדי כוכבים והוא עובד עמהם ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבוננתו הנכונה. וידע שיש שם אלוה אחד והוא מנהיג הגלגל והוא ברא הכל ואין בכל הנמצא אלוה חוץ ממנו. וידע שכל העולם טועים ודבר שגרם להם לטעות זה שעובדים את הכוכבים ואת הצורות עד שאבד האמת מדעתם. ובן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו. כיון שהכיר וידע התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים ולערוך דין עמהם ולומר שאין זו דרך האמת שאתם הולכים בה ושיבר הצלמים והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד אלא לאלוה העולם ולו ראוי להשתחוות ולהקריב ולנסך כדי שיכירוהו כל הברואים הבאים. וראוי לאבד ולשבר כל הצורות כדי שלא יטעו בהן כל העם כמו אלו שהם מדמים שאין שם אלוה אלא אלו. כיון שגבר עליהם ונעשה לו נס ויצא לחרן. והתחיל לעמוד ולקרוא בקול גדול לכל העולם ולהודיעם שיש שם אלוה אחד לכל העולם ולו ראוי לעבוד. והיה מהלך וקורא ומקבץ העם מעיר לעיר ומממלכה לממלכה עד שהגיע לארץ כנען והוא קורא שנאמר [\(בראשית כא-לג\)](#) **"ויקרא שם בשם ה' אל עולם"**. וכיון שהיו העם מתקבצין אליו ושואלין לו על דבריו היה מודיע לכל אחד ואחד כפי דעתו עד שיחזירוהו לדרך האמת עד שנתקבצו אליו אלפים ורבבות והם אנשי בית אברהם ושתל בלבם העיקר הגדול הזה וחבר בו ספרים והודיעו ליצחק בנו. וישב יצחק מלמד ומזהיר. ויצחק הודיע ליעקב ומינהו ללמד וישב מלמד ומחזיק כל הנלוים אליו. ויעקב אבינו למד בניו כולם והבדיל לוי ומינהו ראש והושיבו בישיבה ללמד דרך השם ולשמור מצות אברהם. וצוה את בניו שלא יפסיקו מבני לוי ממונה אחר ממונה כדי שלא תשכח הלמוד. והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקב ובנלוים עליהם ונעשית בעולם אומה שהיא יודעת את ה'. עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהן ולעבוד כוכבים כמותן חוץ משבט לוי שעמד במצות אבות. ומעולם לא עבד שבט לוי עבודת כוכבים. וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחזרין בני יעקב לטעות העולם ותעיותן. ומאהבת ה' אותנו ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו עשה משה רבינו רבן של כל הנביאים ושלחו. כיון שנתנבא

משה רבינו ובחר ה' ישראל לנחלה הכתירן במצות והודיעם דרך עבודתו ומה יהיה משפט עבודת כוכבים וכל הטועים אחריה :

הלכות עבודת כוכבים - פרק שני

א עיקר הצווי בעבודת כוכבים שלא לעבוד אחד מכל הברואים לא מלאך ולא גלגל ולא כוכב ולא אחד מארבעה היסודות ולא אחד מכל הנבראים מהן ואע"פ שהעובד יודע שה' הוא האלהים והוא עובד הנברא הזה על דרך שעבד אנוש ואנשי דורו תחלה הרי זה עובד כוכבים. וענין זה הוא שהזהירה תורה עליו ואמרה [\(דברים ד-ט\)](#) "ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש" וגו' [\(דברים ד-ט\)](#) "אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים". כלומר שמא תשוט בעין לבך תראה שאלו הן המנהיגים את העולם והם שחלק ה' אותם לכל העולם להיות חיים והווים ואינם נפסדים כמנהגו של עולם ותאמר שראוי להשתחוות להם ולעובדן. ובענין הזה צוה ואמר [\(דברים יא-טז\)](#) "השמרו לכם פן יפתה לבבכם". כלומר שלא תטעו בהרהור הלב לעבוד אלו להיות סרסור ביניכם ובין הבורא :

ב ספרים רבים חברו עובדי כוכבים בעבודתה היאך עיקר עבודתה ומה מעשיה ומשפטיה. צונו הקב"ה שלא לקרות באותן הספרים כלל ולא נהרהר בה ולא בדבר מדבריה. ואפילו להסתכל בדמות הצורה אסור שנאמר אל תפנו אל האלילים. ובענין הזה נאמר [\(דברים יב-ל\)](#) "ופן תדרוש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו" שלא תשאל על דרך עבודתה היאך היא אע"פ שאין אתה עובדה שדבר זה גורם להפנות אחריה ולעשות כמה שהן עושין שנאמר ואעשה כן גם אני :

ג וכל הלאוין האלו בענין אחד הן והוא שלא יפנה אחר עבודת כוכבים וכל הנפנה אחריה בדרך שהוא עושה בו מעשה הרי זה לוקה. ולא עבודת כוכבים בלבד הוא שאסור להפנות אחריה במחשבה אלא כל מחשבה שהוא גורם לו לאדם לעקור עיקר מעיקרי התורה מוזהרין אנו שלא להעלותה על לבנו ולא נסיח דעתנו לכך ונחשוב ונמשך אחר הרהורי הלב. מפני שדעתו של אדם קצרה ולא כל הדעות יכולין להשיג האמת על בוריו. ואם ימשך כל אדם אחר מחשבות לבו נמצא מחריב את העולם לפי קוצר דעתו. כיצד פעמים יתור אחר עבודת כוכבים ופעמים יחשוב ביחוד הבורא שמא הוא שמא אינו. מה למעלה ומה למטה מה לפניים ומה לאחור. ופעמים בנבואה שמא היא אמת שמא אינה. ופעמים בתורה שמא היא מן השמים שמא אינה. ואינו יודע המדות שידין בהן עד שידע האמת על בוריו ונמצא יוצא לידי מינות. ועל ענין זה הזהירה תורה ונאמר בה [\(במדבר טו-לט\)](#) "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זונים". כלומר לא ימשך כל אחד מכם אחר דעתו הקצרה וידמה

שמחשבתו משגת האמת. כך אמרו חכמים [\(גמרא ברכות יב-ב\)](#) "אחרי לבבכם זו מינות" ואחרי עיניכם זו זנות. ולא זו אע"פ שהוא גורם לאדם לטרדו מן העולם הבא אין בו מלקות :

ד מצות עבודת כוכבים כנגד המצות כולן היא שנאמר [\(במדבר טו-כב\)](#) "וכי תשגו ולא תעשו את כל המצות" וגוי ומפי השמועה למדו שבעבודת כוכבים הכתוב מדבר. הא למדת שכל המודה בעבודת כוכבים כופר בכל התורה כולה ובכל הנביאים ובכל מה שנצטוו הנביאים מאדם ועד סוף העולם שנאמר [\(במדבר טו-כג\)](#) "מן היום אשר צוה ה' והלאה לדורותיכם". וכל הכופר בעבודת כוכבים מודה בכל התורה כולה ובכל הנביאים ובכל מה שנצטוו הנביאים מאדם ועד סוף העולם והוא עיקר כל המצות כולן :

ה ישראל שעבד עבודת כוכבים הרי הוא כעובד כוכבים לכל דבריו ואינו כישראל שעובר עבירה שיש בה סקילה. מומר לעבודת כוכבים הרי הוא מומר לכל התורה כולה. וכן האפיקורסים מישראל אינן כישראל לדבר מן הדברים ואין מקבלים אותם בתשובה לעולם שנאמר [\(משלי ב-יט\)](#) "כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים". והאפיקורסים הם התרים אחר מחשבות לבם בסכלות דברים שאמרנו עד שנמצאו עוברים על גופי תורה להכעיס בשאט בנפש ביד רמה ואומרים שאין בזה עון. ואסור לספר עמהן ולהשיב עליהן תשובה כלל שנאמר [\(משלי ה-ח\)](#) "ואל תקרב אל פתח ביתה". ומחשבה של אפיקורוס לעבודת כוכבים :

ו כל המודה בעבודת כוכבים שהיא אמת אע"פ שלא עבדה הרי זה מתחף ומגדף את השם הנכבד והנורא. ואחד העובד עבודת כוכבים ואחד המגדף את ה' שנאמר [\(במדבר טו-ל\)](#) "והנפש אשר תעשה ביד רמה מן האזרח ומן הגר את ה' הוא מגדף". לפיכך תולין עובד עבודת כוכבים כמו שתולין את המגדף ושניהם נסקלין. ומפני זה כללתי דין המגדף בהלכות עבודת כוכבים ושניהם כופרים בעיקרם הם :

ז ואלו הן דיני המגדף. אין המגדף חייב סקילה עד שיפרש את השם המיוחד של ארבע אותיות שהוא אלי"ף דל"ת נו"ן יו"ד ויברך אותו בשם מן השמות שאינם נמחקים שנאמר [\(ויקרא כד-טז\)](#) "ונוקב שם ה'" על השם המיוחד חייב סקילה ועל שאר הכינויים באזהרה. ויש מי שמפרש שאינו חייב אלא על שם יו"ד ה"א וא"ו ה"א ואני אומר שעל שניהם הוא נסקל :

ח אזהרה של מגדף מנין שנאמר [\(שמות כב-כז\)](#) "אלהים לא תקלל". בכל יום ויום בודקין את העדים בכינויים יכה יוסי את יוסי. נגמר הדין מוציאים את כל אדם לחוץ ושואלים את הגדול שבעדים ואומרים לו אמור מה ששמעת בפירוש והוא אומר והדיינים עומדים על רגליהם וקורעין ולא מאחיין. והעד השני אומר אף אני כמותו שמעתי. ואם היו עדים רבים צריך כל אחד ואחד מהן לומר כזה שמעתי :

ט מגדף שחזר בו בתוך כדי דיבור אינו כלום אלא כיון שגידף בעדים נסקל. מי שגידף את השם בשם עבודת כוכבים קנאים פוגעים בו והורגים אותו ואם לא הרגוהו קנאים ובא לבית דין אינו נסקל עד שיברך בשם מן השמות המיוחדים :

י כל השומע ברכת השם חייב לקרוע ואפילו על ברכת הכינויין חייב לקרוע והוא שישמענה מישראל. אחד השומע ואחד השומע מפי השומע חייב לקרוע. אבל השומע מפי העובד כוכבים אינו חייב לקרוע ולא קרעו אליקים ושבנא אלא מפני שרבשקה היה ישראל מומר. כל העדים והדיינים סומכים את ידיהם אחד אחד על ראש המגדף ואומר לו דמך בראשך שאתה גרמת לך. ואין בכל הרוגי בית דין מי שסומכים עליו אלא מגדף בלבד שנאמר וסמכו כל השומעים את ידיהם :

הלכות עבודת כוכבים - פרק שלישי

א כל העובד כוכבים ברצונו בזדון חייב כרת ואם היו שם עדים והתראה נסקל. ואם עבד בשגגה מביא קרבן חטאת קבועה :

ב עבודות הרבה קבעו עובדי כוכבים לכל צלם וצלם ולכל צורה וצורה ועבודת זה אינה כעבודת זה כגון פעור שעבודתו שפוער אדם עצמו לו ומרקוליס שעבודתו שיזרוק לו אבנים או יסקל מלפניו אבנים והרבה עבודות כגון אלו תקנו לשאר צלמים. לפיכך הפוער עצמו למרקוליס או שזרק אבן לפעור פטור עד שיעבוד אותו דרך עבודתו שנאמר [\(דברים יב-ל\)](#) "איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני". ומפני זה הענין צריכין בית דין לידע דרכי העבודות שאין סוקלין עובד כוכבים עד שידעו שזו היא דרך עבודתו :

ג ואזהרה של עבודות אלו וכיוצא בהן הוא מה שכתוב [\(שמות כ-ה\)](#) "ולא תעבדם". במה דברים אמורים בשאר עבודות חוץ ממשתחווה וזובח ומקטיר ומנסך אבל העובד באחת מעבודות אלו לאחד מכל מיני עבודת כוכבים חייב ואע"פ שאין דרך עבודתו בכך. כיצד הרי שניסך לפעור או שזבח למרקוליס חייב שנאמר [\(שמות כב-יט\)](#) "זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו". זביחה בכלל עבודה היתה ולמה יצאת לומר לך מה זביחה מיוחדת שעובדין בה לשם וחייב הזובח לאל אחר סקילה עליה בין היתה דרך עבודתו בזביחה או אינה בזביחה. אף כל עבודה שהיא מיוחדת לשם אם עבד בה לאל אחר בין שהיתה דרך עבודתו בכך בין שאינה בכך חייב עליה. לכך נאמר [\(שמות לד-יד\)](#) "לא תשתחוו לאל אחר" לחייב על

ההשתחוויה אפילו אין דרך עבודתו בכך והוא הדין למקטר ומנסך. וזורק ומנסך אחד הוא :

ד ספת לה צואה או שניסך לה עביט של מי רגלים חייב. שחט לה חגב פטור אלא א"כ היתה עבודתה בכך. וכן אם שחט לה בהמה מחוסרת אבר פטור אלא אם כן היתה דרך עבודתה בכך. עבודת כוכבים שעובדין אותה במקל. שבר מקל בפניה חייב ונאסרת. זרק מקל בפניה חייב ואינה נאסרת. שאין זריקת המקל כעין זריקת הדם שהרי המקל כמו שהוא והדם מתפזר. המקבל עליו אחד מכל מיני עבודת כוכבים באלוה חייב סקילה ואפילו הגביה לבנה ואמר לה אלי אתה וכן כל כיוצא בדבור זה חייב ואפילו חזר בו בתוך כדי דיבור ואמר אין זה אלי אין חזרתו כלום אלא נסקל :

ה העובד עבודת כוכבים כדרכה ואפילו עשה דרך בזיון חייב. כיצד הפוער עצמו לפעור כדי לבזותו או זרק אבן למרקוליס כדי לבזותו הואיל ועבודתו בכך חייב ומביא קרבן על שגגתו :

ו העובד עבודת כוכבים מאהבה כגון שחשק בצורה זו מפני מלאכתה שהיתה נאה ביותר. או שעבדה מיראתו לה שמא תריע לו כמו שהן מדמים עובדיה שהיא מטיבה ומריעה. אם קבלה עליו באלוה חייב סקילה ואם עבדה דרך עבודתה או באחת מארבע עבודות מאהבה או מיראה פטור. המגפף עבודת כוכבים והמנשק לה והמכבד והמרבץ לפניה והמרחיץ לה והסך והמלביש והמנעיל וכל כיוצא בדברי כבוד האלו עובר בלא תעשה שנאמר **"ולא תעבדם"** ודברים אלו בכלל עבודה הן. ואף על פי כן אינו לוקה על אחת מהן לפי שאינן בפירוש. ואם היתה דרך עבודתה באחד מכל הדברים האלו ועשהו לעבדה חייב :

ז ישב לו קוץ ברגלו לפני עבודת כוכבים לא ישוח ויטלנו מפני שנראה כמשתחוה לה. נתפזרו לו מעות בפניה לא ישוח ויטלם מפני שנראה כמשתחוה לה אלא ישב ואחר כך יטול :

ח פרצופות המקלחות מים בפני עבודת כוכבים לא יניח פיו על פיהם וישה מפני שנראה כמנשק לעבודת כוכבים :

ט העושה עבודת כוכבים לעצמו אע"פ שלא עשאה בידו ולא עבדה לוקה שנא' **(שמות כ-ד)** **"לא תעשה לך פסל וכל תמונה"**. וכן העושה עבודת כוכבים בידו לאחרים אפילו עשאה לעובד כוכבים לוקה שנאמר **(ויקרא יט-ד)** **"ואלהי מסכה לא תעשו לכם"**. לפיכך העושה עבודת כוכבים בידו לעצמו לוקה שתיים :

י אסור לעשות צורות לנוי ואע"פ שאינה עבודת כוכבים שנאמר **(שמות כ-ב)** **"לא תעשון אתי"** כלומר צורות של כסף וזהב שאינם אלא לנוי כדי

שלא יטעו בהן הטועים וידמו שהם לעבודת כוכבים. ואין אסור לצור לנוי אלא צורת האדם בלבד. לפיכך אין מציירים לא בעץ ולא בסיד ולא באבן צורת האדם. והוא שתהיה הצורה בולטת כגון הציור והכיור שבטרקלין וכיוצא בהן ואם צר לוקה. אבל אם היתה הצורה מושקעת או צורה של סמנין כגון הצורות שעל גבי הלוחות והטבליות או צורות שרוקמין באריג הרי אלו מותרות:

יא טבעת שיש עליה חותם שהוא צורת אדם אם היתה הצורה בולטת אסור להניחה ומותר לחתום בה. ואם היתה הצורה שוקעת מותר להניחה ואסור לחתום בה מפני שהנחתם תעשה בו הצורה בולטת. וכן אסור לצור דמות חמה ולבנה כוכבים מזלות ומלאכים שנאמר [\(שמות כ-כ\)](#) **"לא תעשון אתי"** [\(גמרא ראש השנה כד-ב\)](#) **"לא תעשון כדמות שמשיי המשמשין לפני במרום"** ואפילו על הלוח. צורות הבהמות ושאר נפש חיה חוץ מן האדם וצורות האילנות ודשאים וכיוצא בהן מותר לצור אותם ואפילו היתה הצורה בולטת:

הלכות עבודת כוכבים - פרק רביעי

א מדיחי עיר מישראל הרי אלו נסקלין אע"פ שלא עבדו עבודת כוכבים אלא הדיחו את יושבי עירם עד שעבדו אותה. ואנשי העיר המודחין נהרגין בסייף והוא שעבדו עבודת כוכבים או שקבלוה עליהם באלוה. ואזהרה למדיח מנין שנאמר לא ישמע על פיך:

ב אין העיר נעשית עיר הנדחת עד שיהיו מדיחיה מתוכה ומאותו השבט שנאמר מקרבך וידיחו את יושבי עירם. ועד שיהיו מדיחיה שנים או יתר על שנים שנאמר [\(דברים יג-ד\)](#) **"יצאו אנשים בני בליעל"** [\(דברים יג-ד\)](#) **"וידיחו את יושבי עירם"**. ועד שידחו רובה. ויהיו המודחין ממאה ועד רובו של שבט. אבל אם הודח רובו של שבט דנין אותם כיחידים שנאמר [\(דברים יג-טז\)](#) **"יושבי העיר"** לא כפר קטן ולא כרך גדול וכל פחות ממאה כפר קטן ורובו של שבט כרך גדול. וכן אם הדיחוה נשים או קטנים או שהדיחה יחיד או שהודחה מיעוטה או שהודחו מאליהן או שהיו מדיחיה מחוצה לה אין דנין בה דין עיר הנדחת אלא הרי הן כיחידים שעבדו עבודת כוכבים וסוקלין כל מי שעבר וממונן ליורשיהן בשאר הרוגי בית דין:

ג אין דנין עיר הנדחת אלא בבית דין של אחד ושבעים שנאמר [\(דברים יז-ה\)](#) **"והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההיא אשר עשו את הדבר הרע הזה אל שעריך"**, יחידים נהרגים בבית דין של כל שער ושער ואין המרובים נהרגין אלא בבית דין הגדול:

ד אין אחת מערי מקלט נעשית עיר הנדחת שנאמר [\(דברים יז-ב\)](#) "באחד שעריך". ולא ירושלים נעשית עיר הנדחת לפי שלא נתחלקה לשבטים. ואין עושין עיר הנדחת בספר כדי שלא יכנסו עובדי כוכבים ויחריבו את ארץ ישראל. ואין בית דין אחד עושה שלש עירות הנדחות זו בצד זו. אבל אם היו מרוחקות עושה:

ה אין עושין עיר הנדחת עד שידיחוה מדיחיה בלשון רבים ויאמרו להן נלך ונעבוד או נלך ונזבח או נלך ונקטיר או נלך וננסך או נלך ונשתחוה או נלך ונקבל באלוה והם שומעים ועבדו אותה דרך עבודתה או באחת מארבע עבודות או שקבלוה באלוה. עיר הנדחת שלא נתקיימו בה ובמדיחיה כל התנאים האלו היאך עושים להם, מתרין ומעידין בכל אחד ואחד מהן שעבד עבודת כוכבים וסוקלין אותם כיחידים שעבדו וממונם ליורשיהם:

ו והיאך דין עיר הנדחת. בזמן שתהיה ראויה להעשות עיר הנדחת. בית דין הגדול שולחין ודורשין וחוקרין עד שידעו בראיה ברורה שהודחה כל העיר או רובה וחזרו לעבודת כוכבים אחר כך שולחים להם שני תלמידי חכמים להזהירם ולהחזירם אם חזרו ועשו תשובה מוטב ואם יעמדו באולתן בית דין מצוין לכל ישראל לעלות עליהן לצבא והן צרין עליהן ועורכין עמהן מלחמה עד שתבקע העיר כשתבקע מיד מרבין להם בתי דינים ודנים אותם. כל מי שבאו עליו שני עדים שעבד כוכבים אחר שהתרו אותו מפרישין אותו. נמצאו כל העובדים מיעוטה סוקלין אותו ושאר העיר ניצול. נמצאו רובה מעלין אותו לבית דין הגדול וגומרין שם דינם והורגין כל אלו שעבדו בסייף. ומכין את כל נפש אדם אשר בה לפי חרב טף ונשים אם הודחה כולה. ואם נמצאו העובדים רובה מכים את כל הטף ונשים של עובדים לפי חרב. ובין שהודחה כולה בין שהודחה רובה סוקלין את מדיחיה ומקבצין כל שללה אל תוך רחובה. אין לה רחוב עושין לה רחוב. היה רחובה חוצה לה בונין חומה חוץ ממנו עד שיכנס לתוכה שנאמר אל תוך רחובה. והורגין כל נפש חיה אשר בה ושורפין את כל שללה עם המדינה באש. ושריפתה מצות עשה שנאמר [\(דברים יג-ז\)](#) "ושרפת באש את העיר ואת כל שללה":

ז נכסי הצדיקים שבתוכה והם שאר יושבי העיר שלא הודחו עם רובה נשרפין בכלל שללה הואיל וישבו שם ממונן אבד. וכל הנהנה ממנה בכל שהוא לוקה אחת שנאמר [\(דברים יג-ח\)](#) "ולא ידבק בידך מאומה מן החרם":

ח ועיר הנדחת שהוזמו עדיה כל המחזיק בנכסיה זכה ומותר ליהנות בו שהרי הוזמו. ולמה זכה בה שכל אחד ואחד כבר הפקיר ממונו משעה שנגמר דינו. ואינה נבנית לעולם וכל הבונה אותה לוקה שנאמר [\(דברים יג-ז\)](#) "לא תבנה עוד". ומותר לעשותה גנות ופרדסים שנאמר [\(דברים יג-ז\)](#) "לא תבנה עוד" לא תבנה מדינה כמו שהיתה:

ט שיירא העוברת ממקום למקום אם עברה בעיר הנדחת והודחה עמה. אם שהתה שם שלשים יום נהרגין בסייף וממונם אבד ואם לאו הן בסקילה וממונם ליורשיהן :

י נכסי אנשי מדינה אחרת שהיו מופקדין בתוכה אע"פ שקבלו עליהן אחריות אין נשרפין אלא יחזרו לבעליהן שנאמר [\(דברים יג-יז\)](#) "שללה" ולא שלל חבירתה. נכסי הרשעים שהודחו שהיו מופקדין במדינה אחרת אם נקבצו עמה נשרפין בכללה ואם לאו אין מאבדים אותם אלא ינתנו ליורשיהם :

יא בהמה חציה של עיר הנדחת וחציה של עיר אחרת שהיתה בתוכה הרי זו אסורה. ועיסה שהיא כן מותרת לפי שאפשר לחלקה :

יב בהמה של עיר הנדחת שנשחטה אסורה בהנאה כשור הנסקל שנשחט. שער הראש בין של אנשים בין של נשים שבה מותר בהנאה אבל של פאה נכרית הרי הוא מכלל שללה ואסור :

יג פירות המחוברין שבתוכה מותרין שנאמר [\(דברים יג-יז\)](#) "תקבוץ" [\(דברים יג-יז\)](#) "ושרפת" מי שאינו מחוסר אלא קבוץ ושריפה יצאו פירות המחוברין שהן מחוסרין תלישה וקבוץ ושריפה. והוא הדין לשער הראש ואין צריך לומר האילנות עצמן שהן מותרים והרי הן של יורשיהם. ההקדשות שבתוכה קדשי מזבח ימותו זבח רשעים תועבה. קדשי בדק הבית יפדו ואחר כך שורפין אותן שנאמר [\(דברים יג-יז\)](#) "שללה" ולא שלל שמים :

יד הבכור והמעשר שבתוכה תמימים הרי הן קדשי מזבח וימותו. ובעלי מומים הרי הן בכלל בהמתה ונהרגין. התרומות שבתוכה אם הגיעו ליד כהן ירקבו מפני שהם נכסיו. ואם עדיין הן ביד ישראל ינתנו לכהן של מדינה אחרת מפני שהן נכסי שמים וקדושתן קדושת הגוף :

טו מעשר שני וכסף מעשר שני וכתבי הקודש שבתוכה הרי אלו יגנזו :

טז כל העושה דין בעיר הנדחת הרי זה כמקריב עולה כליל שנאמר [\(דברים יג-יז\)](#) "כליל לה' אלהיך". ולא עוד אלא שמסלק חרון אף מישראל שנאמר [\(דברים יג-יח\)](#) "למען ישוב ה' מחרון אפו". ומביא עליהם ברכה ורחמים שנאמר [\(דברים יג-יח\)](#) "ונתן לך רחמים ורחמך והרבך" :

א המסית אחד מישראל בין איש בין אשה הרי זה נסקל אע"פ שלא עבד המסית ולא המוסת עבודת כוכבים אלא מפני שהורהו לעבוד. בין שהיה המסית הדיוט בין שהיה נביא בין שהיה המוסת יחיד איש או אשה או יחידים מיתתו בסקילה:

ב המסית את רוב אנשי העיר הרי זה מדיח ואינו נקרא מסית. היה זה שהדיח רוב העיר נביא מיתתו בסקילה והנדחים הרי הן כיחידים ואינם כאנשי עיר הנדחת עד שיהיו המדיחים שנים. ואחד האומר אמרה לי עבודת כוכבים עבדוה. או שאמר אמר לי הקב"ה עבדו עבודת כוכבים הרי זה נביא שהדיח. ואם הודחו אחריו רוב העיר נסקל. המסית שהסית בין בלשון רבים בין בלשון יחיד הרי זה נסקל. כיצד האומר לחבירו אעבוד כוכבים. אלך ואעבוד נלך ונעבוד בעבודה פלונית שדרך אותה עבודת כוכבים להעבד בה. אזבח אלך ואזבח נלך ונזבח. אקטר אלך ואקטר נלך ונקטר. אנסך אלך ואנסך נלך וננסך. אשתחווה אלך ואשתחווה נלך ונשתחווה הרי זה מסית. הסית לשנים הרי הן עדיו והן מביאין אותו לבית דין ומעידין עליו שכך אמר להן וסוקלין אותו:

ג ואין המסית צריך התראה. אמר לאחד הוא אומר יש לי חברים רוצים בכך ומערים עליו עד שיסית בפני שנים כדי להרגו. אם לא רצה המסית להסית לשנים מצוה להכמין לו. כל חייבי מיתות שבתורה אין מכמינין עליהן חוץ מזה. כיצד מכמינין לו המוסת מביא שנים ומעמידן במקום אפל כדי שיראו המסית וישמעו דבריו ולא יראה אותם והוא אומר למסית אמור מה שאמרת לי ביחוד והוא אומר לו והמוסת משיבו היאך נניח את אלהינו שבשמים ונלך ונעבוד את העצים ואת האבנים. אם חזר בו או שתק פטור. ואם אמר לו כך היא חובתנו וכך יפה לנו. העומדים שם ברחוק מביאין אותו לבית דין וסוקלים אותו:

ד מצוה ביד המוסת להורגו שנאמר [\(דברים יג-ז\)](#) "ידך תהיה בו בראשונה להמיתו" ונו'. ואסור למוסת לאהוב את המסית שנאמר [\(דברים יג-ט\)](#) "לא תאבה לו". ולפי שנאמר בשו"א [\(שמות כג-ה\)](#) "עזוב תעזוב עמו" יכול אתה עוזב לזה תלמוד לומר [\(דברים יג-ט\)](#) "ולא תשמע אליו". ולפי שנאמר [\(ויקרא יט-ז\)](#) "ולא תעמוד על דם רעך" יכול אי אתה עומד על דמו של זה תלמוד לומר [\(דברים יג-ט\)](#) "ולא תחוס עינך". ואסור למוסת ללמד עליו זכות שנאמר [\(דברים יג-ט\)](#) "ולא תחמול". ואם ידע לו חובה אינו רשאי לשתוק ממנה שנאמר [\(דברים יג-ט\)](#) "ולא תכסה עליו". ואזהרה להדיוט המסית מנין שנאמר [\(דברים יג-ב\)](#) "וכל ישראל ישמעו וייראו":

ה המסית אחרים לעבדו ואמר להם עבדוני אם עבדוהו נסקל ואם לא עבדוהו אע"פ שקיבלו ממנו ואמרו הן אינו נסקל. אבל אם הסית לעבודת איש אחר או לשאר מיני עבודת כוכבים אם קבל ממנו ואמר הן נלך ונעבוד אף על פי שעדין לא עבד שניהן נסקלין המסית והמוסת שנאמר [\(דברים יג-ט\)](#) "לא תאבה לו ולא תשמע אליו" הא אם שמע ואבה חייב:

י נביא המתנבא בשם עבודת כוכבים כיצד. זה האומר אמרה לי עבודת כוכבים פלונית או כוכב פלוני שמצוה לעשות כך וכך או שלא לעשות אפילו כיון את ההלכה לטמא את הטמא ולטהר את הטהור אם התרו בו בפני שנים הרי זה נחנק שנאמר [\(דברים יח-כ\)](#) "ואשר ידבר בשם אלהים אחרים ומת הנביא ההוא". ואזהרה שלו מכלל שנאמר [\(שמות כג-יג\)](#) "ושם אלהים אחרים לא תזכירו":

ז ואסור לערוך דין ותשובה עם המתנבא בשם עבודת כוכבים ואין שואלין ממנו אות ומופת. ואם עשה מעצמו אין משגיחין עליו ואין מהרהרין בו וכל המחשב באותות שלו שמא אמת הן עובר בלא תעשה שנאמר [\(דברים יג-ד\)](#) "לא תשמע אל דברי הנביא ההוא". וכן נביא השקר מיתתו בחנק אע"פ שנתנבא בשם ה' ולא הוסיף ולא גרע שנאמר [\(דברים יח-ב\)](#) "אך הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי את אשר לא צויתיו" [\(דברים יח-ב\)](#) "ומת הנביא ההוא":

ח אחד המתנבא מה שלא שמע במראה הנבואה או מי ששמע דברי נביא חבירו ואמר שדבר זה לו נאמר והוא נתנבא בו הרי זה נביא שקר ומיתתו בחנק:

ט כל המונע עצמו מהריגת נביא השקר מפני מעלתו שהרי הולך בדרכי הנבואה הרי זה עובר בלא תעשה שנאמר [\(דברים יח-כב\)](#) "לא תגור ממנו". וכן המונע עצמו מללמד עליו חובה או הפוחד וירא מדבריו הרי הוא בכלל [\(דברים יח-כב\)](#) "לא תגור ממנו". ואין דנין נביא השקר אלא בבית דין של שבעים ואחד:

י הנודר בשם עבודת כוכבים והנשבע בה לוקה שנאמר [\(שמות כג-יג\)](#) "ושם אלהים אחרים לא תזכירו". אחד הנשבע בה לעצמו ואחד הנשבע בה לעבודת כוכבים. ואסור להשביע העובד כוכבים ביראתו. אפילו להזכיר שם עבודת כוכבים שלא דרך שבועה אסור שנאמר [\(שמות כג-יג\)](#) "לא תזכירו":

יא לא יאמר אדם לחבירו שמור לי בצד עבודת כוכבים פלונית וכיוצא בה. וכל עבודת כוכבים הכתובה בכתבי הקדש מותר להזכיר שמה כגון פעור ובל ונבו וגד וכיוצא בהן. ואסור לגרום לאחרים שיזכרו ושיקיימו בשם עבודת כוכבים. ואינו לוקה אלא הנודר בשמה והמקיים בשמה והוא הנשבע בשמה:

א העושה אוב או ידעוני ברצונו בזדון חייב כרת ואם היו שם עדים והתראה נסקל. היה שוגג מביא חטאת קבועה. כיצד הוא מעשה האוב. זה שהוא עומד ומקטיר קטרת ידועה ואוחז שרביט של הדס בידו ומניפו והוא מדבר בלאט בדברים ידועים אצלם עד שישמע השואל כאלו אחד מדבר עמו ומשיבו על מה שהוא שואל בדברים מתחת הארץ בקול נמוך עד מאד וכאלו אינו ניכר לאוזן אלא במחשבה מרגיש בו. וכן הלוקח גולגולת המת ומקטיר לה ומנחש בה עד שישמע כאילו קול יוצא מתחת שחיו שפל עד מאד ומשיבו. כל אלו מעשה אוב הן והעושה אחד מהן נסקל:

ב כיצד מעשה הידעוני. מניח עצם עוף ששמו ידוע בפיו ומקטיר ועושה מעשים אחרים עד שיפול כנכפה וידבר בפיו דברים שעתידים להיות. וכל אלו מיני עבודת כוכבים הן ואזהרה שלהן מנין שנאמר [\(ויקרא יט-לא\)](#) "אל תפנו אל האובות" וגו' :

ג הנותן מזרעו למולך ברצונו ובזדון חייב כרת. בשוגג מביא חטאת קבועה. ואם עשה בעדים והתראה נסקל שנאמר [\(ויקרא כ-ב\)](#) "אשר יתן מזרעו למולך מות יומת" וגו'. ואזהרה שלו מנין שנאמר [\(ויקרא יח-כא\)](#) "ומזרעך לא תתן להעביר למולך" ולהלן הוא אומר [\(דברים יח-ט\)](#) "לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש". כיצד היו עושים מדליק אש גדולה ולוקח מקצת זרעו ומוסרו לכהניהם עובדי האש ואותן הכהנים נותנין הבן לאביו אחר שנמסר בידן להעבירו באש ברשותו ואבי הבן הוא שמעביר בנו על האש ברשות הכהנים ומעבירו ברגליו מצד זה לצד אחר בתוך השלהבת. לא שהוא שורפו למולך כדרך ששורפים בניהם ובנותיהם לעבודת כוכבים אחרת אלא בהעברה בלבד היתה עבודה זו ששמה מולך. לפיכך העושה עבודה זו לעבודת כוכבים אחרת חוץ ממולך פטור :

ד אינו חייב כרת או סקילה עד שימסור בנו למולך ויעבירו ברגליו באש דרך העברה. מסר ולא העביר העביר ולא מסר. או שמסר והעביר שלא בדרך העברה פטור. ואינו חייב עד שימסור מקצת זרעו ויניח מקצת שנאמר [\(ויקרא כ-ג\)](#) "כי מזרעו נתן למולך" מקצתו ולא כולו :

ה אחד זרע כשר ואחד זרע פסול אחד בניו ובנותיו בניהם ובני בניהם על כל יוצאי ירכו הוא חייב מפני שהן זרעו. אבל אם העביר אחיו או אחיותיו או אבותיו או שהעביר עצמו פטור. העביר אחד מזרעו והוא ישן או שהיה סומא פטור :

ו מצבה שאסרה תורה היא בנין שהכל מתקבצין אצלה ואפילו לעבוד את ה' שכן היה דרך עובדי כוכבים. שנאמר [\(דברים טז-כב\)](#) "ולא תקים לך מצבה". וכל המקים מצבה לוקה. וכן [\(ויקרא כו-א\)](#) "אבן משכית" האמורה בתורה אע"פ שהוא משתחוה עליה לשם לוקה שנאמר [\(ויקרא כו-א\)](#) "ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחות עליה" מפני שהיה דרך עובדי

כוכבים להניח אבן לפנייה להשתחות עליה. לפיכך אין עושין כן לה'. ואינו לוקה עד שיפשוט ידיו ורגליו על האבן ונמצא כולו מוטל עליה שזו היא השתחוויה האמורה בתורה:

ז במה דברים אמורים בשאר (הארצות) אבל במקדש מותר להשתחות על האבנים שנאמר [\(ויקרא כו-א\)](#) "בארצכם" בארצכם אי אתם משתחווים על האבנים אבל אתם משתחווים על האבנים המפוצלות במקדש. ומפני זה נהגו כל ישראל להציע מחצלאות בבתי כנסיות הרצופות באבנים או מיני קש ותבן להבדיל בין פניהם ובין האבנים. ואם לא מצא דבר מבדיל בינו ובין האבן הולך למקום אחר ומשתחוה או שוחה על צדו ומטה כדי שלא ידביק פניו באבן:

ח כל המשתחוה לה' על האבנים המפוצלות בלא פישוט ידים ורגלים אינו לוקה אלא מכין אותו מכת מרדות. אבל לעבודת כוכבים אחד השתחוויה בפישוט ידים ורגלים או בלא פישוט ידים ורגלים משעה שיכבוש פניו בקרקע נסקל:

ט הנוטע אילן אצל המזבח או בכל העזרה בין אילן סרק בין אילן מאכל אע"פ שעשאו לנוי למקדש ויופי לו הרי זה לוקה שנאמר [\(דברים טז-כא\)](#) "לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח ה' אלהיך". מפני שהיה זה דרך עובדי כוכבים נוטעין אילנות בצד מזבח שלה כדי שיתקבצו שם העם:

י אסור לעשות אכסדראות של עץ במקדש כדרך שעושין בחצרות אע"פ שהוא בבנין ואינו עץ נטוע הרחקה יתירה היא שנאמר [\(דברים טז-כא\)](#) "כל עץ". אלא כל האכסדראות והסבכות היוצאות מן הכותלים שהיו במקדש של אבן היו לא של עץ:

הלכות עבודת כוכבים - פרק שביעי

א מצות עשה היא לאבד עבודת כוכבים ומשמשיה וכל הנעשה בשבילה שנאמר [\(דברים יב-ב\)](#) "אבד תאבדון את כל המקומות" ונאמר [\(דברים ז-ה\)](#) "כי אם כה תעשו להם" וגו'. ובארץ ישראל מצוה לרדוף אחריה עד שנאבד אותה מכל ארצנו. אבל בחוץ לארץ אין אנו מצווין לרדוף אחריה אלא כל מקום שנכבוש אותו נאבד כל עבודת כוכבים שבו. שנאמר [\(דברים יב-ג\)](#) "ואבדתם את שמם מן המקום ההוא". בארץ ישראל אתה מצווה לרדוף אחריהן ואי אתה מצווה לרדוף אחריהן בחוץ לארץ:

ב עבודת כוכבים ומשמשיה ותקרובת שלה וכל הנעשה בשבילה אסור בהנאה שנאמר [\(דברים ז-כו\)](#) "ולא תביא תועבה אל ביתך" וכל הנהנה באחד

מכל אלו לוקה שתיים. אחת משום ולא תביא. ואחת משום ולא ידבק בידך מאומה מן החרם :

ג בהמה שהקריבוה כולה לעבודת כוכבים אסורה בהנאה אפילו פרשה ועצמותיה וקרניה וטלפיה ועורה הכל אסור בהנאה. לפיכך אם היה בעור סימן שידוע בו שזה העור תקרובת עבודת כוכבים הוא כגון שהיו עושים שקורעים קרע עגול כנגד הלב ומוציאין הלב הרי כל אותן העורות שהן כך אסורין בהנאה וכן כל כיוצא בזה :

ד מה בין עבודת כוכבים של עובד כוכבים לעבודת כוכבים של ישראל. עבודת כוכבים של עובד כוכבים אסורה בהנאה מיד שנאמר [\(דברים ז-כה\)](#) "פסילי אלהים תשרפון באש" משפסלו נעשה לו אלוה. ושל ישראל אינה אסורה בהנאה עד שתעבד שנאמר [\(דברים כז-טו\)](#) "ושם בסתר" עד שיעשה לה דברים שבסתר שהן עבודתה. ומשמי עבודת כוכבים בין של עובד כוכבים בין של ישראל אינן אסורין עד שישתמשו בהן לעבודת כוכבים :

ה העושה עבודת כוכבים לאחרים אף על פי שהוא לוקה שכרו מותר ואפילו עשאה לעובד כוכבים שהיא אסורה מיד. מפני שאינה נאסרת עד שתגמר ומכוש אהרון שגומרה אין בו שוה פרוטה. הלוקח גרוטאות מן העובד כוכבים ומצא בהן עבודת כוכבים אם נתן מעות ולא משך יחזירם לעובד כוכבים. וכן אם משך ולא נתן מעות אע"פ שמשיכה בעובד כוכבים קונה כמקח טעות הוא. נתן מעות ומשך יוליכם לים המלח. וכן עובד כוכבים וגר שירשו את אביהן עובד כוכבים יכול הגר לומר לעובד כוכבים טול אתה עבודת כוכבים ואני מעות. טול אתה יין נסך ואני פירות. ואם משבאו לרשות הגר אסור :

ו צורות שעשאו עובדי כוכבים לנוי מותרין בהנאה וצורות שעשאו לעבודת כוכבים אסורין. כיצד כל הצורות הנמצאים בכפרים אסורים בהנאה מפני שחזקתן שלעבודת כוכבים הן עשויין, והנמצאות במדינה אם היו עומדין על פתח המדינה והיה ביד הצורה צורת מקל או צפור או כדור או סייף או עטרה וטבעת חזקתו שהוא לעבודת כוכבים ואסור בהנאה. ואם לאו הרי הוא בחזקת לנוי ומותר :

ז צלמי עבודת כוכבים הנמצאים מושלכים בשוקים או בתוך הגרוטאות הרי אלו מותרין ואין צריך לומר שברי צלמיהן. אבל המוצא יד מצורת כוכב או מזל או רגלה או אבר מאיבריה מושלך הרי זה אסור בהנאה הואיל וידע בודאי שזה האבר מן צורת עבודת כוכבים הנעבדת הרי היא באיסורה עד שידוע לו שהעובדי כוכבים עובדיה בטלוח :

ח המוצא כלים ועליהן צורת חמה ולבנה ודרקון. אם היו כלי כסף וזהב או בגדי שני או שהיו חקוקים על הנזמים ועל הטבעות הרי אלו אסורין.

ועל שאר הכלים מותרין מפני שחזקתן לנוי. וכן שאר הצורות הנמצאות על כל הכלים חזקתן לנוי ומותרין :

ט עבודת כוכבים ומשמשיה וכל התקרובת שלה אוסרים בכל שהן. כיצד עבודת כוכבים שנתערבה בצורות של נוי אפילו אחת בכמה אלפים יוליך הכל לים המלח. וכן אם נתערב כוס של עבודת כוכבים בכמה כוסות או חתיכה מן הבשר (שנתערבה) בכמה חתיכות יוליך הכל לים המלח. וכן עור לבוב שנתערב בכמה עורות הכל אסור בהנאה. עבר ומכר עבודת כוכבים או אחד ממשמשיה או תקרובת שלה הרי הדמים אסורין בהנאה ואוסרין בכל שהן כעבודת כוכבים שנאמר [\(דברים ז-כו\)](#) "והיית חרם כמוהו" כל מה שאתה מביא מעבודת כוכבים ומכל משמשיה ותקרובתה הרי היא כמוה :

י עבודת כוכבים או אשרה שנשרפה אפרה אסור בהנאה. וגחלת של עבודת כוכבים אסורה והשלהבת מותרת מפני שאין בה ממש. ספק עבודת כוכבים אסור ספק ספיקה מותר. כיצד כוס של עבודת כוכבים שנפל באוצר מלא כוסות כולן אסורים מפני שעבודת כוכבים וכל משמשיה אוסרין בכל שהן. פירש כוס אחד מן התערובת ונפל לכוסות שנים הרי אלו מותרין. טבעת של עבודת כוכבים שנתערבה בכמה טבעות ונפלו שתים מהן לים הגדול הותרו כולן שאני אומר אותה הטבעת היתה בכלל השתים. נתערבה במאה ונתחלקו ארבעים למקום אחד וששים למקום אחר ונפלו הארבעים כולן לטבעות אחרות כלן מותרות שאני אומר אותה הטבעת האסורה ברוב היא. נפלו הששים לטבעות אחרות כולן אסורות :

יא האשרה בין שהיתה נעבדת בין שהיתה עבודת כוכבים מונחת תחתיה אסור לישב בצל קומתה. ומותר לישב בצל השריגים והעלים שלה. ואם יש לו דרך אחרת אסור לו לעבור תחתיה. ואם אין שם דרך אחרת עובר תחתיה כשהוא רץ :

יב אפרוחים שקננו בה ואין צריכין לאמן מותרין. והאפרוחים והביצים שצריכין לאמן אסורין שהרי האשרה כמו בסיס להן. והקן עצמה שבראשה מותר מפני שהעוף מביא עציו ממקום אחר :

יג נטל ממנה עצים אסורים בהנאה. הסיק בהן את התנור יוצן ואחר כך יסיק בעצים אחרים של היתר ויאפה בו. אפה בו את הפת ולא צננו הפת אסורה בהנאה. נתערבה באחרות יוליך דמי אותה הפת לים המלח כדי שלא יהנה בה ושאר הככרות מותרין :

יד נטל ממנה כרכר וארג בו את הבגד אסור בהנאה. נתערב בבגדים אחרים יוליך דמי אותו הבגד לים המלח ושאר כל הבגדים מותרין. ומותר ליטע תחתיה ירקות בין בימות החמה שהן צריכין לצל. בין בימות

הגשמים. מפני שצל האשרה שהוא אסור עם הקרקע שאינה נאסרת גורמין לירקות אלו לצמוח וכל שדבר אסור ודבר מותר גורמין לו הרי זה מותר בכל מקום. לפיכך שדה שזבלה בזבל עבודת כוכבים מותר לזרוע אותה. ופרה שפטמה בכרשיני עבודת כוכבים תיאכל וכן כל כיוצא בזה:

טו בשר או יין או פירות שהכינום להקריבם לעבודת כוכבים לא נאסרו בהנאה אף על פי שהכניסום לבית עבודת כוכבים עד שיקריבום לפניו. הקריבום לפניו נעשו תקרובת ואע"פ שחזרו והוציאו הרי אלו אסורין לעולם. וכל הנמצא בבית עבודת כוכבים אפילו מים ומלח אסור בהנאה מן התורה. והאוכל ממנו כל שהוא לוקה:

טז המוצא כסות וכלים ומעות בראש עבודת כוכבים. אם מצאן דרך בזיון הרי אלו מותרין ואם מצאן דרך כבוד הרי אלו אסורין. כיצד מצא כיס תלוי בצוארו. כסות מקופלת ומונחת על ראשו. כלי כפוי על ראשו הרי זה מותר מפני שהוא דרך בזיון וכן כל כיוצא בזה. מצא בראשו דבר שכיוצא בו קרב לגבי המזבח הרי זה אסור. במה דברים אמורים בזמן שמצאן חוץ למקום עבודתו אבל אם מצאו בפנים בין דרך כבוד בין דרך בזיון בין דבר הראוי למזבח בין דבר שאינו ראוי כל הנמצא בפנים אסור אפילו מים ומלח. ופעור ומרקוליס כל הנמצא עמהן בין בפנים בין בחוץ אסור בהנאה. וכן אבני מרקוליס אבן הנראית שהיא עמו אסור בהנאה:

יז עבודת כוכבים שהיה לה מרחץ או גינה נהנים בהם שלא בטובה ואין נהנים בהם בטובה. היה לה ולאחרים נהנין בהן אפי' בטובת כהניה ובלבד שלא יתן שכר:

יח מרחץ שיש בה עבודת כוכבים מותר לרחוץ בה מפני שהיא נעשית שם לנוי ולא לעבדה. שנאמר "אלהיהם". בזמן שנוהגים בה מנהג אלהות ולא בזמן שמבזין אותן כגון זו שהיא עומדת על הביב והכל משתינין בפניה. ואם היתה דרך עבודתה בכך אסור ליכנס בו:

יט סכין של עבודת כוכבים ששחט בה הרי זה מותר מפני שהוא מקלקל. ואם היתה בהמה מסוכנת הרי זו אסורה מפני שהוא מתקן והרי זה התיקון מהנאת משמשי עבודת כוכבים. וכן אסור לחתוך בה בשר מפני שהוא מתקן ואם חתך דרך הפסד והשחתה מותר:

הלכות עבודת כוכבים - פרק שמיני

א כל שאין בו תפיסת יד אדם ולא עשהו אדם אע"פ שנעבד הרי זה מותר בהנאה. לפיכך עובדי כוכבים העובדים את ההרים ואת הגבעות ואת

האילנות הנטועין מתחלתן לפירות ואת המעיינות הנובעין לרבים ואת הבהמה הרי אלו מותרין בהנאה ומותר לאכול אותן הפירות שנעבדו במקום גדילתן ואותה הבהמה. ואין צריך לומר הבהמה שהוקצת לעבודת כוכבים שהיא מותרת באכילה בין שהקצוה לעובדה בין שהקצוה להקריבה הרי זו מותרת. במה דברים אמורים שאין הבהמה נאסרת בשלא עשה בה מעשה לשם עבודת כוכבים אבל עשה בה מעשה כל שהוא אסרה. כיצד כגון ששחט בה סימן לעבודת כוכבים. עשאה חליפין לעבודת כוכבים אסרה. וכן חליפי חליפין. מפני שנעשים דמי עבודת כוכבים. במה דברים אמורים בבהמת עצמו אבל אם שחט בהמת חבירו לעבודת כוכבים או החליפה לא נאסרה שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו. המשתחוה לקרקע עולם לא אסרה. חפר בה בורות שיחין ומערות לשם עבודת כוכבים אסרה:

ב מים שעקרן הגל והשתחוה להן לא אסרן. נטלן בידו והשתחוה להן אסרן. אבני הר שנדלדלו ועבדן במקומם מותרות שהרי אין בהן תפיסת יד אדם:

ג ישראל שזקף לבינה להשתחות לה ולא השתחוה לה ובא עובד כוכבים והשתחוה לה אסרה בהנאה שזקיפתה מעשה. וכן אם זקף ביצה ובא עובד כוכבים והשתחוה לה אסרה. חתך דלעת וכיוצא בה והשתחוה לה אסרה. השתחוה לחצי דלעת וחצי האחר מעורה בו הרי זה אסור מספק שמא זה החצי כמו יד לחצי הנעבד. אילן שנטעו מתחלה שיהיה נעבד אסור בהנאה וזו היא אשרה האמורה בתורה. היה אילן נטוע וגדעו ופסלו לשם עבודת כוכבים אפילו הבריך והרכיב בגופו של אילן והוציא שריגים כורת את השריגים והם אסורים בהנאה ושאר האילן מותר. וכן המשתחוה לאילן אע"פ שלא נאסר גופו כל השריגים והעלים והלולבין והפירות שיוציא כל זמן שהוא נעבד הרי אלו אסורין בהנאה. אילן שהיו העובדי כוכבים משמרין את פירותיו ואומרים שהם מוכנים לעשות שכר לבית עבודת כוכבים פלוני ועושין מהן שכר ושותים אותו ביום חגם הרי זה האילן אסור בהנאה מפני שסתמו שהוא אשרה ולפיכך עושין בפירותיו כך שזו היא חוקה של אשרה:

ד אילן שמעמידן תחתיו עבודת כוכבים כל זמן שהיא תחתיו אסור בהנאה נטלה מתחתיו הרי זה מותר מפני שאין האילן עצמו הוא הנעבד. בית שבנאו העובד כוכבים מתחלה שיהא הבית עצמו נעבד וכן המשתחוה לבית בנוי הרי זה אסור בהנאה. היה בנוי וסיידו וכיירו לשם עבודת כוכבים עד שנתחדש. נוטל מה שחידש והחידוש אסור בהנאה מפני שעשאהו לעובדו ושאר הבית מותר. הכניס עבודת כוכבים לתוך הבית כל זמן שהיא שם הבית אסור בהנאה הוציאה הותר הבית. וכן אבן שחצבה מתחילה לעובדה אסורה בהנאה. היתה חצובה וציירה וכיירה שתעבד אפילו צייר וכייר בגוף האבן ואין צריך לומר אם כייר עליה נוטל מה שחידש והוא אסור בהנאה הואיל ונעשה שיעבד ושאר האבן מותר:

ה אבן שהעמיד עליה עבודת כוכבים הרי זו אסורה כל זמן שהיא עליה. סלקה האבן מותרת. מי שהיה ביתו סמוך לעבודת כוכבים ונפל אסור לבנותו. כיצד יעשה כונס לתוך שלו ובונה ואותו הריח ממלאהו קוצים או צואה. כדי שלא ירחיב לבית עבודת כוכבים. היה הכותל שלו ושל עבודת כוכבים ידון מחצה למחצה מחצה שלו מותר בהנאה ושל עבודת כוכבים הכל אסור בהנאה. אבניו עציו ועפרו הכל אסור בהנאה:

ו כיצד מאבד עבודת כוכבים ושאר דברים האסורים בגללה כגון משמשיה ותקרובת שלה שוחק וזורה לרוח או שורף ומטיל לים המלח:

ז דבר שאין בו תפיסת יד אדם שנעבד כגון הרים ובהמה ואילן אע"פ שהנעבד עצמו מותר בהנאה ציפוי אסור בהנאה והנהנה בכל שהוא מהן לוקה שנאמר [\(דברים ז-כה\)](#) "לא תחמוד כסף וזהב עליהם". וכל ציפוי עבודת כוכבים הרי הן בכלל משמשיה:

ח עבודת כוכבים של עובדי כוכבים שבטלוח קודם שתבא לידי ישראל הרי זו מותרת בהנאה שנאמר [\(דברים ז-כה\)](#) "פסילי אלהיהם תשרפון באש" כשבאו לידינו והן נוהגין בהם אלהות אבל אם בטלוח הרי אלו מותרין:

ט עבודת כוכבים של ישראל אינה בטלה לעולם אפילו היה לעובד כוכבים בה שותפות אין ביטולו מועיל כלום אלא אסורה בהנאה לעולם וטעונה גניזה. וכן עבודת כוכבים של עובד כוכבים שבאת ליד ישראל ואחר כך בטלה העובד כוכבים אין ביטולו מועיל כלום אלא אסורה בהנאה לעולם. ואין ישראל מבטל עבודת כוכבים ואפילו ברשות עובד כוכבים. עובד כוכבים קטן או שוטה אינו מבטל עבודת כוכבים. ועובד כוכבים שבטל עבודת כוכבים בין שלו בין של עובדי כוכבים אחרים בעל כרחו אע"פ שאנסו ישראל על כך הרי זו בטילה. ובלבד שיהא העובד כוכבים המבטל עובד עבודת כוכבים. אבל מי שאינו עובד עבודת כוכבים אין ביטולו ביטול. המבטל עבודת כוכבים ביטל משמשיה. ביטל משמשיה משמשיה מותרים והיא אסורה בהנאה כמו שהיתה עד שיבטלנה. ותקרובת עבודת כוכבים אינה בטילה לעולם:

י כיצד מבטלה. קטע ראש חוטמה ראש אזנה ראש אצבעה פחסה בפניה אף על פי שלא חסרה או שמכרה לצורף ישראל הרי זו בטילה. אבל אם משכנה או מכרה לעובד כוכבים או לישראל שאינו צורף או שנפלה עליה מפולת ולא פינה. גנבוה לסטים ולא תבעוה. רקק בפניה. השתין בפניה. גררה. זרק בה את הצואה הרי זו אינה בטילה:

יא עבודת כוכבים שהניחוח עובדיה בשעת שלום מותרת בהנאה שהרי בטלוח. בשעת מלחמה אסורה מפני שלא הניחוח אלא מפני המלחמה. עבודת כוכבים שנשברה מאליה שבריה אסורים בהנאה עד שיבטלוח.

לפיכך המוצא שברי עבודת כוכבים הרי אלו אסורין בהנאה שמא לא בטלוח העובדי כוכבים. ואם היתה של פרקים והדיוט יכול להחזירם צריך לבטל כל פרק ופרק מפרקיה ואם אינו יכול להחזיר כיון שביטל אבר אחד ממנה בטלו כל השברים :

יב מזבח עבודת כוכבים שנפגם עדין הוא אסור בהנאה עד שינתץ רובו ביד עובד כוכבים. ובימוס שנפגם מותר. אי זהו בימוס ואי זהו מזבח. בימוס אבן אחת מזבח אבנים הרבה. וכיצד מבטלין אבני מרקוליס כיון שבנה מהם בנין או חיפה בהן את הדרכים וכיוצא באלו הרי הן מותרים בהנאה. כיצד מבטלים את האשרה קרסם ממנה עלה או זרק ממנה יונק נטל ממנה מקל או שרביט או שפאה שלא לצרכה הרי זו בטלה. שפאה לצרכה היא אסורה ושפאיה מותרים. ואם היתה של ישראל בין לצרכה בין שלא לצרכה בין היא ובין שפאיה אסורה לעולם שעבודת כוכבים של ישראל אין לה ביטול לעולם :

הלכות עבודת כוכבים - פרק תשיעי

א שלשה ימים לפני חגם של עובדי כוכבים אסור ליקח מהם ולמכור להם דבר המתקיים. ללוות מהן ולהלוותם ליפרע מהן ולפרוע להם מלוה בשטר או על המשכון אבל מלוה על פה נפרעין מהן מפני שהוא כמציל מידם. ומותר למכור להן דבר שאינו מתקיים כגון ירקות ותבשיל עד יום חגם. במה דברים אמורים בארץ ישראל אבל בשאר ארצות אינו אסור אלא יום חגם בלבד. עבר ונשא ונתן עמהן באותן השלשה ימים הרי זה מותר בהנאה. והנושא ונותן ביום חגם עמהן הרי זה אסור בהנאה :

ב ואסור לשלוח דורון לכותי ביום אידו אלא אם כן נודע לו שאינו מודה בעבודת כוכבים ואינו עובדה. וכן כותי ששלח דורון לישראל ביום חגו לא יקבלנו ממנו. ואם חשש לאיבה נוטלו בפניו ואינו נהנה בו עד שיודע לו שזה הכותי אינו עובד כוכבים ואינו מודה בה :

ג היה אידן של אותן עכו"ם ימים הרבה שלשה או ארבעה או עשרה כל אותן הימים כיום אחד הן וכולן אסורין עם ג' ימים לפניהן :

ד כנענים עובדי כו"ם הם ויום ראשון הוא יום אידם. לפיכך אסור לתת ולשאת עמהם בארץ ישראל יום חמישי ויום ששי שבכל שבת ושבת ואין צריך לומר יום ראשון עצמו שהוא אסור בכל מקום. וכן נוהגין עמהם בכל אידיהם :

ה יום שמתכנסין בו עובדי כוכבים להעמיד להן מלך ומקריבין ומקלסים לאלהיהם יום חגם הוא והרי הוא כשאר חגיהם אבל עובד כוכבים שעושה הוא חג לעצמו ומודה לכוכב שלו ומקלסו ביום שנולד בו ויום תגלחת זקנו או בלוריתו ויום שעלה בו מן הים ושיצא מבית האסורים ויום שעשה בו משתה לבנו וכיוצא באלו אינו אסור אלא אותו היום ואותו האיש בלבד. וכן יום שימות להן בו מת ויעשוהו חג אותם העושים אסורין אותו היום. וכל מיתה ששורפין בה כלים ומקטרים קטורת בידוע שיש בה עבודת כוכבים. אין יום החג אסור אלא לעובדיה בלבד. אבל אותם ששמחים בו ואוכלין ושותין ומשמרין אותו מפני מנהג או מפני כבוד המלך אבל הם אין מודין בו הרי אלו מותרין לשאת ולתת עמהן :

ו דברים שהן מיוחדין למין ממיני עבודת כוכבים שבאותו מקום אסור למכור לעובדי אותה עבודת כוכבים שבאותו המקום לעולם. ודברים שאינן מיוחדין לה מוכרין אותם סתם. ואם פירש העובד כוכבים שהוא קונה אותם לעבודת כוכבים אסור למכור לו אלא אם כן פסלו מלהקריבו לעבודת כוכבים. לפי שאין מקריבין חסד לעבודת כוכבים :

ז היו מעורבין דברים המיוחדין עם דברים שאין מיוחדין כגון לבונה זכה בכלל לבונה שחורה מוכר הכל סתם ואין חוששין שמא ילקט הזכה לבדה לעבודת כוכבים וכן כל כיוצא בזה :

ח כשם שאין מוכרין לעובד כוכבים דברים שמחזיקין בהן ידיהן לעבודת כוכבים כך אין מוכרין להם דבר שיש בו נזק לרבים כגון דובים ואריות וכלי זיין וכבלים ושלשלאות ואין משחזין להם את הזיין. וכל שאסור למוכרו לעובד כוכבים אסור למוכרו לישראל החשוד למכור לעובד כוכבים. וכן אסור למכור כלי נזק לישראל ליסטם :

ט היו ישראל שוכנים בין העובדי כוכבים וכתרו להם ברית מותר למכור כלי זיין לעבדי המלך וגייסותיו מפני שעושים בהם מלחמה עם צרי המדינה להצילה ונמצאו מגינים עלינו שהרי אנו שרויין בתוכם. עיר שיש בה עבודת כוכבים מותר להלך חוצה לה ואסור להכנס בתוכה. היה חוצה לה עבודת כוכבים מותר להלך בתוכה :

י ההולך ממקום למקום אסור לו לעבור בעיר שיש בה עבודת כוכבים. במה דברים אמורים בזמן שהדרך מיוחדת לאותו מקום אבל אם יש שם דרך אחרת ונקרה והלך בזו מותר :

יא אסור לבנות עם העובדי כוכבים כיפה שמעמידים בה עבודת כוכבים ואם עבר ובנה שכרו מותר. אבל בונה הוא לכתחילה הטרקלין או החצר שיש בה אותה הכיפה :

יב עיר שיש בה עבודת כוכבים והיו בה חנויות מעוטרות ושאינן מעוטרות המעוטרות אסור ליהנות בהן בכל מה שבתוכן מפני שחזקתן שבגלל עבודת כוכבים נתעטרו ושאינן מעוטרות מותרות בהנאה. חנויות של עבודת כוכבים אסור לשכרן מפני שמהנה עבודת כוכבים :

יג המוכר בית לעבודת כוכבים דמיו אסורים בהנאה ויוליכם לים המלח. אבל עובדי כוכבים שאנסו ישראל וגזלו ביתו והעמידו בו עבודת כוכבים דמיו מותרין וכותב ומעלה בערכאות שלהם :

יד וחלילין של עובדי כוכבים אסור לספוד בהן. הולכין ליריד של עבודת כוכבים ולוקחין מהן בהמה עבדים ושפחות בגיותן ובתים ושדות וכרמים וכותב ומעלה בערכאות שלהן מפני שהוא כמציל מידם. במה דברים אמורים בלוקח מבעל הבית שאינו נותן מכס אבל הלוקח שם מן התגר אסור מפני שהוא נותן מכס והמכס לעבודת כוכבים ונמצא זה מהנה עבודת כוכבים. עבר ולקח מן התגר אם בהמה לקח מנשר פרסותיה מן הארכובה ולמטה. ואם כסות וכלים לקח ירקבו. לקח מעות וכלי מתכות יוליכם לים המלח. לקח עבד לא מעלים ולא מורידין :

טו עובד כוכבים שעשה לבנו או לבתו משתה אסור ליהנות מסעודתו. ואפילו לאכול ולשתות הישראל משלו שם אסור הואיל ובמסיבת עובדי כוכבים אכלו. ומאימתי אסור לאכול אצלו משיתחיל לעסוק ולהכין צרכי סעודה וכל ימי המשתה ולאחר ימי המשתה שלשים יום. ואם עשה סעודה אחרת מחמת הנישואין אפילו לאחר שלשים יום אסור עד שנים עשר חדש. וכל ההרחקה הזאת מפני עבודה של כוכבים הוא שנאמר [\(שמות לד-טו\)](#) "וקרא לך ואכלת מזבחו" [\(שמות לד-טז\)](#) "ולקחת מבנותיו לבניך וזנו" וגו' :

טז בת ישראל לא תיניק את בנה של עובדת כוכבים מפני שמגדלת בן לעבודת כוכבים ולא תיילד את הנכרית עכו"ם אבל מילדת היא בשכר משום איבה והנכרית עכו"ם מילדת את בת ישראל ומניקה את בנה ברשותה כדי שלא תהרגנו :

יז ההולכין לתרפות עכו"ם אסור לשאת ולתת עמהן והבאים מותרין והוא שלא יהיו קשורין זה בזה שאם היו קשורין שמא דעתן לחזור. ישראל ההולך לתרפות עכו"ם בהליכה מותר לשאת ולתת עמו שמא יחזור בו ובחזירה אסור. ישראל מומר בין בהליכה בין בחזירה אסור :

יח ישראל שהלך ליריד של עכו"ם בחזירה אסור לשאת ולתת עמו שמא עכו"ם מכר להן שם ודמי עכו"ם ביד ישראל אסורים בהנאה וביד עכו"ם מותרין בהנאה ומפני זה נושאים ונותנים עם עכו"ם הבא מן התרפות של עכו"ם ואין נושאים ונותנים עם ישראל הבא מן התרפות ההוא ולא עם ישראל מומר לא בהליכתו ולא בחזירתו :

הלכות עבודת כוכבים - פרק עשירי

א אין כורתין ברית לשבעה עממין כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבוד עכו"ם שנאמר [\(דברים ז-ב\)](#) "לא תכרות להם ברית" אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו. ואסור לרחם עליהם שנאמר [\(דברים ז-ב\)](#) "ולא תחנם". לפיכך אם ראה מהם אובד או טובע בנהר לא יעלנו. ראהו נטוי למות לא יצילנו אבל לאבדו בידו או לדחפו לבור וכיוצא בזה אסור מפני שאינו עושה עמנו מלחמה. במה דברים אמורים בשבעה עממין אבל המוסרים והאפיקורוסין מישראל היה דין לאבדן ביד ולהורידן עד באר שחת מפני שהיו מצירים לישראל ומסירין את העם מאחרי ה' :

ב מכאן אתה למד שאסור לרפאות עכו"ם אפילו בשכר. ואם היה מתיירא מהן או שהיה חושש משום איבה מרפא בשכר אבל בחנם אסור. וגר תושב הואיל ואתה מצווה להחיותו מרפאים אותו בחנם :

ג אין מוכרין להם בתים ושדות בארץ ישראל ובסוריא מוכרין להם בתים אבל לא שדות. ומשכירין להם בתים בארץ ישראל ובלבד שלא יעשו שכונה ואין שכונה פחות משלשת. ואין משכירין להם שדות. ובסוריא משכירין להם שדות. ומפני מה החמירו בשדה מפני שיש בה שתיים. מפקיעה מן המעשרות ונותן להם חנייה בקרקע. ומותר למכור להם בתים ושדות בחוצה לארץ מפני שאינה ארצנו :

ד אף במקום שהתירו להשכיר לא לבית דירה התירו מפני שהוא מכניס לתוכה עבודת כוכבים ונאמר [\(דברים ז-כו\)](#) "לא תביא תועבה אל ביתך". אבל משכיר להן בתים לעשותן אוצר. ואין מוכרין להן פירות ותבואה וכיוצא בהן במחובר לקרקע. אבל מוכר הוא משיקוץ או מוכר לו על מנת לקוץ וקוצץ. ומפני מה אין מוכרין להן שנאמר [\(דברים ז-ב\)](#) "ולא תחנם" לא תתן להם חנייה בקרקע שאם לא יהיה להם קרקע ישיבתן ישיבת עראי היא. וכן אסור לספר בשבחן ואפילו לומר כמה נאה עובד כוכבים זה בצורתו. קל וחומר שיספר בשבח מעשיו או שיחבב דבר מדבריהם שנאמר [\(דברים ז-ב\)](#) "ולא תחנם" לא יהיה להם חן בעיניך. מפני שגורם להדבק עמו וללמוד ממעשיו הרעים. ואסור ליתן להם מתנת חנם אבל נותן הוא לגר תושב שנאמר [\(דברים יד-כא\)](#) "לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי" במכירה ולא בנתינה :

ה מפרנסים עניי עובדי כוכבים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום. ואין ממחין בידי עניי עובדי כוכבים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום. ושואלים בשלומם ואפילו ביום חגם מפני דרכי שלום. ואין כופלין להן

שלום לעולם. ולא יכנס לביתו של עובד כוכבים ביום חגו לתת לו שלום.
מצאו בשוק נותן לו שלום בשפה רפה ובכובד ראש :

ו אין כל הדברים האלו אמורים אלא בזמן שגלו ישראל לבין העובדי כוכבים או שיד עכו"ם תקיפה על ישראל אבל בזמן שיד ישראל תקיפה עליהם אסור לנו להניח עובדי כוכבים בינינו. ואפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום בסחורה לא יעבור בארצנו אלא עד שיקבל עליו שבע מצות שנצטוו בני נח שנאמר [\(שמות כג-לג\)](#) "לא ישבו בארצך" אפילו לפי שעה. ואם קבל עליו שבע מצות הרי זה גר תושב. ואין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג אבל שלא בזמן היובל אין מקבלין אלא גר צדק בלבד :

הלכות עבודת כוכבים - פרק אחד עשר

א אין הולכין בחקות העובדי כוכבים ולא מדמין להן לא במלבוש ולא בשער וכיוצא בהן שנאמר [\(ויקרא כ-כג\)](#) "ולא תלכו בחקות הגוי". ונאמר [\(ויקרא יח-ג\)](#) "ובחקותיהם לא תלכו". ונאמר [\(דברים יב-ל\)](#) "השמר לך פן תנקש אחריהם". הכל בענין אחד הוא מזהיר שלא ידמה להן. אלא יהיה הישראל מובדל מהן וידוע במלבושו ובשאר מעשיו כמו שהוא מובדל מהן במדעו ובדעותיו. וכן הוא אומר ואבדיל אתכם מן העמים. לא ילבש במלבוש המיוחד להן. ולא יגדל ציצית ראשו כמו ציצית ראשם. ולא יגלח מן הצדדין ויניח השער באמצע כמו שהן עושין וזה הנקרא בלורית. ולא יגלח השער מכנגד פניו מאזן לאזן ויניח הפרע מלאחריו כדרך שעושין הן. ולא יבנה מקומות כבנין היכלות של עכו"ם כדי שיכנסו בהן רבים כמו שהן עושין. וכל העושה אחת מאלו וכיוצא בהן לוקה :

ב עכו"ם שהיה מסתפר מישראל כיון שהגיע לבלוריתו קרוב שלש אצבעות לכל רוח שומט את ידו :

ג ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם והיה לו גנאי לפי שלא ידמה להן הרי זה מותר ללבוש במלבושיהן ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין :

ד אין מנחשין כעכו"ם שנאמר [\(ויקרא יט-כז\)](#) "לא תנחשו". כיצד הוא הנחש כגון אלו שאומרים הואיל ונפלה פתי מפי או נפל מקלי מידי איני הולך למקום פלוני היום שאם אלך אין חפציי נעשים. הואיל ועבר שועל מימיני איני יוצא מפתח ביתי היום שאם אצא יפגעני אדם רמאי. וכן אלו ששומעים צפצוף העוף ואומרים יהיה כך ולא יהיה כך. טוב לעשות דבר פלוני ורע לעשות דבר פלוני. וכן אלו שאומרים שחוט תרנגול זה שקרא

ערבית. שחוט תרנגולת זו שקראה כמו תרנגול. וכן המשים סימנים לעצמו אם יארע לי כך וכך אעשה דבר פלוני ואם לא יארע לי לא אעשה, כאליעזר עבד אברהם. וכן כל כיוצא בדברים האלו הכל אסור וכל העושה מעשה מפני דבר מדברים אלו לוקה:

ה מי שאמר דירה זו שבניתי סימן טוב היתה עלי. אשה זו שנשאתי ובהמה זו שקניתי מבורכת היתה מעת שקניתי עשרתי. וכן השואל לתינוק אי זה פסוק אתה לומד אם אמר לו פסוק מן הברכות ישמח ויאמר זה סימן טוב כל אלו וכיוצא בהן מותר הואיל ולא כיון מעשיו ולא נמנע מלעשות אלא עשה זה סימן לעצמו לדבר שכבר היה הרי זה מותר:

ו איזהו קוסם זה העושה מעשה משאר המעשיות כדי שישום ותפנה מחשבתו מכל הדברים עד שיאמר דברים שעתידים להיות ויאמר דבר פלוני עתיד להיות או אינו הווה או שיאמר שראוי לעשות כן והזהרו מכך. יש מן הקוסמין שמשמשים בחול או באבנים. ויש מי שגוהר לארץ וינוע וצועק. ויש מי שמסתכל במראה של ברזל או בעששית ומדמין ואומרים. ויש מי שנושא מקל בידו ונשען עליו ומכה בו עד שתפנה מחשבתו ומדבר. הוא שהנביא אומר עמי בעצו ישאל ומקלו יגיד לו:

ז אסור לקסום ולשאול לקוסם אלא שהשואל לקוסם מכין אותו מכת מרדות אבל הקוסם עצמו אם עשה מעשה מכל אלו וכיוצא בהן לוקה שנאמר [\(דברים יח-ז\)](#) "לא ימצא בך מעביר בנו" וגו' [\(דברים יח-ט\)](#) "קוסם קסמים":

ח איזהו מעונן אלו נותני עתים שאומרים באצטגנינות יום פלוני טוב יום פלוני רע יום פלוני ראוי לעשות בו מלאכה פלונית שנה פלונית או חדש פלוני רע לדבר פלוני:

ט אסור לעונן אע"פ שלא עשה מעשה אלא הודיע אותן הכזבים שהכסילים מדמין שהן דברי אמת ודברי חכמים. וכל העושה מפני האצטגנינות וכיון מלאכתו או הליכתו באותו העת שקבעו הוברי שמים הרי זה לוקה שנאמר [\(ויקרא יט-כו\)](#) "לא תעוננו". וכן האוחז את העינים ומדמה בפני הרואים שעושה מעשה תמהו והוא לא עשה הרי זה בכלל מעונן ולוקה:

י איזהו חובר זה שמדבר בדברים שאינן לשון עם ואין להן ענין ומעלה על דעתו בסכלותו שאותן הדברים מועילין. עד שהן אומרים שהאומר כך וכך על הנחש או על העקרב אינו מזיק והאומר כך וכך על האיש אינו ניזוק. ומהן אוחז בידו בעת שמדבר מפתח או סלע וכיוצא בדברים האלו הכל אסור. והחובר עצמו שאחז בידו כלום או שעשה מעשה עם דבורו אפילו הראה באצבעו הרי זה לוקה שנאמר [\(דברים יח-ט\)](#) "לא ימצא בך" וגו' [\(דברים יח-יא\)](#) "והובר חבר". אבל אם אמר דברים בלבד ולא הניד לא אצבע

ולא ראש ולא היה בידו כלום. וכן אדם שאמר עליו החבר אותן הקולות והוא יושב לפניו ומדמה שיש לו בזה הנאה מכין אותו מכת מרדות מפני שנשתתף בסכלות החבר. וכל אותן הקולות והשמות המשונים המכוערים לא ירעו וגם היטב אין אותם :

יא מי שנשכו עקרב או נחש מותר ללחוש על מקום הנשיכה ואפילו בשבת כדי ליישב דעתו ולחזק לבו. אף על פי שאין הדבר מועיל כלום הואיל ומסוכן הוא התירו לו כדי שלא תטרף דעתו עליו :

יב הלוחש על המכה וקורא פסוק מן התורה וכן הקורא על התינוק שלא יבעת והמניח ספר תורה או תפילין על הקטן בשביל שיישן לא די להם שהם בכלל מנחשים וחוברים אלא שהן בכלל הכופרים בתורה שהן עושין דברי תורה רפואת גוף ואינן אלא רפואת נפשות שנאמר [\(משלי ג-כב\)](#) "ויהיו חיים לנפשך". אבל הבריא שקרא פסוקין ומזמור מתהילים כדי שתגן עליו זכות קריאתו וינצל מצרות ומנזקים הרי זה מותר :

יג איזהו דורש אל המתים זה המרעיב את עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שיבא מת בחלום ויודיעו מה ששאל עליו. ויש אחרים שהם לובשים מלבושים ידועים ואומרים דברים ומקטירין קטרת ידועה וישנים לבדן כדי שיבא מת פלוני ויספר עמו בחלום : כללו של דבר כל העושה כדי שיבא המת ויודיעו לוקה שנאמר [\(דברים יח-ג\)](#) "לא ימצא בך מעביר" וגו' [\(דברים יח-א\)](#) "ודורש אל המתים" :

יד אסור לשאול בעל אוב או בעל ידעוני שנאמר [\(דברים יח-ג\)](#) "לא ימצא בך מעביר" וגו' [\(דברים יח-א\)](#) "ושואל אוב וידעוני". נמצאת למד שבעל אוב וידעוני עצמן בסקילה והנשאל בהן באזהרה ומכין אותו מכת מרדות. ואם כיון מעשיו ועשה כפי מאמרו לוקה :

טו המכשף חייב סקילה והוא שעשה מעשה כשפים. אבל האוחז את העינים והוא שיראה שעשה והוא לא עשה לוקה מכת מרדות. מפני שלא זה שנאמר במכשף בכלל [\(דברים יח-ג\)](#) "לא ימצא בך" הוא ולא שניתן לאזהרת מיתת בית דין הוא ואין לוקין עליו שנאמר [\(שמות כב-יז\)](#) "מכשפה לא תחיה" :

טז ודברים האלו כולן דברי שקר וכזב הן והם שהטעו בהן עובדי כוכבים הקדמונים לגויי הארצות כדי שינהגו אחריהן. ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו ולא להעלות על לב שיש תועלת בהן. שנאמר [\(במדבר כג-כג\)](#) "כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל". ונאמר [\(דברים יח-ד\)](#) "כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן" וגו'. כל המאמין בדברים האלו וכיוצא בהן ומחשב בלבו שהן אמת ודבר חכמה אבל התורה אסרתן אינן אלא מן הסכלים ומחסרי הדעת ובכלל הנשים והקטנים שאין דעתן שלימה.

אבל בעלי החכמה ותמימי הדעת ידעו בראיות ברורות שכל אלו הדברים שאסרה תורה אינם דברי חכמה אלא תהו והבל שנמשכו בהן חסרי הדעת ונטשו כל דרכי האמת בגללן. ומפני זה אמרה תורה כשהזהירה על כל אלו ההבלים [\(דברים יח-ג\)](#) "תמים תהיה עם ה' אלהיך":

הלכות עבודת כוכבים - פרק שנים עשר

א אין מגלחין פאתי הראש כמו שהיו עושין עובדי כוכבים שנאמר [\(ויקרא יט-כז\)](#) "לא תקיפו פאת ראשכם". וחייב על כל פאה ופאה. לפיכך המגלח שני צדעיו אפילו בבת אחת והתראה אחת לוקה שנים. אחד המגלח הפאות בלבד ומניח שיער כל הראש ואחד המגלח כל הראש כאחד לוקה הואיל וגילח הפאות. במה דברים אמורים באיש המגלח אבל איש המתגלח אינו לוקה אלא אם כן סייע למגלח. והמגלח את הקטן לוקה:

ב האשה שגלחה פאת ראש האיש או שנתגלחה פטורה שנאמר [\(ויקרא יט-כז\)](#) "לא תקיפו פאת ראשכם" [\(ויקרא יט-כז\)](#) "ולא תשחית את פאת זקנדך" כל שישנו ב [\(יחזקאל כב-ל\)](#) "בל תשחית" ישנו ב [\(משנה קידושין א-ז\)](#) "בל תקיף" ואשה שאינה ב [\(יחזקאל כב-ל\)](#) "בל תשחית" לפי שאין לה זקן אינה ב [\(משנה קידושין א-ז\)](#) "בל תקיף". לפיכך העבדים הואיל ויש להם זקן אסורין בהקפה:

ג כל מצות לא תעשה שבתורה אחד אנשים ואחד נשים חייבים חוץ מ [\(יחזקאל כב-ל\)](#) "בל תשחית" ו [\(משנה קידושין א-ז\)](#) "בל תקיף" ו [\(משנה קידושין א-ז\)](#) "בל יטמא כהן למתים". וכל מצות עשה שהיא מזמן לזמן ואינה תדירה נשים פטורות חוץ מקידוש היום ואכילת מצה בלילי הפסח ואכילת הפסח ושחיטתו והקהל ושמחה שהנשים חייבות:

ד טומטום ואנדרוגינוס הרי הן ספק נותנין עליהן חומרי האיש וחומרי האשה בכל מקום וחייבים בכל ואם עברו אינם לוקין:

ה אע"פ שהאשה מותרת לגלח פאת ראשה הרי היא אסורה לגלח פאת ראש האיש ואפילו קטן אסור לה לגלח לו פאה:

ו ופאה זו שמניחים בצדעים לא נתנו בו חכמים שיעור ושמענו מזקנינו שאינו מניח פחות מארבעים שערות. ומותר ללקט הפאות במספריים לא נאסר אלא השחתה בתער:

ז דרך כהני עובדי כוכבים היה להשחית זקנם. לפיכך אסרה תורה להשחית הזקן. וחמש פאות יש בו לחי העליון ולחי התחתון מימין וכן

משמאל ושבולת הזקן. ולוקה על כל פאה ופאה ואם נטלן כולן כאחת לוקה חמש. ואינו חייב עד שיגלחנו בתער שנאמר [\(ויקרא יט-כז\)](#) "ולא תשחית את פאת זקנד" גילוח שיש בו השחתה. לפיכך אם גלח זקנו במספריים פטור. ואין המתגלח לוקה עד שיסייע. ואשה מותרת להשחית זקנה אם יש לה שיער בזקן. ואם השחיתה זקן האיש פטורה:

ח השפה מותר לגלחו בתער והוא השיער שעל גב השפה העליונה וכן השיער המדולדל מן השפה התחתונה. ואע"פ שהוא מותר לא נהגו ישראל להשחיתו אלא יגלח קצתו עד שלא יעכב אכילה ושתייה:

ט העברת השיער משאר הגוף כגון בית השחי ובית הערוה אינו אסור מן התורה אלא מדברי סופרים והמעבירו מכין אותו מכת מרדות. במה דברים אמורים במקום שאין מעבירין אותו אלא נשים כדי שלא יתקן עצמו תיקון נשים. אבל במקום שמעבירין השיער הנשים ואנשים אם העביר אין מכין אותו. ומותר להעביר שיער שאר איברים במספריים בכל מקום:

י לא תעדה אשה עדי האיש כגון שתשים בראשה מצנפת או כובע או תלבש שריון וכיוצא בו או שתגלח ראשה כאיש. ולא יעדה איש עדי אשה כגון שילבש בגדי צבעונין וחלי זהב במקום שאין לובשין אותן הכלים ואין משימים אותו החלי אלא נשים הכל כמנהג המדינה. איש שעדה עדי אשה ואשה שעדתה עדי איש לוקין. המלקט שערות לבנות מתוך השחורות מראשו או מזקנו משילקט שיערה אחת לוקה מפני שעדה עדי אשה. וכן אם צבע שיערו שחור משיצבע שיער לבנה אחת לוקה. טומטום ואנדרוגינוס אינו עוטף כאשה ולא מגלח ראשו כאיש ואם עשה כן אינו לוקה:

יא כתובת קעקע האמורה בתורה הוא שישרט על בשרו וימלא מקום השריטה כחול או דיו או שאר צבעונים הרושמים. וזה היה מנהג העכו"ם שרושמין עצמן לעבודת כוכבים כלומר שהוא עבד מכור לה ומורשם לעבודתה. ומעת שירשום באחד מדברים הרושמין אחר שישרוט באי זה מקום מן הגוף בין איש בין אשה לוקה. כתב ולא רשם בצבע או שרשם בצבע ולא כתב בשריטה פטור עד שיכתוב ויקעקע שנאמר [\(ויקרא יט-כח\)](#) "וכתובת קעקע". במה דברים אמורים בכותב אבל זה שכתבו בבשרו וקעקעו בו אינו חייב אלא אם כן סייע כדי שיעשה מעשה. אבל אם לא עשה כלום אינו לוקה:

יב השורט שריטה אחת על המת לוקה שנאמר [\(ויקרא יט-כח\)](#) "ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם". אחד כהן ואחד ישראל. שרט שריטה אחת על חמש מתים או חמש שריטות על מת אחד לוקה חמש. והוא שהתרו בו על כל אחת ואחת:

יג גדידה ושריטה אחת היא. וכשם שהיו העכו"ם שורטים בבשרם על מתייהם מפני הצער כך היו חובלין בעצמם לעבודת כוכבים שנאמר [\(מלכים א יח-כח\)](#) "ויתגודדו כמשפטים". גם זה אסרה תורה שנאמר [\(דברים יד-א\)](#) "לא תתגודדו". אלא שעל מת בין שרט בידו בין שרט בכלי לוקה. לעבודת כוכבים בכלי חייב מלקות בידו פטור:

יד ובכלל אזהרה זה שלא יהיו שני בתי דינין בעיר אחת זה נוהג כמנהג זה וזה נוהג כמנהג אחר. שדבר זה גורם למחלוקות גדולות שנאמר [\(דברים יד-א\)](#) "לא תתגודדו" לא תעשו אגודות אגודות:

טו הקורח קרחה על המת לוקה שנאמר [\(דברים יד-א\)](#) "ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת". אחד ישראל ואחד כהן ששרט על המת אינו לוקה אלא אחת. הקורח ארבע או חמש קרחות על מת אחד לוקה כמנין הקרחות והוא שהתרו בו על כל קרחה וקרחה. אחד הקורח בידו או בסם או הטביל אצבעותיו בסם והניחם בחמשה מקומות בראשו בבת אחת הואיל וקרח חמש קרחות אף על פי שהיא התראה אחת לוקה חמש שהרי כולן באין כאחת. וחייב על כל הראש כבין העינים שנאמר [\(ויקרא כא-ה\)](#) "לא יקרחו קרחה בראשם". וכמה שיעור הקרחה כדי שיראה מראשו כגריס פנוי בלי שיער:

טז הקורח ראשו או השורט בבשרו על ביתו שנפל ועל ספינתו שנטבעה בים פטור ואינו לוקה אלא על המת בלבד או השורט לעבודת כוכבים. הקורח קרחה בראשו של חברו והשורט שריטה בבשר חברו והכותב כתובת קעקע בבשרו של חברו והיה חברו מסייע. בזמן ששניהן מזידין שניהן לוקין. אחד שוגג ואחד מזיד המזיד משניהם לוקה והשוגג פטור:

תשובה

הלכות

מצות עשה אחת. והוא שישוב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה: וביאור מצוה זו ועיקרים הנגררים עמה בגללה בפרקים אלו:

א כל מצות שבתורה בין עשה בין לא תעשה אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות לפני האל ברוך הוא שנאמר [\(במדבר ה-ו\)](#) **"איש או אשה כי יעשו"** וגו' [\(במדבר ה-ז\)](#) **"והתודו את חטאתם אשר עשו"** זה וידוי דברים. וידוי זה מצות עשה. כיצד מתודין אומר אנא השם חטאתי עויתי פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך והרי נחמתי ובושתי במעשי ולעולם איני חוזר לדבר זה. וזהו עיקרו של וידוי. וכל המרבה להתודות ומאריך בענין זה הרי זה משובח. וכן בעלי חטאות ואשמות בעת שמביאין קרבנותיהן על שגגתן או על זדונן אין מתכפר להן בקרבנם עד שיעשו תשובה. ויתודו וידוי דברים שנאמר [\(ויקרא ה-ה\)](#) **"והתודה אשר חטא עליה"**. וכן כל מחוייבי מיתות בית דין ומחוייבי מלקות אין מתכפר להן במיתתן או בלקייתן עד שיעשו תשובה ויתודו. וכן החובל בחבירו והמזיק ממונו אף על פי ששילם לו מה שהוא חייב לו אינו מתכפר עד שיתודה וישוב מלעשות כזה לעולם שנאמר [\(במדבר ה-ו\)](#) **"מכל חטאות האדם"** :

ב שעיר המשתלח לפי שהוא כפרה על כל ישראל כהן גדול מתודה עליו על לשון כל ישראל שנאמר [\(ויקרא טז-כא\)](#) **"והתודה עליו את כל עונות בני ישראל"**. שעיר המשתלח מכפר על כל עבירות שבתורה הקלות והחמורות. בין שעבר בזדון בין שעבר בשגגה. בין שהודע לו בין שלא הודע לו הכל מתכפר בשעיר המשתלח. והוא שעשה תשובה. אבל אם לא עשה תשובה אין השעיר מכפר לו אלא על הקלות. ומה הן הקלות ומה הן החמורות. החמורות הן שחייבין עליהם מיתת בית דין או כרת. ושבועת שוא ושקר אע"פ שאין בהן כרת הרי הן מן החמורות. ושאר מצות לא תעשה ומצות עשה שאין בהן כרת הם הקלות :

ג בזמן הזה שאין בית המקדש קיים ואין לנו מזבח כפרה אין שם אלא תשובה. התשובה מכפרת על כל העבירות. אפילו רשע כל ימיו ועשה תשובה באחרונה אין מזכירין לו שום דבר מרשעו שנאמר [\(יחזקאל לג-יב\)](#) **"רשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו"**. ועצמו של יום הכפורים מכפר לשבים שנאמר [\(ויקרא טז-ל\)](#) **"כי ביום הזה יכפר עליכם"** :

ד אף על פי שהתשובה מכפרת על הכל ועצמו של יום הכפורים מכפר. יש עבירות שהן מתכפרים לשעתן ויש עבירות שאין מתכפרים אלא לאחר זמן. כיצד עבר אדם על מצות עשה שאין בה כרת ועשה תשובה אינו זז משם עד שמוחלין לו ובאלו נאמר [\(ירמיה ג-כב\)](#) **"שובו בני שובבים ארפה משובותיכם"** וגו'. עבר על מצות לא תעשה שאין בה כרת ולא מיתת בית דין ועשה תשובה. תשובה תולה ויום הכפורים מכפר ובאלו נאמר [\(ויקרא טז-טז\)](#) **"כי ביום הזה יכפר עליכם"**. עבר על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה. תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין הבאין עליו גומרין לו הכפרה. ולעולם אין מתכפר לו כפרה גמורה עד שיבואו עליו יסורין ובאלו נאמר [\(תהילים פט-לג\)](#) **"ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם"**. במה דברים אמורים בשלא חילל את השם בשעה שעבר אבל המחלל את השם אע"פ

שעשה תשובה והגיע יום הכפורים והוא עומד בתשובתו ובאו עליו יסורין אינו מתכפר לו כפרה גמורה עד שימות. אלא תשובה יום הכפורים ויסורין שלשתן תולין ומיתה מכפרת שנאמר [\(ישעיה כב-יד\)](#) "ונגלה באזני ה' צבאות" וגו' [\(ישעיה כב-יד\)](#) "אם יכופר העון הזה לכם עד תמותו":

הלכות תשובה - פרק שני

א אי זו היא תשובה גמורה. זה שבא לידו דבר שעבר בו ואפשר בידו לעשותו ופירש ולא עשה מפני התשובה. לא מיראה ולא מכשלון כח. כיצד הרי שבא על אשה בעבירה ולאחר זמן נתייחד עמה והוא עומד באהבתו בה ובכח גופו ובמדינה שעבר בה ופירש ולא עבר זהו בעל תשובה גמורה. הוא ששלמה אמר [\(קהלת יב-א\)](#) "וזכור את בוראיך בימי בחורותיך". ואם לא שב אלא בימי זקנותו ובעת שאי אפשר לו לעשות מה שהיה עושה אף על פי שאינה תשובה מעולה מועלת היא לו ובעל תשובה הוא. אפילו עבר כל ימיו ועשה תשובה ביום מיתתו ומת בתשובתו כל עונותיו נמחלין שנאמר [\(קהלת יב-ב\)](#) "עד אשר לא תחשך השמש והאור והירח והכוכבים ושב העבים אחר הגשם" שהוא יום המיתה. מכלל שאם זכר בוראו ושב קודם שימות נסלח לו:

ב ומה היא התשובה הוא שיעזוב החוטא חטאו. יסירו ממחשבתו ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד שנאמר [\(ישעיה נה-ז\)](#) "יעזוב רשע דרכו" וגו'. וכן יתנחם על שעבר שנאמר [\(ירמיה לא-יח\)](#) "כי אחרי שובי שובי נחמתי". ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם שנאמר [\(הושע יד-ד\)](#) "ולא נאמר עוד אלהינו למעשה ידינו" וגו'. וצריך להתודות בשפתיו ולומר עניינות אלו שגמר בלבו:

ג כל המתודה בדברים ולא גמר בלבו לעזוב הרי זה. דומה לטובל ושרץ בידו שאין הטבילה מועלת לו עד שישליך השרץ. וכן הוא אומר ומודה ועוזב ירוחם. וצריך לפרוט את החטא שנאמר [\(שמות לב-לא\)](#) "אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ויעשו להם אלהי זהב":

ד מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני השם בבכי ובתחנונים ועושה צדקה כפי כחו ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו ומשנה שמו כלומר אני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים ומשנה מעשיו כולן לטובה ולדרך ישרה וגולה ממקומו. שגלות מכפרת עון מפני שגורמת לו להכנע ולהיות עניו ושפל רוח:

ה ושבח גדול לשב שיתודה ברבים ויודיע פשעיו להם ומגלה עבירות שבינו לבין חבירו לאחרים ואומר להם אמנם חטאתי לפלוני ועשיתי לו

כך וכך והריני היום שב ומתנחם. וכל המתגאה ואינו מודיע אלא מכסה פשעיו אין תשובתו גמורה שנאמר [\(משלי כח-יג\)](#) "מכסה פשעיו לא יצליח". במה דברים אמורים בעבירות שבין אדם לחבירו אבל בעבירות שבין אדם למקום אינו צריך לפרסם עצמו ועזות פנים היא לו אם גילם. אלא שב לפני האל ברוך הוא ופורט חטאיו לפניו ומתודה עליהם לפני רבים סתם וטובה היא לו שלא נתגלה עונו שנאמר [\(תהילים לב-א\)](#) "אשרי נשוי פשע כסוי חטאה":

ו אע"פ שהתשובה והצעקה יפה לעולם. בעשרה הימים שבין ראש השנה ויום הכפורים היא יפה ביותר ומתקבלת היא מיד שנאמר [\(ישעיה נה-ו\)](#) "דרשו ה' בהמצאו". במה דברים אמורים ביחיד אבל צבור כל זמן שעושים תשובה וצועקין בלב שלם הם נענין שנאמר [\(דברים ד-ז\)](#) "כה' אלהינו בכל קראנו אליו":

ז יום הכפורים הוא זמן תשובה לכל ליחיד ולרבים והוא קץ מחילה וסליחה לישראל. לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה ולהתודות ביום הכפורים. ומצות וידוי יום הכפורים שיתחיל מערב היום קודם שיאכל שמא יחנק בסעודה קודם שיתודה. ואע"פ שהתודה קודם שיאכל חוזר ומתודה בלילי יום הכפורים ערבית וחוזר ומתודה בשחרית ובמוסף ובמנחה ובנעילה. והיכן מתודה יחיד אחר תפלתו. ושליח צבור באמצע תפלתו בברכה רביעית:

ח הוידוי שנהגו בו כל ישראל אבל אנחנו חטאנו (כולנו) והוא עיקר הוידוי. עבירות שהתודה עליהם ביום הכפורים זה חוזר ומתודה עליהן ביום הכפורים אחר אע"פ שהוא עומד בתשובתו שנאמר [\(תהילים נא-ה\)](#) "כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד":

ט אין התשובה ולא יום הכפורים מכפרין אלא על עבירות שבין אדם למקום כגון מי שאכל דבר אסור או בעל בעילה אסורה וכיוצא בהן. אבל עבירות שבין אדם לחבירו כגון החובל את חבירו או המקלל חבירו או גוזלו וכיוצא בהן אינו נמחל לו לעולם עד שיתן לחבירו מה שהוא חייב לו וירצהו. אע"פ שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו צריך לרצותו ולשאול ממנו שימחול לו. אפילו לא הקניט את חבירו אלא בדברים צריך לפייסו ולפגע בו עד שימחול לו. לא רצה חבירו למחול לו מביא לו שורה של שלשה בני אדם מריעיו ופוגעין בו ומבקשין ממנו. לא נתרצה להן מביא לו שניה ושלישית לא רצה מניחו והולך לו וזה שלא מחל הוא החוטא. ואם היה רבו הולך ובא אפילו אלף פעמים עד שימחול לו:

י אסור לאדם להיות אכזרי ולא יתפייס אלא יהא נוח לרצות וקשה לכעוס ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול מוחל בלב שלם ובנפש חפיצה. ואפילו הצר לו וחטא לו הרבה לא יקום ולא יטור וזהו דרכם של זרע ישראל ולבם הנכון אבל העובדי כוכבים ערלי לב אינן כן אלא ועברתן

שמרה נצח. וכן הוא אומר על הגבעונים לפי שלא מחלו ולא נתפייסו
"והגבעונים לא מבני ישראל המה":

יא החוטא לחבירו ומת חבירו קודם שיבקש מחילה מביא עשרה בני אדם ומעמידן על קברו ויאמר בפניהם חטאתי לה' אלהי ישראל ולפלוני זה שכך וכך עשיתי לו. ואם היה חייב לו ממון יחזירו ליורשים. לא היה יודע לו יורשין יניחנו בבית דין ויתודה:

הלכות תשובה - פרק שלישי

א כל אחד ואחד מבני האדם יש לו זכיות ועונות. מי שזכיותיו יתירות על עונותיו צדיק. ומי שעונותיו יתירות על זכיותיו רשע. מחצה למחצה בינוני. וכן המדינה אם היו זכיות כל יושביה מרובות על עונותיהן הרי זו צדקת. ואם היו עונותיהם מרובין הרי זו רשעה. וכן כל העולם כולו:

ב אדם שעונותיו מרובין על זכיותיו מיד הוא מת ברשעו שנאמר "על רוב עונך". וכן מדינה שעונותיה מרובין מיד היא אובדת שנאמר [\(בראשית יח-כ\)](#) "זעקת סדום ועמורה כי רבה" וגו'. וכן כל העולם כולו אם היו עונותיהם מרובין מזכיותיהן מיד הן נשחתין שנאמר [\(בראשית ו-ה\)](#) "וירא ה' כי רבה רעת האדם". ושקול זה אינו לפי מנין הזכיות והעונות אלא לפי גודלם. יש זכות שהיא כנגד כמה עונות שנאמר [\(מלכים א יד-ג\)](#) "יען נמצא בו דבר טוב". ויש עון שהוא כנגד כמה זכיות שנאמר [\(קהלת ט-ח\)](#) "וחוטא אחד יאבד טובה הרבה". ואין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות והוא היודע היאך עורכין הזכיות כנגד העונות:

ג כל מי שניחם על המצות שעשה ותהה על הזכיות ואמר בלבו ומה הועלתי בעשייתן הלואי לא עשיתי אותן הרי זה איבד את כולן ואין מזכירים לו שום זכות בעולם שנאמר [\(יחזקאל לג-ב\)](#) "וצדקת הצדיק לא תצילנו ביום רשעו" אין זה אלא בתוהה על הראשונות. וכשם ששוקלין זכיות אדם ועונותיו בשעת מיתתו כך בכל שנה ושנה שוקלין עונות כל אחד ואחד מבאי העולם עם זכיותיו ביום טוב של ראש השנה. מי שנמצא צדיק נחתם לחיים. ומי שנמצא רשע נחתם למיתה והבינוני תולין אותו עד יום הכפורים אם עשה תשובה נחתם לחיים ואם לאו נחתם למיתה:

ד אע"פ שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב רמז יש בו כלומר עורו ישינים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם. אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל הביטו לנפשותיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם ויעזוב כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא

טובה. לפיכך צריך כל אדם שיראה עצמו כל השנה כולה כאילו חציו זכאי וחציו חייב. וכן כל העולם חציו זכאי וחציו חייב. חטא חטא אחד הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף חובה וגרם לו השחתה. עשה מצוה אחת הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות וגרם לו ולהם תשועה והצלה שנאמר [\(משלי י-כה\)](#) "וצדיק יסוד עולם" זה שצדק הכריע את כל העולם לזכות והצילו. ומפני ענין זה נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצות מראש השנה ועד יום הכפורים יתר מכל השנה. ונהגו כולם לקום בלילה בעשרה ימים אלו ולהתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ובכיבושין עד שיאור היום :

ה בשעה ששוקלין עונות אדם עם זכיותיו אין מחשבין עליו עון שחטא בו תחלה ולא שני אלא משלישי ואילך אם נמצאו עונותיו משלישי ואילך מרובין על זכיותיו אותם שתי עונות מצטרפים ודנין אותו על הכל. ואם נמצאו זכיותיו כנגד עונותיו אשר מעון שלישי ואילך מעבירים כל עונותיו ראשון ראשון. לפי שהשלישי נחשב ראשון שכבר נמחלו השנים. וכן הרביעי הרי הוא ראשון שכבר נמחל השלישי וכן עד סופן. במה דברים אמורים ביחיד שנאמר [\(איוב לג-כט\)](#) "הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר". אבל הצבור תולין להן עון ראשון שני ושלישי שנאמר [\(עמוס ב-ו\)](#) "על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו". וכשמחשבין להן על דרך זה מחשבין להן מרביעי ואילך. הבינונים אם היה בכלל מחצה עונות שלהן שלא הניח תפילין מעולם דנין אותו כפי חטאו ויש לו חלק לעולם הבא. וכן כל הרשעים שעונותיהן מרובים דנין אותן כפי חטאיהם ויש להן חלק לעולם הבא שכל ישראל יש להם חלק לעולם הבא אף על פי שחטאו שנאמר [\(ישעיה ס-כא\)](#) "ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ". ארץ זו משל כלומר ארץ החיים והוא העולם הבא. וכן חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא :

ו ואלו הן שאין להן חלק לעולם הבא אלא נכרתים ואובדין ונידונין על גודל רשעם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים. המינים והאפיקורוסין והכופרים בתורה והכופרים בתחיית המתים ובביאת הגואל המורדים ומחטיאי הרבים והפורשין מדרכי צבור והעושה עבירות ביד רמה בפרהסיא כיהויקים והמוסרים ומטילי אימה על הצבור שלא לשם שמים ושופכי דמים ובעלי לשון הרע והמושך ערלתו :

ז חמשה הן הנקראים מינים. האומר שאין שם אלוה ואין לעולם מנהיג. והאומר שיש שם מנהיג אבל הן שנים או יותר. והאומר שיש שם רבון אחד אבל שהוא גוף ובעל תמונה. וכן האומר שאינו לבדו הראשון וצור לכל. וכן העובד כוכב או מזל וזולתו כדי להיות מליץ בינו ובין רבון העולמים כל אחד מחמשה אלו הוא מין :

ח שלשה הן הנקראים אפיקורסין. האומר שאין שם נבואה כלל ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם. והמכחיש נבואתו של משה

רבינו. והאומר שאין הבורא יודע מעשה בני האדם כל אחד משלשה אלו הן אפיקורוסים. שלשה הן הכופרים בתורה. האומר שאין התורה מעם ה' אפילו פסוק אחד אפילו תיבה אחת אם אמר משה אמרו מפי עצמו הרי זה כופר בתורה. וכן הכופר בפרושה והוא תורה שבעל פה והמכחיש מגידה כגון צדוק ובייתוס. והאומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת וכבר בטלה תורה זו אע"פ שהיא היתה מעם ה' כגון ההגרים כל אחד משלשה אלו כופר בתורה:

ט שנים הם המומרים מישראל. המומר לעבירה אחת והמומר לכל התורה כולה. מומר לעבירה אחת זה שהחזיק עצמו לעשות אותה עבירה בזדון והורגל ונתפרסם בה אפילו היתה מן הקלות כגון שהחזיק תמיד ללבוש שעטנז או להקיף פאה ונמצא כאלו בטלה מצוה זו מן העולם אצלו הרי זה מומר לאותו דבר והוא שיעשה להכעיס. מומר לכל התורה כולה כגון החוזרים לדתי העובדי כוכבים בשעה שגוזרין גזרה וידבק בהם ויאמר מה בצע לי להדבק בישראל שהם שפלים ונרדפים טוב לי שאדבק באלו שידם תקיפה. הרי זה מומר לכל התורה כולה:

י מחטיאי הרבים כיצד אחד שהחטיא בדבר גדול כגון ירבעם וצדוק ובייתוס. ואחד שהחטיא בדבר קל אפילו לבטל מצות עשה. ואחד האונס אחרים עד שיחטאו כמנשה שהיה הורג את ישראל עד שיעבדו עבודת כוכבים או שהטעה אחרים והדיחם:

יא הפורש מדרכי צבור אף על פי שלא עבר עבירות אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצות בכללן ולא נכנס בצרתן ולא מתענה בתעניתן אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ וכאילו אינו מהן אין לו חלק לעולם הבא. העושה עבירות ביד רמה כיהויקים בין שעשה קלות בין שעשה חמורות אין לו חלק לעולם הבא. וזהו הנקרא מגלה פנים בתורה מפני שהעז מצחו וגילה פניו ולא בוש מדברי תורה:

יב שנים הם המוסרין המוסר חבירו ביד עכו"ם להורגו או להכותו. והמוסר ממון חבירו ביד עכו"ם או ביד אנס שהוא כעכו"ם ושניהם אין להם חלק לעוה"ב:

יג מטילי אימה על הצבור שלא לשם שמים זה הרודה צבור בחזקה והם יראים ומפחדים ממנו וכוונתו לכבוד עצמו וכל חפציו שלא לכבוד שמים כגון מלכי העכו"ם:

יד כל אחד ואחד מעשרים וארבעה אנשים אלו שמנינו אע"פ שהן מישראל אין להם חלק לעוה"ב. ויש עבירות קלות מאלו ואעפ"כ אמרו חכמים שהרגיל בהן אין להם חלק לעוה"ב וכדי הן להתרחק מהן ולהזהר בהן. ואלו הן המכנה שם לחבירו והקורא לחבירו בכינויו והמלבין פני חבירו ברבים והמתכבד בקלון חבירו והמבזה תלמידי חכמים והמבזה

רבותיו והמבזה את המועדות והמחלל את הקדשים. במה דברים אמורים שכל אחד מאלו אין לו חלק לעוה"ב כשמת בלא תשובה אבל אם שב מרשעו ומת והוא בעל תשובה הרי זה מבני העולם הבא שאין לך דבר שעומד בפני התשובה. אפילו כפר בעיקר כל ימיו ובאחרונה שב יש לו חלק לעולם הבא שנאמר [\(ישעיה נז-יט\)](#) "שלוש שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו". כל הרשעים והמומרים וכיוצא בהן שחזרו בתשובה בין בגלוי בין במטמוניות מקבלין אותן שנאמר [\(ירמיה ג-יד\)](#) "שובו בנים שובבים". אע"פ שעדין שובב הוא שהרי בסתר שב ולא בגלוי מקבלין אותו בתשובה :

הלכות תשובה - פרק רביעי

א ארבעה ועשרים דברים מעכבין את התשובה. ארבעה מהן עון גדול והעושה אחד מהן אין הקב"ה מספיק בידו לעשות תשובה לפי גודל חטאו : ואלו הן. א) המחטיא את הרבים ובכלל עון זה המעכב את הרבים מלעשות מצוה. ב) והמטה את חבריו מדרך טובה לרעה כגון מסית ומדיח. ג) הרואה בנו יוצא לתרבות רעה ואינו ממחה בידו. הואיל ובנו ברשותו אילו מיחה בו היה פורש ונמצא כמחטיאו. ובכלל עון זה כל שאפשר בידו למחות באחרים בין יחיד בין רבים ולא מיחה אלא יניחם בכשלונם. ד) והאומר אחטא ואשוב ובכלל זה האומר אחטא ויום הכפורים מכפר :

ב ומהן חמשה דברים הנועלים דרכי התשובה בפני עושיהן. ואלו הן : א) הפורש מן הצבור, לפי שבזמן שיעשו תשובה לא יהיה עמהן ואינו זוכה עמהן בזכות שעושיין. ב) והחולק על דברי חכמים, לפי שמחלוקתו גורמת לו לפרוש מהן ואינו יודע דרכי התשובה. ג) והמלעיג על המצות, שכיון שנתבזו בעיניו אינו רודף אחריהן ולא עושן ואם לא יעשה במה יזכה. ד) והמבזה רבותיו, שדבר זה גורם לו לדחפו ולטרדו כגחזי ובזמן שנטרד לא ימצא מלמד ומורה לו דרך האמת. ה) והשונא את התוכחות שהרי לא הניח לו דרך תשובה. שהתוכחה גורמת לתשובה שבזמן שמודיעין לו לאדם חטאיו ומכלימין אותו חוזר בתשובה כמו שכתוב בתורה [\(דברים ט-ז\)](#) "זכור ואל תשכח", [\(דברים ט-ז\)](#) "ממרים הייתם". [\(דברים כט-ג\)](#) "ולא נתן ה' לכם לב". [\(דברים לב-ו\)](#) "עם נבל ולא חכם". וכן ישעיהו הוכיח את ישראל ואמר [\(ישעיה א-ד\)](#) "הוי גוי חוטא". [\(ישעיה א-ג\)](#) "ידע שור קונהו". [\(ישעיה מח-ד\)](#) "מדעתי כי קשה אתה". וכן צוהו האל להוכיח לחטאים שנאמר [\(ישעיה נח-א\)](#) "קרא בגרון אל תחשוך". וכן כל הנביאים הוכיחו לישראל עד שחזרו בתשובה. לפיכך צריך להעמיד בכל קהל וקהל מישראל חכם גדול וזקן וירא שמים מנעוריו ואהוב להם שיהא מוכיח

לרבים ומחזירן בתשובה, וזה ששונא את התוכחות אינו בא למוכיח ולא שומע דבריו לפיכך יעמוד בחטאתיו שהם בעיניו טובים :

ג ומהם חמשה דברים העושה אותן אי אפשר לו שישוב בתשובה גמורה לפי שהם עונות שבין אדם לחבירו ואינו יודע חבירו שחטא לו כדי שיחזיר לו או ישאל ממנו למחול לו. ואלו הן : א) המקלל את הרבים ולא קלל אדם ידוע כדי שישאל ממנו כפרה. ב) והחולק עם גנב, שלפי שאינו יודע גניבה זו של מי היא אלא הגנב גונב לרבים ומביא לו והוא לוקח. ועוד שהוא מחזיק יד הגנב ומחטיאו. ג) והמוצא אבדה ואינו מכריז עליה עד שיחזירה לבעליה, לאחר זמן כשיעשה תשובה אינו יודע למי יחזיר. ד) והאוכל שור עניים ויתומים ואלמנות. אלו בני אדם אמללין הם ואינן ידועים ומפורסמים וגולים מעיר לעיר ואין להם מכיר כדי שידע שור זה של מי הוא ויחזירנו לו. ה) והמקבל שוחד להטות דין אינו יודע עד היכן הגיע הטייה זו וכמה היא כחה כדי שיחזיר, שהדבר יש לו רגלים ועוד שהוא מחזיק יד זה ומחטיאו :

ד ומהן חמשה דברים העושה אותן אין חזקתו לשוב מהן. לפי שהם דברים קלים בעיני רוב האדם ונמצא חוטא והוא ידמה שאין זה חטא. ואלו הן : א) האוכל מסעודה שאינה מספקת לבעליה שזה אבק גזל הוא. והוא מדמה שלא חטא ויאמר כלום אכלתי אלא ברשותו. ב) המשתמש בעבוטו של עני שהעבוט של עני אינו אלא כגון קורדום ומחרישה ויאמר בלבו אינן חסרים והרי לא גזלתי אותו. ג) המסתכל בעריות מעלה על דעתו שאין בכך כלום שהוא אומר וכי בעלתי או קרבתי אצלה. והוא אינו יודע שראיית העינים עון גדול שהיא גורמת לגופן של עריות שנאמר [\(במדבר טו-לט\)](#) "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם". ד) המתכבד בקלון חבירו אומר בלבו שאינו חטא לפי שאין חבירו עומד שם ולא הגיע לו בושת ולא ביישו אלא ערך מעשיו הטובים וחכמתו למול מעשה חבירו או חכמתו כדי שיראה מכללו שהוא מכובד וחבירו בזוי. ה) והחושד כשרים אומר בלבו שאינו חטא לפי שהוא אומר מה עשיתי לו וכי יש שם אלא חשד שמא עשה או לא עשה והוא אינו יודע שזה עון שמשים אדם כשר בדעתו כבעל עבירה :

ה ומהן חמשה דברים העושה אותם ימשך אחריהם תמיד וקשים הם לפרוש מהן. לפיכך צריך אדם להזהר מהן שמא ידבק בהן והן כולן דעות רעות עד מאד. ואלו הן. רכילות ולשון הרע ובעל חימה ובעל מחשבה רעה והמתחבר לרשע מפני שהוא לומד ממעשיו והן נרשמים בלבו. הוא שאמר שלמה [\(משלי יג-כ\)](#) "ורועה כסילים ירוע". וכבר בארנו בהלכות דעות דברים שצריך כל אדם לנהוג בהן תמיד קל וחומר לבעל תשובה :

ו כל אלו הדברים וכיוצא בהן אף על פי שמעכבין את התשובה אין מונעין אותה אלא אם עשה אדם תשובה מהן הרי זה בעל תשובה ויש לו חלק לעולם הבא :

א רשות לכל אדם נתונה אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו. ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו. הוא שכתוב בתורה [\(בראשית ג-כב\)](#) "הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע". כלומר הן מין זה של אדם היה יחיד בעולם ואין מין שני דומה לו בזה הענין שיהא הוא מעצמו בדעתו ובמחשבתו יודע הטוב והרע ועושה כל מה שהוא חפץ ואין מי שיעכב בידו מלעשות הטוב או הרע וכיון שכן הוא פן ישלח ידו:

ב אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אומה"ע ורוב גולמי בני ישראל שהקב"ה גוזר על האדם מתחלת ברייתו להיות צדיק או רשע. אין הדבר כן אלא כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם או חכם או סכל או רחמן או אכזרי או כילי או שוע וכן שאר כל הדעות. ואין לו מי שיכפהו ולא גוזר עליו ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאי זו דרך שירצה. הוא שירמיהו אמר [\(איכה ג-לח\)](#) "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב". כלומר אין הבורא גוזר על האדם להיות טוב ולא להיות רע. וכיון שכן הוא נמצא זה החוטא הוא הפסיד את עצמו. ולפיכך ראוי לו לבכות ולקונן על חטאיו ועל מה שעשה לנפשו וגמלה רעה. הוא שכתוב אחריו [\(איכה ג-לט\)](#) "מה יתאונן אדם חי" וגו'. וחזר ואמר הואיל ורשותנו בידינו ומדעתנו עשינו כל הרעות ראוי לנו לחזור בתשובה ולעזוב רשענו שהרשות עתה בידינו הוא שכתוב אחריו [\(איכה ג-מ\)](#) "נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה" וגו' :

ג ודבר זה עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצוה שנאמר [\(דברים ל-טו\)](#) "ראה נתתי לפניך היום את החיים". וכתוב [\(דברים יא-כו\)](#) "ראה אנכי נותן לפניכם היום". כלומר שהרשות בידיכם וכל שיחפוץ האדם לעשות ממעשה בני האדם עושה בין טובים בין רעים. ומפני זה הענין נאמר [\(דברים ה-כו\)](#) "מי יתן והיה לבבם זה להם". כלומר שאין הבורא כופה בני האדם ולא גוזר עליהן לעשות טובה או רעה אלא הכל מסור להם :

ד אילו האל היה גוזר על האדם להיות צדיק או רשע או אילו היה שם דבר שמושך את האדם בעיקר תולדתו לדרך מן הדרכים או למדע מן המדעות או לדעה מן הדעות או למעשה מן המעשים כמו שבודים מלבם הטפשים הוברי שמים היאך היה מצוה לנו על ידי הנביאים עשה כך ואל תעשה כך הטיבו דרכיכם ואל תלכו אחרי רשעכם והוא מתחלת ברייתו כבר נגזר עליו או תולדתו תמשוך אותו לדבר שאי אפשר לזוז ממנו. ומה מקום היה לכל התורה כולה ובאי זה דין ואיזה משפט נפרע מן הרשע או משלם שכר לצדיק. השופט כל הארץ לא יעשה משפט. ואל תתמה ותאמר

היאך יהיה האדם עושה כל מה שיחפוץ ויהיו מעשיו מסורים לו וכי יעשה בעולם דבר שלא ברשות קונו ולא חפצו והכתוב אומר [\(תהילים קלה-ו\)](#) "כל אשר חפץ ה' עשה בשמים ובארץ". דע שהכל כחפצו יעשה ואף על פי שמעשינו מסורין לנו. כיצד כשם שהיוצר חפץ להיות האש והרוח עולים למעלה והמים והארץ יורדים למטה והגלגל סובב בעיגול וכן שאר בריות העולם להיות כמנהגן שחפץ בו. ככה חפץ להיות האדם רשותו בידו וכל מעשיו מסורין לו ולא יהיה לו לא כופה ולא מושך אלא הוא מעצמו ובדעתו שנתן לו האל עושה כל שהאדם יכול לעשות. לפיכך דנין אותו לפי מעשיו אם עשה טובה מטיבין לו ואם עשה רעה מריעין לו. הוא שהנביא אומר מידכם היתה זאת לכם. גם המה בחרו בדרכיהם. ובענין זה אמר שלמה [\(קהלת יא-ט\)](#) "שמח בחור בילדותך" [\(קהלת יא-ט\)](#) "ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט". כלומר דע שיש בידך כח לעשות ועתיד אתה ליתן את הדין:

ה שמא תאמר והלא הקב"ה יודע כל מה שיהיה וקודם שיהיה ידע שזה יהיה צדיק או רשע או לא ידע. אם ידע שהוא יהיה צדיק אי אפשר שלא יהיה צדיק ואם תאמר שידע שיהיה צדיק ואפשר שיהיה רשע הרי לא ידע הדבר על בוריו. דע שתשובת שאלה זו ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים וכמה עיקרים גדולים והררים רמים תלויים בה אבל צריך אתה לידע ולהבין בדבר זה שאני אומר. כבר בארנו בפי' שני מהלכות יסודי התורה שהקב"ה אינו יודע מדיעה שהיא חוץ ממנו כבני אדם שהם ודעתם שנים. אלא הוא יתעלה שמו ודעתו אחד ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בוריו וכשם שאין כח באדם להשיג ולמצוא אמתת הבורא שנאמר [\(שמות לג-כ\)](#) "כי לא יראני האדם וחי" כך אין כח באדם להשיג ולמצוא דעתו של בורא. הוא שהנביא אמר [\(ישעיה נה-ח\)](#) "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי". וכיון שכן הוא אין בנו כח לידע היאך ידע הקב"ה כל הברואים והמעשים אבל נדע בלא ספק שמעשה האדם ביד האדם ואין הקב"ה מושכו ולא גוזר עליו לעשות כך. ולא מפני קבלת הדת בלבד נודע דבר זה אלא בראיות ברורות מדברי החכמה. ומפני זה נאמר בנבואה שדנין את האדם על מעשיו כפי מעשיו אם טוב ואם רע וזה הוא העיקר שכל דברי הנבואה תלויין בו:

הלכות תשובה - פרק ששי

א פסוקים הרבה יש בתורה ובדברי נביאים שהן נראין כסותרין עיקר זה ונכשלין בהן רוב האדם ויעלה על דעתן מהן שהקב"ה הוא גוזר על האדם לעשות רעה או טובה ושאין לבו של אדם מסור לו להטותו לכל אשר ירצה. והרי אני מבאר עיקר גדול שממנו תדע פירוש כל אותן הפסוקים. בזמן שאדם אחד או אנשי מדינה חוטאים ועושה החוטא

חטא שעושה מדעתו וברצונו כמו שהודענו ראוי להפרע ממנו והקב"ה יודע איך יפרע. יש חטא שהדין נותן שנפרעים ממנו על חטאו בעולם הזה בגופו או בממונו או בבניו הקטנים שבניו של אדם הקטנים שאין בהם דעת ולא הגיעו לכלל מצות כקניינו הן וכתוב [\(דברים כד-טז\)](#) "איש בחטאו ימות" עד שיעשה איש. ויש חטא שהדין נותן שנפרעין ממנו לעולם הבא ואין לעובר עליו שום נזק בעולם הזה. ויש חטא שנפרעין ממנו בעולם הזה ולעולם הבא:

ב במה דברים אמורים בזמן שלא עשה תשובה אבל אם עשה תשובה התשובה כתריס לפני הפורענות. וכשם שהאדם חוטא מדעתו וברצונו כך הוא עושה תשובה מדעתו וברצונו:

ג ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיתן הדין לפני דיין האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה. הוא שהקב"ה אמר על ידי ישעיהו [\(ישעיהו ו-י\)](#) "השמן לב העם הזה" וגו'. וכן הוא אומר [\(דה"ב לו-טז\)](#) "ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים ובוזים דבריו ומתעתעים בנביאיו עד עלות חמת ה' בעמו עד לאין מרפא". כלומר חטאו ברצונם והרבו לפשוע עד שנתחייבו למנוע מהן התשובה שהיא המרפא. לפיכך כתוב בתורה [\(שמות ד-כא\)](#) "ואני אחזק את לב פרעה". לפי שחטא מעצמו תחלה והרע לישראל הגרים בארצו שנאמר [\(שמות א-י\)](#) "הבה נתחכמה לו". נתן הדין למנוע התשובה ממנו עד שנפרע ממנו. לפיכך חזק הקב"ה את לבו. ולמה היה שולח לו ביד משה ואומר "שלח" ועשה תשובה וכבר אמר לו הקב"ה "אין אתה משלח" שנאמר [\(שמות ט-ז\)](#) "ואתה ועבדיך ידעתי" וגו' [\(שמות ט-טז\)](#) "ואולם בעבור זאת העמדתיך". כדי להודיע לבאי העולם שבזמן שמונע הקב"ה התשובה לחוטא אינו יכול לשוב אלא ימות ברשעו שעשה בתחילה ברצונו. וכן סיחון לפי עונות שהיו לו נתחייב למונעו מן התשובה שנאמר [\(דברים ב-ל\)](#) "כי הקשה ה' אלהיך את רוחו ואמץ את לבבו". וכן הכנענים לפי תועבותיהן מנע מהן התשובה עד שעשו מלחמה עם ישראל. שנאמר [\(יהושע יא-כ\)](#) "כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרימם". וכן ישראל בימי אליהו לפי שהרבו לפשוע מנע מאותן המרבים לפשוע תשובה שנאמר [\(מלכים א יח-לז\)](#) "ואתה הסבות את לבם אחורנית" כלומר מנעת מהן התשובה. נמצאת אומר שלא גזר האל על פרעה להרע לישראל. ולא על סיחון לחטוא בארצו. ולא על הכנענים להתעיב. ולא על ישראל לעבוד עכו"ם אלא כולן חטאו מעצמן וכולן נתחייבו למנוע מהן התשובה:

ד וכענין זה שואלין הצדיקים והנביאים בתפלתם מאת ה' לעזרם על האמת. כמו שאמר דוד [\(תהילים כז-יא\)](#) "הורני ה' דרכך". כלומר אל ימנעוני חטאי דרך האמת שממנה אדע דרכך ויחוד שמך. וכן זה שאמר [\(תהילים נא-יד\)](#) "ורוח נדיבה תסמכני" כלומר תניח רוחי לעשות חפצך ואל יגרמו לי

חטאי למונעני מתשובה אלא תהיה הרשות בידי עד שאחזור ואבין ואדע דרך האמת. ועל דרך זו כל הדומה לפסוקים אלו:

ה ומהו זה שאמר דוד [\(תהילים כה-ח\)](#) "טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך" [\(תהילים כה-ט\)](#) "ידרך עניים" וגו'. זה ששלח נביאים להם מודיעים דרכי ה' ומחזירין אותן בתשובה. ועוד שנתן בהם כח ללמוד ולהבין. שמדה זו בכל אדם שכל זמן שהוא נמשך בדרכי החכמה והצדק מתאוה להן ורודף אותם. והוא מה שאמרו רז"ל בא לטהר מסייעין אותו כלומר ימצא עצמו נעזר על הדבר והלא כתוב בתורה [\(בראשית טו-ג\)](#) "ועבדום וענו אותם" הרי גזר על המצריים לעשות רע. וכתוב [\(דברים לא-טז\)](#) "וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ". הרי גזר על ישראל לעבוד כו"ם ולמה נפרע מהן. לפי שלא גזר על איש פלוני הידוע שיהיה הוא הזונה אלא כל אחד ואחד מאותן הזונים לעבוד כו"ם אילו לא רצה לעבוד לא היה עובד. ולא הודיעו הבורא אלא מנהגו של עולם. הא למה זה דומה לאומר העם הזה יהיה בהן צדיקים ורשעים. לא מפני זה יאמר הרשע כבר נגזר עליו שיהיה רשע מפני שהודיע למשה שיהיו רשעים בישראל. כענין שנאמר [\(דברים טו-יא\)](#) "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ". וכן המצריים כל אחד ואחד מאותן המצירים והמריעים לישראל אילו לא רצה להרע להם הרשות בידו. שלא גזר על איש ידוע אלא הודיעו שסוף זרעו עתיד להשתעבד בארץ לא להם. וכבר אמרנו שאין כח באדם לידע היאך ידע הקב"ה דברים העתידין להיות:

הלכות תשובה - פרק שביעי

א הואיל ורשות כל אדם נתונה לו כמו שבארנו ישתדל אדם לעשות תשובה ולהתודות בפיו מחטאיו ולנעור כפיו מחטאיו כדי שימות והוא בעל תשובה ויזכה לחיי העולם הבא:

ב לעולם יראה אדם עצמו כאילו הוא נוטה למות ושמא ימות בשעתו ונמצא עומד בחטאו לפיכך ישוב מחטאיו מיד. ולא יאמר כשאזקין אשוב שמא ימות טרם שיזקין. הוא ששלמה אמר בחכמתו [\(קהלת ט-ח\)](#) "בכל עת יהיו בגדיך לבנים":

ג אל תאמר שאין תשובה אלא מעבירות שיש בהן מעשה כגון זנות וגזל וגניבה. אלא כשם שצריך אדם לשוב מאלו כך הוא צריך לחפש בדעות רעות שיש לו ולשוב מן הכעס ומן האיבה ומן הקנאה ומן ההתול ומרדיפת הממון והכבוד ומרדיפת המאכלות וכיוצא בהן מן הכל צריך לחזור בתשובה. ואלו העונות קשים מאותן שיש בהן מעשה שבזמן

ש'אדם נשקע באלו קשה הוא לפרוש מהם. וכן הוא אומר [\(ישעיה נה-ז\)](#) :
"יעזוב רשע" וגו' :

ד ואל ידמה אדם בעל תשובה שהוא מרוחק ממעלת הצדיקים מפני העונות והחטאות שעשה. אין הדבר כן אלא אהוב ונחמד הוא לפני הבורא כאילו לא חטא מעולם. ולא עוד אלא ששכרו הרבה שהרי טעם טעם החטא ופירש ממנו וכבש יצרו. אמרו חכמים מקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורין יכולין לעמוד בו. כלומר מעלתן גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם מפני שהן כובשים יצרם יותר מהם :

ה כל הנביאים כולן צוו על התשובה ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה. וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין שנאמר [\(דברים ל-א\)](#) "והיה כי יבאו עליך כל הדברים" וגו' [\(דברים ל-ב\)](#) "ושבת עד ה' אלהיך" [\(דברים ל-ג\)](#) "ושב ה' אלהיך" וגו' :

ו גדולה תשובה שמקרבת את האדם לשכינה שנאמר [\(הושע יד-ב\)](#) "שובה ישראל עד ה' אלהיך". ונאמר [\(עמוס ד-ז\)](#) "ולא שבתם עדי נאם ה'". ונאמר [\(ירמיה ד-א\)](#) "אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב". כלומר אם תחזור בתשובה בי תדבק. התשובה מקרבת את הרחוקים. אמש היה זה שנאוי לפני המקום משוקץ ומרוחק ותועבה. והיום הוא אהוב ונחמד קרוב וידיד. וכן אתה מוצא שבלשון שהקב"ה מרחיק החוטאים בה מקרב את השבים בין יחיד בין רבים. שנאמר [\(הושע ב-א\)](#) "והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי". ונאמר ביכניהו ברשעתו כתוב [\(ירמיה כב-ל\)](#) "את האיש הזה ערירי גבר לא יצלח בימיו", [\(ירמיה כב-כד\)](#) "אם יהיה כניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני" וגו'. וכיון ששב בגלותו נאמר בזרובבל בנו [\(חגי ב-כג\)](#) "ביום ההוא נאם ה' צבאות אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי נאם ה' ושמתיך כחותם" :

ז כמה מעולה מעלת התשובה. אמש היה זה מובדל מה' אלהי ישראל שנאמר [\(ישעיה נט-ב\)](#) "עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלהיכם". צועק ואינו נענה שנאמר [\(ישעיה א-טו\)](#) "כי תרבו תפלה" וגו' ועושה מצות וטורפין אותן בפניו שנאמר [\(ישעיה א-יב\)](#) "מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי", [\(מלאכי א-י\)](#) "מי גם בכס ויסגר דלתים" וגו'. והיום הוא מודבק בשכינה שנאמר [\(דברים ד-ד\)](#) "ואתם הדבקים בה' אלהיכם". צועק ונענה מיד שנאמר [\(ישעיה סה-כד\)](#) "והיה טרם יקראו ואני אענה". ועושה מצות ומקבלין אותן בנחת ושמחה שנאמר [\(קהלת ט-ז\)](#) "כי כבר רצה האלהים את מעשיך". ולא עוד אלא שמתאווים להם שנאמר [\(מלאכי ג-ד\)](#) "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלם כימי עולם וכשנים קדמוניות" :

ח בעלי תשובה דרכן להיות שפלים וענוים ביותר. אם חרפו אותן הכסילים במעשיהם הראשונים ואמרו להן אמש היית עושה כך וכך ואמש היית אומר כך וכך. אל ירגישו להן אלא שומעין ושמחים ויודעין

שזו זכות להם. שכל זמן שהם בושים ממעשיהם שעברו ונכלמים מהן זכותם מרובה ומעלתם מתגדלת. וחטא גמור הוא לומר לבעל תשובה זכור מעשיך הראשונים או להזכירן לפניו כדי לביישו. או להזכיר דברים וענינים הדומין להם כדי להזכירו מה עשה. הכל אסור ומוזהר עליו בכלל הונית דברים שהזהירה תורה עליה שנאמר [\(ויקרא כה-יז\)](#) "ולא תונו איש את עמיתו":

הלכות תשובה - פרק שמיני

א הטובה הצפונה לצדיקים היא חיי העולם הבא והיא החיים שאין מות עמהן והטובה שאין עמה רעה. הוא שכתוב בתורה [\(דברים כב-ז\)](#) "למען ייטב לך והארכת ימים". מפי השמועה למדו [\(דברים כב-ז\)](#) "למען ייטב לך" לעולם שכולו טוב [\(דברים כב-ז\)](#) "והארכת ימים" לעולם שכולו ארוך. וזהו הוא העולם הבא. שכר הצדיקים הוא שיזכו לנועם זה ויהיו בטובה זו. ופרעון הרשעים הוא שלא יזכו לחיים אלו אלא יכרתו וימותו. וכל מי שאינו זוכה לחיים אלו הוא המת שאינו חי לעולם אלא נכרת ברשעו ואבד כבהמה. וזהו כרת הכתובה בתורה שנאמר [\(במדבר טו-לא\)](#) "הכרת תכרת הנפש ההיא". מפי השמועה למדו [\(במדבר טו-לא\)](#) "הכרת" בעולם הזה [\(במדבר טו-לא\)](#) "תכרת" לעולם הבא. כלומר שאותה הנפש שפירשה מן הגוף. בעולם הזה אינה זוכה לחיי העולם הבא אלא גם מן העולם הבא נכרתת:

ב העולם הבא אין בו גוף וגויה אלא נפשות הצדיקים בלבד בלא גוף כמלאכי השרת. הואיל ואין בו גויות אין בו לא אכילה ולא שתייה ולא דבר מכל הדברים שגופות בני אדם צריכין להן בעולם הזה. ולא יארע דבר בו מן הדברים שמארעין לגופות בעולם הזה. כגון ישיבה ועמידה ושינה ומיתה ועצב ושחוק וכיוצא בהן. כך אמרו חכמים הראשונים [\(גמרא ברכות יז-א\)](#) "העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתייה" ולא תשמיש [\(גמרא ברכות יז-א\)](#) "אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהן ונהנין מזיו השכינה". הרי נתברר לך שאין שם גוף לפי שאין שם אכילה ושתייה. וזה שאמרו צדיקים יושבין דרך חידה אמרו. כלומר הצדיקים מצויין שם בלא עמל ובלא יגיעה. וכן זה שאמרו עטרותיהן בראשיהן כלומר דעת שידעו שבגללה זכו לחיי העולם הבא מצויה עמהן והיא העטרה שלהן כענין שאמר שלמה [\(שיר השירים ג-יא\)](#) "בעטרה שעטרה לו אמו". והרי הוא אומר [\(ישעיה לה-י\)](#) "ושמחת עולם על ראשם" ואין השמחה גוף כדי שתנוח על הראש כך עטרה שאמרו חכמים כאן היא הידיעה. ומהו זהו שאמרו נהנין מזיו שכינה שיודעים ומשיגין מאמתת הקב"ה מה שאינם יודעים והם בגוף האפל השפל:

ג כל נפש האמורה בענין זה אינה הנשמה הצריכה לגוף אלא צורת הנפש שהיא הדעה שהשיגה מהבורא כפי כחה והשיגה הדעות הנפרדות ושאר המעשים והיא הצורה שביארנו ענינה בפרק רביעי מהלכות יסודי התורה היא הנקראת נפש בענין זה. חיים אלו לפי שאין עמהם מות שאין המות אלא ממאורעות הגוף ואין שם גוף נקראו צרור החיים שנאמר [\(שמואל א כה-כט\)](#) "והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים". וזהו השכר שאין שכר למעלה ממנו והטובה שאין אחריה טובה והיא שהתאוו לה כל הנביאים:

ד וכמה שמות נקראו לה דרך משל. הר ה'. ומקום קדשו. ודרך הקדש. וחצרות ה'. ונועם ה'. ואהל ה'. והיכל ה'. ובית ה'. ושער ה'. וחכמים קראו לה דרך משל לטובה זו המזומנת לצדיקים סעודה. וקורין לה בכל מקום העולם הבא:

ה הנקמה שאין נקמה גדולה ממנה שתכרת הנפש ולא תזכה לאותן החיים שנאמר [\(במדבר טו-לא\)](#) "הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה". וזה האבדון הוא שקורין אותו הנביאים דרך משל באר שחת ואבדון ותפתה ועלוקה וכל לשון כלייה והשחתה קוראין לו לפי שהיא הכלייה שאין אחריה תקומה וההפסד שאינו חוזר לעולם:

ו שמא תקל בעיניך טובה זו ותדמה שאין שכר המצות והיות האדם שלם בדרכי האמת אלא להיותו אוכל ושותה מאכלות טובות ובוועל צורות נאות ולובש בגדי שש ורקמה ושוכן באהלי שן ומשתמש בכלי כסף וזהב ודברים הדומים לאלו כמו שמדמין אלו הערביים הטפשים האוילים השטופים בזמה. אבל החכמים ובעלי דעה ידעו שכל הדברים האלו דברי הבאי והבל הם ואין בהם תועלת ואינה טובה גדולה אצלנו בעולם הזה אלא מפני שאנו בעלי גוף וגויה וכל הדברים האלו צרכי הגוף הם ואין הנפש מתאוה להם ומחמדתן אלא מפני צורך הגוף כדי שימצא חפצו ויעמוד על בוריו ובזמן שאין שם גוף נמצאו כל הדברים האלו בטלים. הטובה הגדולה שתהיה בה הנפש בעולם הבא אין שום דרך בעולם הזה להשיגה ולידע אותה. שאין אנו יודעים בעולם הזה אלא טובת הגוף ולה אנו מתאוין אבל אותה הטובה גדולה עד מאד ואין לה ערך בטובות העולם הזה אלא דרך משל אבל בדרך האמת שנערוך טובת הנפש בעולם הבא בטובות הגוף בעולם הזה במאכל ובמשתה אינו כן. אלא אותה הטובה גדולה עד אין חקר ואין לה ערך ודמיון. הוא שאמר דוד [\(תהילים לא-כ\)](#) "מה רב טובך אשר צפנת ליראיך" וגו':

ז וכמה כמה דוד והתאוה לחיי העולם הבא שנאמר [\(תהילים כז-יג\)](#) "לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ חיים". כבר הודיעונו החכמים הראשונים שטובת העולם הבא אין כח באדם להשיגה על בוריה ואין יודע גדלה ויפיה ועצמה אלא הקב"ה לבדו. ושכל הטובות שמתנבאים בהם הנביאים לישראל אינן אלא לדברים שבגוף שנהנין בהן ישראל לימות המשיח בזמן שתשוב הממשלה לישראל אבל טובת חיי העולם

הבא אין לה ערך ודמיון ולא דמוה הנביאים כדי שלא יפחתו אותה בדמיון. הוא שישעיהו אמר [\(ישעיה טז-ג\)](#) "עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו". כלומר הטובה שלא ראתה אותה עין נביא ולא ראה אותה אלא אלהים, עשה אותה האלהים לאדם שמחכה לו. אמרו חכמים כל הנביאים כולן לא ניבאו אלא לימות המשיח אבל העולם הבא [\(ישעיה טז-ג\)](#) "עין לא ראתה אלהים זולתך":

ח זה שקראו אותו חכמים העולם הבא לא מפני שאינו מצוי עתה וזה העולם אובד ואחר כך יבא אותו העולם. אין הדבר כן. אלא הרי הוא מצוי ועומד שנאמר [\(תהילים לא-ב\)](#) "אשר צפנת ליראיך פעלת" וגוי ולא קראוהו עולם הבא אלא מפני שאותן החיים באין לו לאדם אחר חיי העולם הזה שאנו קיימים בו בגוף ונפש וזהו הנמצא לכל אדם בראשונה:

הלכות תשובה - פרק תשיעי

א מאחר שנודע שמתן שכרן של מצות והטובה שנזכה לה אם שמרנו דרך ה' הכתוב בתורה היא חיי העולם הבא שנאמר [\(דברים כב-ז\)](#) "למען ייטב לך והארכת ימים". והנקמה שנוקמים מן הרשעים שעזבו ארחות הצדק הכתובות בתורה היא הכרת שנאמר [\(במדבר טו-לא\)](#) "הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה". מהו זה שכתוב בכל התורה כולה "אם תשמעו" יגיע לכם כך [\(ויקרא כו-יד\)](#) "ואם לא תשמעו" יקרה אתכם כך וכל אותן הדברים בעולם הזה. כגון שובע ורעב ומלחמה ושלוש ומלכות ושפלות וישיבת הארץ וגלות והצלחת מעשה והפסדו ושאר כל דברי הברית. כל אותן הדברים אמת היו ויהיו ובזמן שאנו עושים כל מצות התורה יגיעו אלינו טובות העולם הזה כולן. ובזמן שאנו עוברין עליהן תקראנה אותנו הרעות הכתובות. ואף על פי כן אין אותן הטובות הם סוף מתן שכרן של מצות ולא אותן הרעות הם סוף הנקמה שנוקמין מעובר על כל המצות. אלא כך הוא הכרע כל הדברים. הקב"ה נתן לנו תורה זו עץ חיים היא וכל העושה כל הכתוב בה ויודעו דעה גמורה נכונה זוכה בה לחיי העולם הבא. ולפי גודל מעשיו ורוב חכמתו הוא זוכה. והבטיחנו בתורה שאם נעשה אותה בשמחה ובטובת נפש ונהגה בחכמתה תמיד שיסיר ממנו כל הדברים המונעים אותנו מלעשותה כגון חולי ומלחמה ורעב וכיוצא בהן. וישפיע לנו כל הטובות המחזיקות את ידינו לעשות התורה כגון שובע ושלוש ורבוי כסף וזהב. כדי שלא נעסוק כל ימינו בדברים שהגוף צריך להן אלא נשב פנויים ללמוד בחכמה ולעשות המצוה כדי שנזכה לחיי העולם הבא. וכן הוא אומר בתורה אחר שהבטיח בטובות העולם הזה [\(דברים ו-כה\)](#) "וצדקה תהיה לנו" וגוי. וכן הודיענו בתורה שאם נעזוב התורה מדעת ונעסוק בהבלי הזמן כענין שנאמר [\(דברים לב-טו\)](#) "וישמן ישורון ויבעט", שדיין האמת יסיר מן העוזבים כל טובות העולם הזה

שהן חזקו ידיהם לבעוט ומביא עליהם כל הרעות המונעים אותן מלקנות העולם הבא כדי שיאבדו ברשעים. הוא שכתוב בתורה [\(דברים כח-מו\)](#) "תחת אשר לא עבדת את ה'" וגו'. [\(דברים כח-מח\)](#) "ועבדת את אויביך אשר ישלחנו ה' בד". נמצא. פירוש כל אותן הברכות והקללות על דרך זו, כלומר אם עבדתם את ה' בשמחה ושמרתם דרכו משפיע לכם הברכות האלו ומרחיק הקללות מכם עד שתהיו פנויים להתחכם בתורה ולעסוק בה כדי שתזכו לחיי העולם הבא ויטב לך לעולם שכולו טוב ותאריך ימים לעולם שכולו ארוך ונמצאתם זוכין לשני העולמות. לחיים טובים בעולם הזה המביאים לחיי העולם הבא. שאם לא יקנה פה חכמה ומעשים טובים אין לו במה יזכה שנאמר [\(קהלת ט-י\)](#) "כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול". ואם עזבתם את ה' ושגיתם במאכל ובמשתה וזנות ודומה להם מביא עליכם כל הקללות האלו ומסיר כל הברכות עד שיכלו ימיכם בבהלה ופחד ולא יהיה לכם לב פנוי ולא גוף שלם לעשות המצות כדי שתאבדו מחיי העולם הבא ונמצא שאבדתם שני עולמות. שבזמן שאדם טרוד בעולם הזה בחולי ובמלחמה ורעבון אינו מתעסק לא בחכמה ולא במצות שבהן זוכין לחיי העולם הבא :

ב ומפני זה נתאוו כל ישראל נביאיהם וחכמיהם לימות המשיח כדי שינוחו ממלכיות שאינן מניחות להן לעסוק בתורה ובמצות כהוגן. וימצאו להם מרגוע וירבו בחכמה כדי שיזכו לחיי העולם הבא. לפי שבאותן הימים תרבה הדעה והחכמה והאמת שנאמר [\(ישעיה יא-ט\)](#) "כי מלאה הארץ דעה את ה'" ונאמר [\(ירמיה לא-לג\)](#) "ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו". ונאמר [\(יחזקאל לו-כו\)](#) "והסירותי את לב האבן מבשרכם". מפני שאותו המלך שיעמוד מזרע דוד בעל חכמה יהיה יתר משלמה. ונביא גדול הוא קרוב למשה רבינו. ולפיכך ילמד כל העם ויורה אותם דרך ה'. ויבואו כל הגוים לשומעו שנאמר [\(ישעיה ב-ב\)](#) "והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים". וסוף כל השכר כולו והטובה האחרונה שאין לה הפסק וגרעון הוא חיי העולם הבא. אבל ימות המשיח הוא העולם הזה ועולם כמנהגו הולך אלא שהמלכות תחזור לישראל. וכבר אמרו חכמים הראשונים אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד :

הלכות תשובה - פרק עשירי

א אל יאמר אדם הריני עושה מצות התורה ועוסק בחכמתה כדי שאקבל כל הברכות הכתובות בה או כדי שאזכה לחיי העולם הבא, ואפרוש מן העבירות שהזהירה תורה מהן כדי שאנצל מן הקללות הכתובות בתורה או כדי שלא אכרת מחיי העולם הבא. אין ראוי לעבוד את ה' על הדרך הזה, שהעובד על דרך זה הוא עובד מיראה ואינה מעלת הנביאים ולא

מעלת החכמים. ואין עובדים ה' על דרך זה אלא עמי הארץ והנשים והקטנים שמחנכין אותן לעבוד מיראה עד שתרבה דעתן ויעבדו מאהבה :

ב העובד מאהבה עוסק בתורה ובמצות והולך בנתיבות החכמה לא מפני דבר בעולם ולא מפני יראת הרעה ולא כדי לירש הטובה אלא עושה האמת מפני שהוא אמת וסוף הטובה לבא בגללה. ומעלה זו היא מעלה גדולה מאד ואין כל חכם זוכה לה. והיא מעלת אברהם אבינו שקראו הקב"ה אוהבו לפי שלא עבד אלא מאהבה והיא המעלה שצונו בה הקב"ה על ידי משה שנאמר [\(דברים ו-ה\)](#) "ואהבת את ה' אלהיך", ובזמן שיאהוב אדם את ה' אהבה הראויה מיד יעשה כל המצות מאהבה :

ג וכיצד היא האהבה הראויה הוא שיאהב את ה' אהבה גדולה יתירה עזה מאוד עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה' ונמצא שוגה בה תמיד כאלו חולה חולי האהבה שאין דעתו פנויה מאהבת אותה אשה והוא שוגה בה תמיד בין בשבתו בין בקומו בין בשעה שהוא אוכל ושותה. יתר מזה תהיה אהבת ה' בלב אוהביו שוגים בה תמיד כמו שצונו בכל לבבך ובכל נפשך. והוא ששלמה אמר דרך משל [\(שיר השירים ב-ה\)](#) "כי חולת אהבה אני". וכל שיר השירים משל הוא לענין זה :

ד אמרו חכמים הראשונים שמא תאמר הריני למד תורה בשביל שאהיה עשיר בשביל שאקרא רבי בשביל שאקבל שכר בעולם הבא תלמוד לומר [\(דברים יא-ג\)](#) "לאהבה את ה'" כל מה שאתם עושים לא תעשו אלא מאהבה. ועוד אמרו חכמים במצותיו חפץ מאד ולא בשכר מצותיו. וכן היו גדולי החכמים מצוים לנבונים תלמידיהם ומשכיליהם ביחוד אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב וכו' אלא מפני שהוא הרב ראוי לשמשו כלומר עבדו מאהבה :

ה כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר או כדי שלא תגיע עליו פורענות הרי זה עוסק שלא לשמה. וכל העוסק בה לא ליראה ולא לקבל שכר אלא מפני אהבת אדון כל הארץ שצוה בה הרי זה עוסק בה לשמה. ואמרו חכמים לעולם יעסוק אדם בתורה ואפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה. לפיכך כשמלמדין את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ אין מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר, עד שתרבה דעתן ויתחכמו חכמה יתירה מגלים להם רז זה מעט מעט ומרגילין אותן לענין זה בנחת עד שישגיגוהו וידעוהו ויעבדוהו מאהבה :

ו דבר ידוע וברור שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שישגה בה תמיד כראוי ויעזוב כל מה שבעולם חוץ ממנה. כמו שצוה ואמר בכל לבבך ובכל נפשך. אינו אוהב הקב"ה אלא בדעת שידעוהו. ועל פי הדעה תהיה האהבה אם מעט מעט ואם הרבה הרבה. לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעים לו את קונו כפי כח שיש באדם להבין ולהשיג כמו שבארנו בהלכות יסודי התורה :

נגמר ספר ראשון והוא ספר המדע.